

KULTTUURIA KAIKILLE

Esitys vammaiskulttuurin ja kulttuurin saavutettavuuden edistämiseksi

30 : 2002

KUVAILEHTI

Julkaisija
Opetusministeriö

Julkaisun päivämäärä

22.8.2002

Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri)		Julkaisun laji Työryhmän muistio	
Kulttuuria kaikille -työryhmä		Toimeksiantaja Opetusministeriö	
puheenjohtaja Kalle Könkkölä sihteerit Sari Salovaara Mervi Tiensuu-Nylund		Toimielimen asettamispvm 3.10.2001	Dnro 41/043/2001
Julkaisun nimi (myös ruotsinkielinen)			
Kulttuuria kaikille. Esitys vammaiskulttuurin ja kulttuurin saavutettavuuden edistämiseksi.			
Julkaisun osat			
<p>Tiivistelmä</p> <p>Työryhmän tehtävänä oli selvittää, miten vammaisten oman kulttuuritoiminnan edellytyksiä voitaisiin parantaa ja kulttuurin saavutettavuutta edistää julkisissa kulttuurilaitoksissa, sekä tehdä ehdotus siitä, miten vammaiskulttuurin edistämistoimet tulisi organisoida valtionhallinnossa.</p> <p>Osana selvitystyötä työryhmä kuuli useita asiantuntijoita. Lisäksi tietoa kerättiin kahden kyselyn avulla, joista toinen liittyi vammaisjärjestöjen ja niiden jäsenten omaehtoiseen kulttuuritoimintaan ja toinen vammaiskulttuurin tukimuotoihin EU:n jäsenmaissa ja Pohjoismaissa.</p> <p>Keskeisiä ongelma-alueita havaittiin useita: vammaiskulttuurin tukimuodot ovat hajanaisia ja määrärahat pieniä. Lisäksi kulttuurihallinnolta puuttuu vammaiskulttuuriin ja kulttuurin saavutettavuuteen liittyvä poliittinen linjanveto. Työryhmä katsoi, että rakennushankkeiden valvonta samoin kuin eri asiantuntijatahojen tietämys saavutettavuuteen liittyvistä kysymyksistä on riittämätöntä. Myös kulttuuripalvelujen saavutettavuudesta tiedottamisessa nähtiin puutteita.</p> <p>Työryhmä esittää, että opetusministeriö nostaa asteittain vammaisten kulttuuritoimintaan osoitettua määrärahaa ja että Raha-automaattiyhdistyksen kuntouttavaan kulttuuritoimintaan myöntämien avustusten kokonaissummaa kasvatetaan. Myös avustusten myöntökriteereihin ja niistä tiedottamiseen tulee kiinnittää huomiota.</p> <p>Yleiseen kulttuuritoimintaan liittyvien esteiden poistaminen tulee työryhmän näkemyksen mukaan käynnistää eri kulttuurilaitosten ja toimijoiden omana toimintana yhteistyössä vammaisjärjestöjen kanssa. Nykyisiä opetusministeriön tukimuotoja tulee kehittää siten, että osa määrärahoista varataan hankkeisiin, joilla parannetaan erityisryhmien osallistumismahdollisuuksia.</p> <p>Työryhmä esittää "Vammaiset ja kulttuuri" -toimikunnan asettamista vuosiksi 2003–2007. Toimikunta olisi neuvoa-antava asiantuntijaelin opetusministeriölle ja tarvittaessa myös muille viranomaisille ja se voisi jatkaa nyt aloitettua työtä mm. tässä muistiossa tehtyjen kehittämissuositusten eteenpäin viemiseksi.</p> <p>Lisäksi työryhmä esittää kehittämistoimenpiteitä, jotka liittyvät kuntien avustuskäytäntöihin, rakentamista koskeviin opetusministeriön valtionavustuspäätöksiin, kulttuuripalvelujen saavutettavuudesta tiedottamiseen, neuvontapalvelujen kehittämiseen, asennemuokkaukseen sekä kulttuurialan, rakentamisen ja sosiaali- ja terveysalan koulutukseen.</p>			
<p>Avainsanat (asiasanat)</p> <p>Vammaiset, liikkumis- ja toimimisesteiset, vammaistaide, vammaiskulttuuri, kulttuuripalvelujen saavutettavuus, esteettömyys</p>			
Muut tiedot			
Sarjan nimi ja numero Opetusministeriön työryhmien muistioita 2002:30		ISSN	ISBN 952-442-155-0
Kokonaissivumäärä 67	Kieli suomi	Hinta	Luottamuksellisuus julkinen
Jakaja Yliopistopaino		Kustantaja Opetusministeriö	

PRESENTATIONSBLAD

Utgivare
Undervisningsministeriet

Utgivningsdatum
22.8.2002

Författare (uppgifter om organet: organets namn, ordförande, sekreterare)		Typ av publikation Arbetsgruppspromemoria	
Arbetsgruppen Kultur för alla		Uppdragsgivare Undervisningsministeriet	
Ordförande	Kalle Könkkölä	Datum för tillsättandet av organet	Dnr
Sekreterare	Sari Salovaara Mervi Tiensuu-Nylund	3.10.2001	41/043/2001
Publikation (även den finska titeln)			
Kultur för alla. Förslag om hur handikappkulturen och tillgången till kultur kan främjas (Kulttuurilla kaikille. Esitys vammaiskulttuurin ja kulttuurin saavutettavuuden edistämiseksi)			
Publikationens delar			
<p>Sammandrag</p> <p>Arbetsgruppen skulle klargöra hur de handikappades förutsättningar för en egen kultur kan förbättras och tillgången till kultur främjas i offentliga kulturinrättningar, samt komma med förslag till hur åtgärderna för att främja handikappkulturen borde organiseras i statsförvaltningen.</p> <p>Som en del av utredningsarbetet hörde arbetsgruppen flera sakkunniga. Information samlades även in med hjälp av två enkäter, den ena gällande den frivilliga kulturverksamheten i handikapporganisationer och bland deras medlemmar, den andra stödformerna för handikappkultur i Norden och i medlemsländerna i EU.</p> <p>Flera centrala problemkomplex konstaterades: stödformerna för handikappkulturen är oenhetliga och anslagen små. Kulturförvaltningen saknar även politiska riktlinjer i fråga om handikappkulturen och tillgången till kultur. Arbetsgruppen ansåg att övervakningen av byggprojekt liksom även olika sakkunniginstansers kännedom om frågor som gäller tillgängligheten är otillräcklig. Även i informationen om tillgången till kulturtjänster såg arbetsgruppen brister.</p> <p>Gruppen föreslår att undervisningsministeriet stegvis höjer anslaget för kulturverksamhet bland handikappade och att den totala summan understöd som Penningautomatföreningen beviljar för rehabiliterings- och habiliteringsverksamhet höjs. Även kriterierna för beviljande av understöd och informationen om dem bör uppmärksammas.</p> <p>Åtgärder för att undanröja hinder i samband med den allmänna kulturverksamheten bör enligt arbetsgruppens uppfattning vidtas av kulturinrättningarna och aktörerna själva i samarbete med handikapporganisationer. Undervisningsministeriets nuvarande stödformer bör utvecklas så att en del av anslagen avsätts för projekt genom vilka specialgruppernas möjligheter till deltagande förbättras.</p> <p>Arbetsgruppen föreslår att en kommission för handikappade och kultur tillsätts för åren 2003-2007. Kommissionen skall vara ett rådgivande sakkunnigorgan för undervisningsministeriet och vid behov även för andra myndigheter. Den kunde fortsätta det nu påbörjade arbetet, bl.a. föra de utvecklingsförslag som framställs i denna promemoria vidare.</p> <p>Dessutom föreslår arbetsgruppen utvecklingsåtgärder som gäller kommunernas understödspraxis, undervisningsministeriets beslut om statsunderstöd för byggande, informationen om tillgången till kulturtjänster, utvecklingen av rådgivningstjänster, attitydförändringar samt utbildning inom områdena kultur, byggande och social- och hälsovård.</p>			
<p>Nyckelord</p> <p>Handikappade, rörelse- och funktionshindrade, handikappkonst, handikappkultur, tillgång till kulturtjänster, tillgänglighet</p>			
Övriga uppgifter			
Seriens namn och nummer Promemorior av undervisningsministeriets arbetsgrupper 2002:30		ISSN	ISBN 952-442-155-0
Sidoantal 67	Språk Finska	Pris	Sekretessgrad Offentlig
Distribution Universitetstrycket		Förlag Undervisningsministeriet	

Publisher
Ministry of Education

DESCRIPTION SHEET

Date of publication

22.8.2002

Authors (If a committee: name, chair, secretary) Culture for all committee Chair Kalle Könkkölä Secretaries Sari Salovaara Mervi Tiensuu-Nylund	Type of publication Committee report		
	Contracted by Ministry of Education		
	Committee appointed on 3.10.2001	Dnro 41/043/2001	
Name of publication Report of the Culture for all committee			
Parts			
Abstract <p>The committee was appointed to explore ways to improve conditions for culture of disabled people and access to culture in public cultural institutions and to submit proposals for the organisation of culture for all in the central government.</p> <p>The committee heard several experts and collected information by means of two questionnaires: one concerning cultural provision and activities of organisations for the disabled and their members and the other concerning forms of support available in the EU and the Nordic countries.</p> <p>There were several sets of problems: the forms of support are dispersed and the resources small. Further, the cultural administration has formulated no policy regarding culture for all and access to culture. The committee sees that the supervision of construction projects and different experts' knowledge of questions of access are inadequate. Shortcomings were also found in information about access to cultural services.</p> <p>The committee proposes that the Ministry of Education should gradually increase its culture-for-all appropriations and that the Finnish Slot Machine Association should increase the overall sum allocated to rehabilitative cultural activities. Attention should also be paid to the allocation criteria and information about the criteria.</p> <p>Action to remove obstacles in general cultural provision should be launched by different cultural institutions and associations in cooperation with organisations for the disabled. Part of the present forms of support provided by the Ministry of Education should be reallocated to projects which improve access to culture for persons with disabilities.</p> <p>The committee proposes that a "disabled people and culture" committee be appointed for 2003–2007. This would be an expert body advising the Ministry and other authorities, when needed, and implement the development proposals put forward in this report.</p> <p>The committee also proposes measures to develop local subsidy practices, statutory state aid allocated by the Ministry of Education, information about access to cultural services, advisory and guidance services, attitude education, and education in the cultural, building, social and health fields.</p>			
Other information			
Name and number of series Ministry of Education committee reports 2002:30		ISSN	ISBN 952-442-155-0
Number of pages 67	Language Finnish	Price	Confidentiality Public
Distributed by Helsinki University Press		Published by Ministry of Education	

OPETUSMINISTERIÖLLE

Opetusministeriö asetti 3.10.2001 työryhmän, jonka tehtäväksi annettiin valmistella esitys vammaiskulttuurin edistämiseksi Suomessa. Työryhmän tuli

- 1) selvittää, miten vammaisten oman kulttuuritoiminnan edellytyksiä voitaisiin parantaa
- 2) selvittää, miten kulttuurin saavutettavuutta voitaisiin edistää julkisissa kulttuurilaitoksissa sekä
- 3) tehdä ehdotus siitä, miten vammaiskulttuurin edistämistoimet tulisi organisoida valtionhallinnossa.

Opetusministeriö kutsui työryhmän puheenjohtajaksi pääsihteeri Kalle Könkkölän valtakunnallisesta vammaisneuvostosta ja jäseniksi kirjastotoimenjohtaja Martina Aminoff-Remeksen Lohjan kaupunginkirjastosta (26.10.2001 saakka), taidesihteeri Niklas Bengtssonin taiteen keskustoimikunnasta, yliarkkitehti Tuomo Hahlin Senaatti-kiinteistöistä, suunnittelija Kari Koivumäen opetusministeriöstä (valtion liikuntaneuvosto), lakimies Karoliina Kortteen sosiaali- ja terveysministeriöstä, kulttuurituottaja Helena Lehtomäen (12.12.2001 lähtien Helena Torboli) Kuurojen liitto ry:stä, johtava museolehtori Marjatta Levannon Valtion taidemuseosta, koulutussuunnittelija Eeva-Kaisa Mäkisen Tampereen Aikuiskoulutuskeskuksesta ja puheenjohtaja Ari Suutarlan Näkövammaisten kulttuuripalvelu ry:stä.

Sosiaali- ja terveysministeriön edustajana toimi 17.6.2002 alkaen ylitarkastaja Aini Kimpimäki Karoliina Kortteen siirryttyä muihin tehtäviin.

Opetusministeriö kutsui työryhmän sihteereiksi projektisihteeri Sari Salovaaran Valtion taidemuseosta ja kulttuurisihteeri Mervi Tiensuu-Nylundin opetusministeriöstä. Työryhmä otti nimekseen Kulttuuria kaikille.

Työryhmän tuli saada työnsä päätökseen 31.5.2002 mennessä. Työryhmälle myönnettiin 28.5.2002 jatkoaikaa 15.8.2002 saakka.

Kulttuuria kaikille -työryhmä kokoontui yhdeksän kertaa. Työryhmä kuuli ulkopuolisina asiantuntijoina projektipäällikkö Jouko Astoria Hämeenlinnan kaupungista, toiminnanjohtaja Eila Huhtilaista Näkövammaisten kulttuuripalvelu ry:stä, ylitarkastaja Anita Hämäläistä Raha-automaattiyhdistyksestä, projektipäällikkö Maija Könkkölää Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelusta (VYP), tutkija Seija Linnanmäkeä ja arkkitehti Erkki Mäkiötä Museovirastosta, erityisasiantuntija Maisa Loviota Suomen Kuntaliitosta, elokuvaohjaaja ja -tuottaja Antti Raiketta, kirjastonjohtaja Marketta Ryömää Näkövammaisten kirjastosta, yliarkkitehti Tuulikki Terhoa opetusministeriöstä, puheenjohtaja Ulla Topia ja suunnittelija Markku Vellasta Me Itse ry:stä sekä kielenkääntäjä Niklas Wenmania Vantaan kaupungista. Yliarkkitehti Marttiina Fränti-Pitkärannalta ympäristöministeriöstä on saatu liikkumis- ja toimimisesteettömmään rakentamiseen liittyvää kirjallista aineistoa.

Työryhmä kokosi tietoa vammaisjärjestöjen ja niiden jäsenten omaehtoisesta kulttuuritoiminnasta kyselyllä, joka lähetettiin 29 järjestölle. Vammaisjärjestöjä pyydettiin osana kartoitusta toimittamaan erillinen kysely noin 20 jäsenelleen. Vastauksia saatiin kaikkiaan 11 järjestöltä ja 43 yksityishenkilöltä. Kyselyjen tuloksia kuvataan luvussa 5.3.

Toisen kyselyn avulla pyrittiin selvittämään vammaiskulttuurin tukimuotoja EU-jäsenmaissa ja Pohjoismaissa. Vastaukset saatiin Isosta-Britanniasta, Itävallasta, Norjasta, Ruotsista, Saksasta Berliinin osavaltioista ja Tanskasta.

Saatuaan tehtävänsä suoritetuksi Kulttuuria kaikille -työryhmä luovuttaa kunnioittaen muistionsa opetusministeriölle.

Helsingissä elokuun 15. päivänä 2002

Kalle Könkkölä

Niklas Bengtsson

Tuomo Hahl

Aini Kimpimäki

Kari Koivumäki

Marjatta Levanto

Eeva-Kaisa Mäkinen

Ari Suutarla

Helena Torboli

Sari Salovaara

Mervi Tiensuu-Nylund

1. JOHDANTO	7
2. KÄSITTEET JA KOHDERYHMÄT	9
2.1 Käsitteet	9
2.1.1 Vammaistaide ja -kulttuuri	9
2.1.2 Saavutettavuus ja esteettömyys	11
2.2 Kohderyhmät	16
2.2.1 Toimimisesteiset ja vammaiset	16
2.2.2 Malleja vammaisuuden määrittelymiseen	16
2.2.3 Vammaisryhmiä	17
3. VAMMAISET JA KULTTUURI KANSAINVÄLISELLÄ TASOLLA	20
3.1 Yhdistyneet Kansakunnat	20
3.2 Euroopan neuvosto	21
3.3 Euroopan unioni	23
3.4 Pohjoismaiden ministerineuvosto	24
4. VAMMAISET JA KULTTUURI SUOMEN JULKISHALLINNOSSA	25
4.1 Lainsäädäntö ja ohjelmat	25
4.2 Tukitoimet opetusministeriön hallinnonalalla	28
4.2.1 Taide- ja kulttuurihallinnon tukitoimet	28
4.2.2 Liikuntahallinnon toimenpiteet erityisryhmien liikunnan edistämiseksi	30
4.3 Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonala	31
4.3.1 Sosiaali- ja terveydenhuollon vammaispalvelut	32
4.3.2 Raha-automaattiyhdistys vammaisten kulttuurin rahoittajana	33
4.3.3 Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus STAKES	34
4.4 Kunnat ja vammaiskulttuuri	35
4.5 Julkisten kulttuuritilojen ja -rakennusten uudis- ja korjausrakentaminen	36
4.5.1 Rakentamista koskevat säädökset	36
4.5.2 Valtion omistamat kulttuurirakennukset	36
4.5.3 Kunnat kulttuurirakennusten ylläpitäjinä ja toteuttajina	37
4.5.4 Kulttuurihistoriallisesti ja rakennustaiteellisesti arvokkaat rakennukset	37
4.5.5 Rakentamis- ja peruskorjausmäärärahat	37
5. VAMMAISTEN OSALLISTUMINEN KULTTUURIIN	39
5.1 Esimerkkejä vammaisjärjestöjen kulttuuritoiminnasta	39
5.2 Muita toimijoita vammaiskulttuurin alalla	42
5.3 Vammaisjärjestöjen ja niiden jäsenten kulttuuritoiminnan kartoitus	43
5.3.1 Järjestökysely	43
5.3.2 Jäsenkysely	44
5.3.3 Näkemyksiä osallistumisen esteistä	45

5.3.4 Johtopäätökset kyselyistä	47
6. JULKISTEN KULTTUURIPALVELUJEN SAAVUTETTAVUUS	48
6.1 Yleiset kirjastot ja erityisryhmät	48
6.2 Museoiden saavutettavuus	49
6.2.1 Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projekti	49
6.2.2 Kysely museorakennusten saavutettavuudesta	50
6.3 Kulttuuripalvelujen saavutettavuus tietoverkoissa	51
6.4 Saavutettavuuteen liittyviä ongelmia	53
7. VAMMAISKULTTUURIN EDISTÄMISTOIMET ERÄISSÄ MUISSA MAISSA	55
7.1 Iso-Britannia	55
7.2 Ruotsi	56
7.3 Tanska	57
8. YHTEENVETO JA KESKEISET ONGELMAT	58
9. TYÖRYHMÄN EHDOTUKSET	60
9.1 Vammaisten oman kulttuuritoiminnan edellytysten parantaminen	60
9.2 Yleiseen kulttuuritoimintaan liittyvien esteiden poistaminen	60
9.2.1 Nykyisten tukimuotojen kehittäminen	61
9.2.2 Muut kehittämistoimenpiteet	62
9.3 Vammaiskulttuurin ja kulttuurin saavutettavuuden edistämistoimien organisointi valtionhallinnossa	63
KÄYTETYT LÄHTEET	66

1. JOHDANTO

Kulttuuria kaikille -työryhmän työn käynnistämisen taustalla on aloite, jonka valtakunnallinen vammaisneuvosto ja Valtion taidemuseon Museopedagoginen yksikkö tekivät opetusministeriölle 5.4.2001. Aloitteen mukaan mahdollisuus kouluttautua taiteen alalla, toteuttaa taideprojekteja ja kulttuuritarjonnasta osalliseksi pääseminen eivät itsestään selvästi toteudu maassamme vammaisten ihmisten kohdalla.

Aloitteentekijät näkivät yhtenä ongelmana sen, ettei vammaisia ihmisiä ole vielä ymmärretty vähemmistönä kuten joitain muita ryhmiä. Tästä johtuen linjanveto vammaisista ja kulttuurista puuttuu kokonaan. Vertailukohdaksi otettiin liikuntasektori, jossa eri vammaisryhmien tarpeisiin on kiinnitetty huomattavasti enemmän huomiota jo kahdenkymmenen vuoden ajan. Opetusministeriön alaisen valtion liikuntaneuvoston yhteydessä toimii erityisryhmien liikunnan jaosto ja vammaisten liikuntaan liittyviä asioita hoitaa ministeriössä kokopäivätoiminen virkamies. Lisäksi opetusministeriön puitteissa on toiminut useampi erityisryhmien liikuntaan perehtynyt komitea tai työryhmä.

Aloitteen mukaan valtiovallan, erityisesti opetusministeriön, tulisi kulttuurisen tasa-arvon periaatteiden mukaisesti pyrkiä ohjaamaan kehitystä myönteiseen suuntaan. Konkreettisenä toimenpiteenä esitettiin, että opetusministeriö perustaisi työryhmän tekemään toimenpide-ehdotuksen kulttuurilaitosten tarjonnan ulottamisesta myös liikkumis- ja toimimisesteisille ihmisille, vammaisten osallistumismahdollisuuksien lisäämiseksi omaehtoiseen kulttuuritoimintaan sekä valtion taidehallinnon linjaukseksi vammaiskulttuurin asemaan.

Samansuuntaisia ajatuksia on esitetty eri yhteyksissä jo aikaisemminkin: Valtakunnallinen vammaisneuvosto ehdotti opetusministeriölle 2.3.1999 antamassaan lausunnossa¹ muun muassa, että opetusministeriö yhdessä eri tahojen kanssa laatisi selvityksen vammaisten omasta kulttuuritoiminnasta ja kehittämisohjelman tulevaisuutta varten. Lisäksi neuvosto ehdotti, että kulttuuritilojen rakentamiseen kiinnitettäisiin valtion rahoitusehdoissa nykyistä enemmän huomiota ja että valvontaa tehostettaisiin.

Myös näkövammaisjärjestöt ovat omalta osaltaan tuoneet esiin kulttuurin merkitystä vammaisille valitsemalla vuoden 2001 teemakseen 'Näkövammaisen kulttuurin tuottajana ja kuluttajana'. Teemavuonna mm. Celia-kirjaston johtokunta lähestyi kulttuuriministeri Suvi Lindeniä ja luovutti ministerille näkövammaisia varten julkaistun kohokuvakirjan *Kulttuurikosketuksia Helsinkiin*. Kirjan julkaisemisella ja luovutuksella johtokunta halusi korostaa kulttuuripalveluiden merkitystä vammaisille henkilöille toivoen samalla, että kulttuurilaitokset ottaisivat entistä paremmin palveluissaan huomioon vammaisten henkilöiden mahdollisuudet nauttia kulttuurin annista.

Erityisen maininnan ansaitsee puolueettoman eurooppalaisen asiantuntijaryhmän raportti², joka laadittiin *Suomen kulttuuripolitiikan maatutkinnan* yhteydessä vuonna 1994 osana Euroopan neuvoston jäsenmaiden kulttuuripolitiikan arviointiohjelmää.

¹ Lausunto liittyy 30.9.1998 järjestettyyn OPM:n ja Valtakunnallisen vammaisneuvoston väliseen keskustelutilaisuuteen ja siinä käsitellään laajemmin myös koulutukseen ja liikuntaan liittyviä kysymyksiä.

² Renard, 1996.

Yhtenä katvealueena asiantuntijaryhmä mainitsi vammaisten tai jollain muulla tavalla rajoitteisten ihmisten osallistumisen kulttuuriin. Ryhmä katsoi saaneensa aiheesta varsin vähän tietoa. Raportissa todetaan:

"Joidenkin tehtyjen toimenpiteiden – kuten sokeille järjestetyt kuvataidenäyttelyt, säännölliset teatteriesitykset kuuroille ja kuulovammaisille tai sokeille ja näkövammaisille, taiteilijoiden toiminta kulttuurilaitosten ulkopuolella – riittävyys jää kuitenkin jossain määrin epäselväksi. On myös epävarmaa, kuinka paljon vammaiset voivat olla mukana päättämässä heitä itseään koskevista asioista. Julkisen vallan pitäisi ainakin koordinoida tietoa, jotta lisää aloitteita tilanteen parantamiseksi voisi syntyä."

Myönteisinä saavutuksina asiantuntijaryhmä nimesi Näkövammaisten kirjaston Celian, Kuurojen Liitto ry:n kulttuurikeskuksen ja Kaarisilta ry:n taidekeskuksen. Ryhmä katsoi myös, että vammaiset on otettu tyydyttävästi huomioon Suomen kulttuurilaitoksissa.

Raportin suositusosiossa kehoitettiin päätöksentekijöitä kiinnittämään huomiota erityisryhmien osallistumista edistävien ohjelmien toteuttamiseen ja keräämään tietoa näillä alueilla aloitetuista toimenpiteistä.

Kulttuuria kaikille -työryhmä toivoo tähän muistioon sisältyvän selvitystyön osaltaan palvelevan tietopohjana ja toimivan alkusysäyksenä jatkotoimille. Kuten muistion ehdotusosasta käy ilmi, tarvitaan kehittämistyötä ja käytännön toimia, jotta vammaisista ihmisistä voisi tulla entistä aktiivisempia kulttuurisektorin osallistujia ja toimijoita.

2. KÄSITTEET JA KOHDERYHMÄT

2.1 Käsitteet

2.1.1 Vammaistaide ja -kulttuuri

Vammaistaide (disability art) ja vammaiskulttuuri (disability culture) nousivat Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa keskustelun aiheiksi vammaisliikkeen piiristä 1980-luvun lopulla. Vaikka käsitteet ovat kansainvälisissä yhteyksissä vammaisliikkeen käyttäminä vakiintuneet, on niiden käyttö Suomessa melko uutta, vähäistä ja kirjavaa. Tavallista on ollut pelko siitä, että näillä käsitteillä on tarkoitus leimata ja vähätellä vammaisten ihmisten tekemää taidetta.

Vammaistaiteen ja -kulttuurin käsitteiden ilmaantuminen keskusteluun osaltaan heijastaa vammaisliikkeen vaikutusta yhteiskunnassa ja kertoo vammaisten ihmisten aseman paranemisesta. Vammaiset haluavat vähemmistökulttuurina tulla tunnustetuiksi täysivaltaisena osana muuta yhteiskuntaa.

Tässä luvussa luonnehditaan käsitteitä 'vammaistaide' ja 'vammaiskulttuuri' pyrkimättä kuitenkaan niiden kattavaan tai lopulliseen määrittelyyn.

Vammaistaide

Amerikkalainen ja englantilainen sekä vähitellen myös suomalainen vammaisliike ovat määritelleet vammaistaiteeksi sellaisen taiteen, jossa vammaisuuden kokemukset tulevat esille. Taidetta tekemällä ihminen havainnoi ja tulkitsee ympäröivää todellisuutta ja omaa itseään. Osa ihmisistä – myös taidetta tekevästä – on aina ollut liikkumis- tai toimimisesteisiä. Kaikki vammaisten ihmisten tekemä taide ei käsittele vammaisuutta eikä siten ole vammaistaidetta. Voidakseen tehdä vammaistaidetta tekijällä on oltava henkilökohtaista kokemusta vammaisuudesta, ts. hänen itsensä on oltava vammaisen ihminen samoin kuin esimerkiksi saamelastaiteilijan saamelainen.

Vammaistaide kommentoi vammaisena elämistä suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Vammaistaiteen voi määritellä myös vammaispoliittiseksi ilmaisukeinoksi. Se voidaan nähdä välineenä itsensä määrittelemiseksi vastakohtana sille, että usein muut kuin vammaiset taiteentekijät antavat vammaisuudelle tai vammaisille ihmisille taiteessaan stereotyyppisen, kaavamaisesti ja ulkoapäin nähdyn roolin, jolloin korostukset ovat vammaisen arkielämän näkökulmasta vieraita. Tässä haltuunoton pyrkimyksessä vammaisvähemmistö on seurannut etnisiä vähemmistöjä. Yksi vammaistaiteen käsitteen syntymiseen vaikuttanut esimerkki on ollut Yhdysvaltojen afroamerikkalaisen väestönosan kamppailu oikeuksiensa puolesta.

Vammaistaiteenkin ensisijainen määre on taide, jonka lisäksi teoksen sisällöllä voi olla vammaisuuteen liittyviä merkityksiä. Taiteentekijä luonnollisestikin itse valitsee, tekeekö taidettaan vammaistaiteen nimissä vai ei. Sama taiteilija voi joskus liittää teokseensa vammaisuutta käsitteleviä merkityksiä ja joskus ei. Taide, joka nousee vammaiskulttuurin piiristä, on yhtä monenlaista kuin tekijänsäkin. Vammaisuus sinänsä ei tee ketään paremmaksi tai huonommaksi taiteilijaksi.

Vammaistaide on alisteista kritiikille samoin kuin mikä tahansa taide. Se on laadukasta vain kunkin taiteen alan ehdoilla edellyttäen teknistä osaamista ja sisältöä. Arvostelija voi tosin joutua hakemaan uutta lähestymistapaa taiteeseen, jota toteutetaan toisenlaisilla ehdoilla kuin valtakulttuurin piirissä. Vaikka taiteilija voi pyrkiä kokonaan sivuuttamaan oman vammaisuutensa taiteessaan, se ei ole aina mahdollista. Esittävä taiteilija, kuten liikuntavammainen tanssija joutuu väkisinkin haastamaan vallitsevia taidekäsitteitä.

Yksi esimerkki "vammaistietoisesta" taiteesta eli vammaistaiteesta on Sirpa Hietalan kirjoittama runo:

Vainajan viimeinen toive:
haudatkaa kuten elin,
pyörätuolissa,
pystypäin.³

Vammaistaide kommunikoi muun taideyhteisön ja koko ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Taide antaa vammaiselle ihmiselle äänen ja tekee hänet näkyväksi. Vammaistaiteen tekijä ei tyydy jäämään näkymättömäksi kansalaiseksi, vaikka näkymättömyys ja ulkopuolisuus on vammaisille kautta vuosisatojen tarjolla ollut osa.

Ulkopuolisuudella voi toisaalta olla taiteen piirissä myös vetovoimaa. Vammaisten ihmisten taide onkin päässyt viime aikoina näkyvästi esiin suomalaisissa gallerioissa ja taidemuseoissa. Uusi ja irrallinen on kiinnostavaa, ja taidemaaailma on taipuvainen sulkemaan sisäänsä uusia ilmiöitä. Ulkopuolisuuden ja sisäpiirin rajat ovat häilyviä, liikettä on jatkuvasti.

Vammaistaiteen lisäksi on luonnollisesti olemassa myös taidetta, jota on tehty erityisesti vammaisten tarpeet huomioiden, mutta jonka tekijät eivät välttämättä ole itse vammaisia. Tällaista "saavutettavaa taidetta", kuten esimerkiksi selkokielineen kirjallisuus ja kosketeltava taide, ei erikseen käsitellä tässä muistiossa vaan se sisältyy osatekijänä laajempaan taiteen ja kulttuuripalvelujen saavutettavuuden käsittelyyn.

Vammaiskulttuuri ja -identiteetti

Vammaiskulttuurista käyty keskustelu on tuonut esiin varsin erilaisia näkemyksiä. Joidenkin käsitysten mukaan vammaiskulttuuria ei ole olemassakaan, koska vammaisilla ei ole sellaista tapojen, tiedon ja uskomusten järjestelmää, joka siirtyisi sukupolvelta toiselle kuten etnisissä kulttuureissa. Vammaisten on katsottu myös olevan ryhmänä liian heterogeeninen, jotta voitaisiin puhua sille yhteisestä kulttuurista.

On kuitenkin syytä muistaa, että yksilöiden ja ryhmien eroavuuksista huolimatta vammaiset ihmiset ovat läpikäyneet keskenään samankaltaisia kokemuksia yhteiskunnan jäseninä. Vammaisilla on väestönosana yhteistä historiaa, omia tapoja käyttää kieltä ja jopa omaa huumoria. Nämä kaikki on mahdollista nähdä vammaiskulttuurin ilmentyminä. Taiteessa vammaiskulttuuria ilmentää vammaisuuden kokemusta käsittelevä taide.

Vammaiskulttuuri ja *vammaisidentiteetti* liittyvät toisiinsa. Arvokasta on samankaltaisia kokemuksia läpikäyneiden kanssa kommunikoiden, myönteisen voiman löytäminen kuulumisesta johonkin joukkoon. Vähemmistön kohdalla on kysymys toisaalta ryhmän sisällä

³ Ks. Saraste, 2000.

tapahtuvasta myönteisen identiteetin löytämisestä ja toisaalta siitä, minkälaisena ryhmä näyttäytyy ulkopuolisille. Vammaisvähemmistö voi tyytyä eristymiseen ja sivullisuuteen tai pyrkiä tasavertaiseen osallistumiseen.

Suomessa asuva sveitsiläinen tutkija Rolf Büchi⁴ puhuu yhteiskuntamme etabloituneista ja ei-etabloituneista eli ulkopuolisista jäsenistä. Vammaisuus ei ole perinteisesti ollut toivottu ja myönteisenä pidetty asia. Vammaiset putoavat usein ulkopuolisten ja syrjäytymisvaarassa olevien kategoriaan samoin kuin esimerkiksi homoseksuaalit, maahanmuuttajat ja eri paikkakunnalta tulevat. Asemansa vakiinnuttaneet puolestaan voivat määritellä itseään mm. näkemällä erilaisuudessa huonommuutta. Siksi vammaisliikkeeltäkin on vaadittu huomattavia ponnistuksia työntyä periferiasta keskiöön päättämään vammaisia itseään koskevista asioista.

Vammaistaide ja vammaiskulttuuri voivat toimia vammaisten ihmisten täysivaltaistumisen edistäjinä. Lisääntynyt vammaisten ihmisten näkyminen kulttuurin kentällä ilmentää monikulttuurisuutta – myönteistä erilaisten ihmisten omaehtoista ja omalla panoksella mukana olemista. Myönteinen vammaisidentiteetti on sitä, että vammainen ihminen ei koe olevansa erilainen negatiivisella tavalla.

Vammaiskulttuuria ilmentävät Suomessa vammaisten omat keskustelu- ja tiedotusryhmät Internetissä, vammaisten kirjoittama ja vammaisuutta käsittelevä kirjallisuus, erilaiset teemalliset taidenäyttelyt ja tapahtumat, vammaisjärjestöjen toiminta, järjestöjen lehdet sekä erilaiset taiteilijaryhmittymät. Vammaisten omaa kulttuuritoimintaa kuvataan luvussa 5 (s. 39).

2.1.2 Saavutettavuus ja esteettömyys

Saavutettavuuden käsite kulttuuripalvelujen yhteydessä on tullut Suomessa yleiseen tietoisuuteen ja käyttöön vasta 2000-luvun taitteesta lähtien. Käsite vastaa englannin- ja ruotsinkielisiä käsitteitä *accessibility* ja *tillgänglighet*.

Esteettömyyden ja saavutettavuuden käsitteitä on käytetty Suomessa paljon rinnakkain. Valtion taidemuseossa vuosina 1999–2001 toteutetulla Saavutettavuus-projektilla (ks. luku 6.2.1, s. 49) oli käytettävissään vammaisorganisaatioiden edustajista koostuva asiantuntijaryhmä. Tämä ryhmä päätyi vuonna 1999 pitämään 'saavutettavuutta' laajempaan ja paremmin kulttuuripalvelujen kokonaisuuteen viittavana käsitteenä kuin 'esteettömyyttä'. Valtion taidemuseon projektin esimerkin vaikutus on jossain määrin ohjannut käsitteen määrittämistä ja vakiintumista kulttuuripalvelujen yhteydessä.

Ympäristöministeriön toimeksiannosta valmistetussa esteettömään rakentamiseen ohjaavassa teoksessa *Esteetön rakennus ja ympäristö*⁵ 'saavutettavuus' on määritelty toisin kuin esimerkiksi Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projektissa. Teoksen mukaan esteettömästi saavutettavaan rakennukseen johtaa liikkumis-, toimimis- ja suunnistautumisesteiselle/rajoitteiselle rakennuksen käyttäjälle soveltuva esteetön, hyvin hahmotettava ja havaittava kulkuväylä tontin tai rakennuspaikan rajalta ja autopaikoilta rakennuksen ulko-ovelle ja edelleen sisäänkäynnin kautta rakennuksen käyttötarkoituksen mukaisiin tiloihin. Tässä yhteydessä 'saavutettavuudella' tarkoitetaan rakennuksen luo ja rakennuksen sisälle pääsemistä.

⁴ Kaitavuori (toim.), 2000.

⁵ *Esteetön rakennus ja ympäristö*, 1998.

Samassa oppaassa kuvataan rakennuksen liikkumis- ja toimimiseesteettömyyttä seuraavasti: "[R]akennuksessa on portaaton kulkuväylä ja sen varrella olevien kerros- ja muiden tasoerojen välillä on pyörätuolin käyttäjälle suunniteltu hissi tai vastaava tasonvaihtojärjestelmä helppokulkuisten porrasyhteyksien lisäksi. Rakennuksessa on myös liikkumisesteisille soveltuvia wc- ja peseytymistiloja. Arkkitehtoninen ja rakennustekninen liikkumisesteettömyys täydentyy havainnointia, suunnistautumista ja toimimista palvelevilla opasteilla, havainto- ja varoitusmerkinnöillä ja viestintäjärjestelmillä." Lisäksi esteettömyys edellyttää erilaisia tarpeita tuntevaa rakennuksen materiaalien, valaistuksen ja akustiikan suunnittelutaitoa.

Edellä mainitussa ohjekirjassa saavutettavuudella ja esteettömyydellä viitataan fyysisiin kohteisiin ja rakennettuun ympäristöön. Kulttuuripalvelujen yhteydessä huomiota tulee kiinnittää fyysisen ympäristön lisäksi erilaisten sisältöjen ja toimintojen toteutustapoihin ja niiden saavutettavuuteen.

Saavutettavuuden ja esteettömyyden käsitteet ja kulttuuripalvelut

Hyvä saavutettavuus tuo kulttuuripalvelut kaikkien ulottuville ja tarjoaa mahdollisuuden osallistumiseen ja elämyksiin yksilöiden erilaisista ominaisuuksista riippumatta. Saavutettavuus kulttuurin yhteydessä viittaa toisaalta osallistumismahdollisuuksiin itse tekemällä, esimerkiksi toimimalla ammatinharjoittajana kulttuurin alalla. Toisaalta on kysymys kulttuuripalvelujen käyttämisestä ja elämysten hankkimisesta.

Tässä muistiossa saavutettavuuden eri osatekijöitä tarkastellaan lähinnä kulttuuripalvelujen kuluttamisen, ei niinkään taidealan ammatteihin valmentavan koulutuksen näkökulmasta. Ongelmat ovat molemmissa tapauksissa kuitenkin paljolti samoja: osallistumisen esteitä, jotka ilmenevät liikkumisessa, kommunikoinnissa jne.

Saavutettavuus syntyy poistamalla liikkumisen, näkemisen, kuulemisen ja ymmärtämisen esteitä. Saavutettavia palveluja suunniteltaessa on huomioitava, että käyttäjät ovat heterogeeninen, koko yhteiskuntaa heijasteleva joukko erilaisia yksilöitä. Palvelujen piiristä poissulkeminen ei yleensä ole aktiivista ja tahallista. Useimmiten se johtuu siitä, että ei tiedetä tai tiedosteta, että kaikki eivät liiku, aisti tai toimi keskenään identtisesti.

Yhtä näkökulmaa kulttuurikohteen saavutettavuuteen havainnollistaa Brita Nummen kirjoitus *Selkouutiset*-lehdessä (6.6.2000). Kolumnin otsikossa hän kysyy: "Miksi opas kertoo niin paljon vuosilukuja?" Käynti Turun tuomiokirkossa oli Nummen mukaan ollut elämyksellinen, mutta herätti paljon kysymyksiä. Esitteiden teksti oli ollut pientä ja vaikeaselkoista. Sitä vastoin kirkon yläkerrassa oli isoja opastetauluja, joita oli ollut helppo lukea. Nummi toivookin, että kaikissa Suomen museoissa ja kirkoissa olisi selkeät opastetekstit. Lisäksi hän ehdottaa, että opas voisi kertoa asioista eri tavalla huomattaessaan, että kaikki eivät jaksa kuunnella.

Saavutettavuuden osa-alueita

Saavutettavuus-käsite kulttuuripalvelujen yhteydessä on varsin laaja-alainen. Isossa-Britanniassa Museums and Galleries Commission on vuonna 1997 tarjonnut museoille avuksi

listaa saavutettavuuden osa-alueista. Seuraavassa on ko. listaa lähtökohtana käyttäen konkretisoitu kulttuuripalvelujen saavutettavuuden eri osatekijöitä.

Fyysinen saavutettavuus tarkoittaa tasaisia kulkumahdollisuuksia, riittävän suuria hissejä, liikkumisesteisille soveltuvia wc-tiloja, vastaanottotiskien matalia osia, ripustusten ja tekstien sijoittelua niin, että myös matalalta näkee, pyörätuolipaikkoja katsomoissa, tuoleja ja levähdyspaikkoja yleisötiloissa, esteetöntä hätäuloskäyntiä jne.

Saavutettavuus eri aistien avulla tarkoittaa paitsi näkö- ja kuulovammaisten palvelemista, myös sen huomioimista, että kaikki ihmiset hyötyvät monipuolisista aistimismahdollisuuksista, esim. mahdollisuudesta koskettaa museoesinettä tai sen kopiota. Selkeät kulkuopasteet ja isokokoiset, taustastaan erottuvat tekstit auttavat kaikkia. Tekstitykset elokuvissa ja videoissa, kohokartat, reliefikuvat ja sovelletut opastukset tarjoavat informaatiota vaihtoehtoisissa muodoissa. Tiedon välittymistä ei ole hyvä jättää pelkästään joko äänen tai visuaalisen viestin varaan, vaan niitä on voitava käyttää vaihtoehtoisesti. Teknisiä apuvälineitä, kuten tele/induktiosilmukoita⁶, tulee olla tarjolla. Myös kuvailutulkkaukset, tulkkaukset kuurosokeille, viittomakieliset palvelut sekä viittomakielen ja viitotun suomen tulkkaukset tekevät tarjontaa saavutettavaksi.

Tiedollista saavutettavuutta on kaikki ymmärtämisen helpottaminen. Selkokielinen informaatio muun muassa seinäteksteissä ja esitteissä on paras vaihtoehto. Tämän lisäksi voidaan tarjota syventävää tietoa siitä kiinnostuneille. Kuvitus sekä mahdollisuus kokeilla ja koskettaa tukevat kielen ymmärtämiseen perustuvaa informaatiota.

Tiedottamisen saavutettavuus tarkoittaa esitteiden visuaalista ja kielellistä selkeyttä, saavutettavia verkkosivuja ja kohdistettua mainontaa yms. Tiedot saavutettavuudesta ja esteettömyydestä ovat tärkeä osa kaikkea tiedottamista. Esimerkiksi liikkumisesteettömyydestä voidaan kertoa pyörätuolisymbolin avulla.

Taloudellinen saavutettavuus tarkoittaa sitä, että lippujen tai osallistumisen hinnat on porrastettu, tai että on valittu ajankohtia, jolloin hintoja on alennettu tai osallistuminen on ilmaista. Lisäksi oheispalvelut, kuten kahvila ja kauppa, voivat pitää tarjolla myös edullisia tuotteita.

Sosiaalinen ja kulttuurinen saavutettavuus liittyy toiminnan sisältöihin: siihen, että kurssit, esitykset, näyttelyt ja tapahtumat heijastelevat valittujen kohderyhmien kiinnostuksen kohteita. Tällä viitataan valta- ja vähemmistökulttuurien suhteisiin, lisääntyvään monikulttuurisuuteen ja eri yhteiskuntaryhmien taustojen erilaisuuteen. Esimerkiksi museoita on monesti syytetty elitistisyydestä, vaikka niiden tulisi toimia kaikkien kansanosien "muistina". Hyvä malli vammaisvähemmistön huomioimisesta valtakulttuurin ylläpitämässä museossa on Washingtonissa Smithsonian Institute -museossa vuonna 2000 pidetty näyttely amerikkalaisen vammaisliikkeen historiasta.

Asenteellinen saavutettavuus on avainasemassa, koska sillä voitetaan monia muita esteitä. Toimintojen suunnittelijoiden, rahoittajien ja toteuttajien valveutuneisuus ja kaikki potentiaaliset käyttäjäryhmät huomioiva asenne johtavat saavutettavuutta lisääviin tuloksiin.

⁶ Tele/induktiosilmukka on äänensiirtojärjestelmä, joka vahvistaa äänen kuulokojeeseen ilman häiritsevää taustamelua. Vaihtoehtoisesti joissakin julkisissa tiloissa käytetään infrapunavalolla toimivaa äänensiirtojärjestelmää.

Universal Design -periaate suunnittelussa

Saavutettavuuden avaimena on sellainen palvelujen, ympäristöjen ja kommunikaation suunnittelu, joka ottaa huomioon ihmisten yksilölliset eroavuudet. Tästä hyvänä esimerkkinä on ns. *kaikille suunnittelun* periaate, josta käytetään myös englanninkielisiä termejä *universal design* ja *design for all*. Kyse on erilaisista suunnitteluun liittyvistä ratkaisuista, jotka soveltuvat ja ovat muunneltavissa kaikenlaisille ihmisille ikään ja toimintakykyyn katsomatta.

Universal design -suuntaus on syntynyt arkkitehtien piirissä Yhdysvalloissa 1990-luvulla. 'Kaikille suunnittelu' etenee askeleen pidemmälle kuin perinteinen esteetön suunnittelu, jossa säädöksiä noudattaen pyritään välttämään fyysisten esteiden rakentamista ja tehdään ns. erityisryhmille usein erillisiä ratkaisuja. 'Kaikille suunnittelu' tähtää siihen, että suunnitellut tuotteet, ympäristöt ja kommunikaatiovälineet soveltuvat mahdollisimman monille käyttäjille riippumatta näiden toimintakyvystä.

Kaikille suunnittelun periaate heijastelee yhteiskunnallista muutosta suhtautumisessa vammaisuuteen. Vammaisten henkilöiden ei tarvitse sopeutua tai syrjäytyä toiminnoista, vaan ympäristöjä, tuotteita ja palveluita pyritään rakentamaan alusta pitäen sopiviksi myös toimimisesteisille – ja samalla paremmiksi muillekin.

Seuraavat Universal design -periaatteet on kehitetty vuonna 1997 Universal Design -keskuksessa Yhdysvalloissa (School of Design, North Carolina State University at Raleigh):

1. Oikeudenmukainen käyttö

Suunniteltu malli ei aseta käyttäjiä keskenään erilaiseen asemaan, eikä käyttö ole leimaavaa minkään käyttäjäryhmän kannalta.

2. Joustava käyttö

Malli on muunneltavissa laajalle kirjolle yksilöllisiä mieltymyksiä ja kykyjä toimia.

3. Yksinkertainen, helposti oivallettava käyttö

Mallin käyttö on helposti ymmärrettävissä riippumatta käyttäjän kokemuksesta, tiedoista, kielitaidosta tai keskittymiskyvystä käyttöhetkellä.

4. Aisti-informaatio

Malli antaa käyttäjälle tarpeellisen informaation tehokkaasti olosuhteista tai käyttäjän aistimiskyvystä riippumatta.

5. Virheiden salliminen

Malli vähentää minimiin käyttäjän tahattomien toimintojen aikaansaamat vahingot.

6. Vähäinen fyysinen ponnistelu

Mallia voidaan käyttää tehokkaasti ja miellyttävästi siten, että käyttäjä väsyy fyysisesti mahdollisimman vähän.

7. Mitat ja tila lähestyttävyyden ja käytön kannalta

Malli on käyttäjälle sopivan kokoinen ja tarjoaa hänelle sopivasti tilaa lähestymiseen, ylettymiseen ja operoimiseen riippumatta hänen koostaan, asennostaan tai liikkumiskyvystään.

Käytännössä universaalien suunnittelun periaatteet eivät vielä toteudu elinympäristöissämme läheskään kattavasti. Kaikille suunnittelemisesta voidaan kuitenkin jo havaita joitain merkkejä

fyysisessä ympäristössä, kuten matalalattiabussit ja hissit matalissakin kerrostaloissa. Hyvänä esimerkkinä voidaan myös mainita elinkaariajattelun mukaisesti rakennettu Marjalan kaupunginosa Joensuussa, joka on voittanut Euroopan Unionin Helios-kilpailun vuonna 1995.

Stakesin tutkijan Hannele Hyppösen mukaan tietoteknologiaa ja sitä hyödyntäviä palveluja kehitettäessä ongelmana on suunnittelun jakaantuminen "mainstream-teknologiaan" ja "vammaisteknologiaan".⁷

2.2 Kohderyhmät

2.2.1 Toimimisesteiset ja vammaiset

Kulttuuria kaikille -työryhmän tehtävänä on selvittää yhtäältä, miten vammaisten oman kulttuuritoiminnan edellytyksiä voitaisiin parantaa, ja toisaalta, miten kulttuurin saavutettavuutta voitaisiin parantaa julkisissa kulttuurilaitoksissa.

Saavutettavuuskysymykset koskevat vammaisten lisäksi monia muita käyttäjäryhmiä, joita voidaan kuvata yhteisellä termillä *toimimisesteiset*. Toimimisesteisiä voivat olla ihmiset, joilla on jokin väliaikainen toiminnallinen haitta, ikääntyneet ihmiset, joiden toimintakyky on heikentynyt, kielellisiä esteitä kohtaavat maahanmuuttajat tai vaikkapa lastenvaunujen kanssa liikkumisesteisessä ympäristössä liikkuvat.

Kulttuuria kaikille -työryhmä on rajannut tämän muistion varsinaisen kohderyhmän *vammaisiin*, ts. henkilöihin, joille vammasta aiheutuu jotain pysyvää haittaa. Muistiossa, etenkin sen kulttuuripalvelujen saavutettavuutta koskevassa osiossa, viitataan kuitenkin usein myös yleisesti toimimisesteisiin silloin, kun se on asiayhteyden kannalta perusteltua.

Vammaisuuden määrittelymiseen on käytössä erilaisia malleja, ja onkin vaikea antaa tarkkoja ja yhteneväisiä lukuja vammaisten henkilöiden lukumäärästä. Arviot vammaisten osuudesta väestöstä vaihtelevat maittain. 38 miljoonalla eli noin yhdellä kymmenestä eurooppalaisesta on arvioitu olevan jokin vamma.

Myös Suomessa vammaisia ihmisiä on arvioitu olevan 10 % väestöstä eli noin 500 000. Sosiaali- ja terveysministeriön *Itsenäinen selviytyminen* -julkaisun⁸ mukaan näistä noin puolella on jokin *merkittävää haittaa* aiheuttava vamma tai toimintavajavuus. Vaikeavammaisia ihmisiä on alle prosentti, ja he tarvitsevat eniten erilaisia palveluja ja tukitoimia saavuttaakseen yhdenvertaisen aseman muiden kanssa.

2.2.2 Malleja vammaisuuden määrittelymiseen

Maailman Terveysjärjestö WHO on luonut kansainvälisen vammojen ja sairauksien luokitusjärjestelmän (ICIDH, International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps). Luokittelua on käytetty laajalti, mutta sitä on myös kritisoitu medikalistisesta vammaiskäsityksestä ja haittojen syysuhteiden sijoittamisesta liiaksi yksilöön ympäristön osuuden jäädessä vähäisemmäksi. Uusitussa luokitusjärjestelmässä (1999) on pyritty irti yksipuolisesta vajavaisuusnäkökulmasta.

⁷ Hyppönen, 2000.

⁸ *Itsenäinen selviytyminen*, 1999.

Sosiaalinen vammaiskäsitys korostaa ympäröivän yhteisön ja yhteiskunnan osuutta. Vammaisuus syntyy yhteisön asenteiden ja vuorovaikutuksen, sosiopoliittisen ja taloudellisen järjestelmän sekä vallitsevien ideologioiden kautta. Ongelmat ymmärretään suureksi osaksi vajaakuntoistavan ympäristön ja palvelujärjestelmän tuottamiksi.⁹ Mikäli ympäristöstä poistetaan liikkumisen, näkemisen, kuulemisen ja ymmärtämisen esteitä, ovat vammaan liittyvät haitat vähäisemmät.

2.2.3 Vammaisryhmiä

Seuraavassa esitellään joitakin vammaisryhmiä kulttuurielämässä toimimisen näkökulmasta. Muun muassa aistivammat, tuki- ja liikuntaelinvammat, kehitysvammat, erilaiset pitkäaikaissairaudet ja mielenterveyden ongelmat voivat muodostaa esteitä osallistumiselle. Vammaisuus ja siihen liittyvät osallistumisesteet eivät ole merkityksellisiä ainoastaan vammaiselle yksilölle: Vaikutuspiirissä ovat niin yhteisö kuin yhteiskuntakin. Vammaisen ihmisen perhettä ne koskettavat taloudellisesti, sosiaalisesti ja henkisesti.

Vammaiset ihmiset eivät ole yhtenäinen ryhmä, vaan jokaisen vammaisen henkilön tilanne ja toimintakyky on erilainen. Tästä johtuen myös esteet ja keinot niiden poistamiseen ovat erilaisia. Seuraava kuvaus ei siis ole kattava, vaan joitakin keskeisiä vammaisryhmiä käsittelevä.

Liikuntavammaiset

Liikuntavammaisuutta voivat aiheuttaa monet pitkäaikaissairaudet, kuten reumasairaudet, neurologiset sairaudet (mm. Parkinsonin tauti ja MS-tauti) ja lihassairaudet. Liikuntavammaisuus voi johtua myös esimerkiksi kehitys- tai cp-vammasta, tai se voi olla seurausta tapaturmasta. Liikuntavammaisia on kaikista vammaisista varsin suuri osuus. Invalidiliitolla on jäseniä yli 40 000. Monella liikuntavammaisella on käytössään jokin liikkumisen apuväline, kuten kävelykeppi, rollaattori tai pyörätuoli.

Liikuntavammaisissa on aktiivisesti vammaiskulttuuriin suuntautuneita taiteentekijöitä, mutta myös taiteilijoita, jotka eivät halua tuoda vammaisidentiteettiä esille työssään. Liikuntavammaiset henkilöt saattavat tarvita avustajaa ja kuljetuspalveluita, ja tämä vaikuttaa kulttuuritoimintaan osallistumiseen. Liikkumisesteen ympäristö, joka muodostuu esimerkiksi kulkureiteistä, katsomoista, näyttelytiloista, palvelupisteistä, näyttämöistä ja hygieniatiloista, edistää itsenäistä selviytymistä ja on edellytys tasavertaiselle osallistumiselle.

Kuulovammaiset – kuurot, huonokuuloiset, kuuroutuneet, viittomakieliset

Kuulovammaisella tarkoitetaan henkilöä, jolla on jokin kuulon puute eli kuulovamma. Yläkäsite 'kuulovammainen' jakautuu eri ryhmiin, mm. kuuroihin, huonokuuloisiin ja kuuroutuneisiin. Kyse ei ole kielellisestä tai kulttuurisesta identiteetistä, vaan kuulovamman laadun ja asteen sekä vammautumisiän lääketieteellisten lähtökohtien määrittelystä. Käsite yhdistää eri alaryhmät yhdeksi kuulovammaisryhmäksi ilman, että tarkasteltaisiin keskinäisiä kieli- ja kulttuuritaustoja ja niiden eroavaisuuksia.

⁹ Nouko-Juvonen (toim.), 1999.

Viittomakielisellä yhteisöllä on selkeä, oma kulttuuri-identiteetti. Viittomakielisten kuurojen lisäksi huonokuuloiset ja kuuroutuneet voivat myös olla viittomakielisiä. Viittomakielisiä kuuroja arvioidaan olevan Suomessa noin 5 000.

Kuurot eivät mielellään kutsu omaa kulttuuriaan 'vammaiskulttuuriksi'. Kuurojen viittomakielisten kulttuuri perustuu omaehtoiseen kulttuurikäytäntönsä, kulttuuriseen identiteettiin ja viittomakielisyyteen. Monissa asioissa kuurot eivät koe olevansa vammaisia, vaan nimenomaan kuuroja tai viittomakielisiä. Kuurojen yhteisössä ei myöskään käytetä termiä 'vammaistaide'. Viittomakielisten kuurojen taiteilijoiden tekemät taideteokset nähdään pikemminkin osana kuurojen kulttuuria, koska ne kertovat kyseisestä kulttuurista. Viittomakielisten osallistuminen yleiseen kulttuuritarjontaan edellyttää tulkkauksia ja käännöksiä viittomakielelle: viittomakielisiä opastuksia, tekstitettyjä ja viittomakielisiä TV-ohjelmia ja elokuvia sekä viittomakielistä asiakaspalvelua.

Myös kuuroilla, huonokuuloisilla ja kuuroutuneilla, jotka eivät ole viittomakielisiä, on omia, yhteisiä ryhmiä. He osallistuvat yleisiin kulttuuripalveluihin omilla ehdoillaan, jotka huomioidaan mm. äänen tehostamisena tele/induktiosilmukoiden avulla, visuaalisessa ympäristössä tekstityksillä tai kirjoitus-¹⁰ ja viittotun suomen tulkkauksilla. Huonokuuloiset kutsuvat usein itseään huonokuuloisiksi mieluummin kuin kuulovammaisiksi. Kuulonhuoltoliittoon kuuluu 15 000 jäsentä, mutta huonokuuloisten määrä on paljon suurempi.

Näkövammaiset

Vain harvat näkövammaiset ovat täysin sokeita, yleisempää on eriasteinen näkökentän rajoittuneisuus. Näkövammaisia arvioidaan olevan Suomessa noin 80 000, täysin sokeita heistä on noin 10 000. Monilla näkövammaisilla on erilaisia näkemisen apuvälineitä, kuten erikoislasit, ja ehkä liikkumisen apuna valkoinen keppi tai opaskoira.

Näkövammaiset eivät viittomakielisten tavoin koe edustavansa valtakulttuurista erillistä "näkövammaiskulttuuria", koska heillä ei ole omalle kulttuurille tyypillisiä tunnusmerkkejä, kuten omaa kieltä, eikä ns. näkövammaiskulttuuriin synnyttä. Sen sijaan näkövammaisilla on valtakulttuurissa oma alakulttuurinsa, jonka yksi erityispiirre on oma pistekirjoitusjärjestelmä. Näkövammaiset harrastavat luovaa toimintaa muun muassa musiikin ja kirjallisuuden aloilla lähes valtakulttuurin ehdoin, mutta esimerkiksi näkövammaisteatterissa ja kuvataiteessa on usein omia erityisiä piirteitä ja toteutustapoja.

Kulttuurin kuluttamisessa tärkeää näkövammaisille on tiedon saanti soveltuvassa muodossa (äänite, pistekirjoitus, isokirjoitus, koskettelukirjat, teknisesti oikein laaditut Internet-sivut). Lisäksi tarvitaan visuaalisen taiteen kuvailutulkkausta ja mahdollisuuksia tutustua kohteeseen koskettamalla.

Kuurosokeilla ihmisillä on vakava-asteinen näkö- ja kuulovamman yhdistelmä. Vamma aiheuttaa ongelmia kommunikoinnissa, orientoitumisessa ja tiedon saannissa. Kuulemisen ja näkemisen apukeinoja (pistekirjoitus, viittomakieli, isokirjoitus, äänite, tele/induktiosilmukka) ja tulkkausmenetelmiä hyväksi käyttäen on mahdollista myös taiteellinen toiminta ja kokeminen.

¹⁰ Kirjoitustulkkauksella tarkoitetaan puheen muuntamista tekstiksi tietokoneen avulla.

Kehitysvammaiset

Kehitysvammaisuus voi aiheuttaa toimintakykyyn huomattavia rajoituksia. Kehitysvammaisella henkilöllä on vammaan liittyviä esteitä oppimisessa ja päivittäiseen elämään liittyvien toimien ylläpitämisessä.

Esteet voivat liittyä mm. sosiaalisiin taitoihin, itsehallintaan, terveyteen ja toiminnalliseen oppimiskykyyn. Rajoitukset tulevat esiin henkilön ikäryhmälle tyypillisissä elinympäristöissä ja yhteisöissä. Kehitysvammaisuuteen liittyy usein myös muita vammoja, kuten liikunta- ja puhevammaisuutta, näön ja kuulon heikkoutta sekä epilepsiaa, jotka voivat myös rajoittaa itsenäistä selviytymistä. Kehitysvammaisia henkilöitä on Suomessa yhteensä noin 30 000 eli 0,6 prosenttia väestöstä. Suurin osa heistä on lievästi kehitysvammaisia, jotka oppivat lukemaan ja ymmärtämään selkokielistä tekstiä.

Taiteen alalla kehitysvammaiset ihmiset voivat menestyä hyvin valtakulttuurinkin kriteerien mukaan esimerkiksi kuvataiteilijoina, kunhan oman kulttuurin tuottamiseen liittyvät erityispiirteet otetaan huomioon. Kouluttautumismahdollisuuksia – myös taiteessa – on aikuisille kehitysvammaisille niukasti tarjolla.

Kehitysvammaisille oma avustaja ja kuljetuspalvelut ovat keskeisessä asemassa sekä omassa tekemisessä että kulttuuritarjontaan osallistuttaessa. Selkokielen käyttö helpottaa tiedon saantia harrastusmahdollisuuksista ja kulttuuritarjonnasta.

3. VAMMAISET JA KULTTUURI KANSAINVÄLISELLÄ TASOLLA

Kansainvälisissä järjestöissä vammaisten osallistumista kulttuuriin ja kulttuurin saavutettavuuskysymyksiä sivutaan yleensä laajempien ihmisoikeuksia, vammaispolitiikkaa ja syrjäytymisen ehkäisemistä koskevien asiakokonaisuuksien yhteydessä. Varsinaisia vammaiskulttuuria tai yleisemmin kulttuurin saavutettavuutta edistäviä ohjelmia, suosituksia tai päätöslauselmia ei ole tehty.

Seuraavissa luvuissa esitellään lyhyesti eräitä kansainvälisten järjestöjen suosituksia, ohjeita ja julkaisuja sekä EU-ohjelmia, jotka ainakin osittain liittyvät vammaisten kulttuuriin ja kulttuurin saavutettavuuteen.

3.1 Yhdistyneet Kansakunnat

Oikeus osallistua kulttuuriin määritellään yleisellä tasolla yhdeksi ihmisen perusoikeuksista YK:n *ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa* (1948). Myös UNESCO:n kulttuuripoliittiset linjaukset perustuvat samalle periaatteelle.

Vammaisten oikeutta kulttuuriin painotetaan erikseen YK:n *yleisohjeessa vammaisten mahdollisuuksien yhdenvertaistamiseksi* vuodelta 1993. Ohje velvoittaa jäsenvaltioita ryhtymään toimenpiteisiin varmistaakseen, että vammaiset henkilöt voivat osallistua kulttuuritoimintaan yhdenvertaisesti muiden kanssa. Tähän tulisi pyrkiä seuraavin keinoin (10. ohje):

- "1. Jäsenvaltioiden on varmistettava, että vammaisilla henkilöillä on mahdollisuus käyttää luovia, taiteellisia ja älyllisiä kykyjään, ei ainoastaan omaksi hyödykseen vaan myös yhteisön rikastamiseksi, niin kaupungeissa kuin maaseudullakin. Esimerkkejä tällaisesta toiminnasta ovat tanssi, musiikki, kirjallisuus, teatteri, maalaus ja kuvanveisto. Erityisesti kehitysmaissa tulisi painottaa sekä perinteisiä että nykyajan taidemuotoja, kuten nukketatteri, lausunta ja tarinoiden kerronta.
2. Jäsenvaltioiden tulisi edistää vammaisten esteetöntä pääsyä paikkoihin, joissa järjestetään kulttuuriesityksiä ja kulttuuripalveluja, kuten teatterit, museot, elokuvat ja kirjastot, samoin kuin sitä, että tällaisia paikkoja on tarjolla.
3. Jäsenvaltioiden tulisi aloittaa erityistekniikan kehittäminen ja käyttöönotto tuodakseen kirjallisuuden, elokuvat ja teatterin vammaisten henkilöiden ulottuville."

Kulttuurin saavutettavuuden kannalta keskeinen on myös 5. ohje (Liikkumisesteettömyys ja tiedonsaanti), jossa käsitellään sekä fyysisen ympäristön esteettömyyttä että tiedonsaannin ja kommunikaation kannalta keskeistä teknologiaa ja palveluita.

3.2 Euroopan neuvosto

Vammaispoliittinen kokonaisohjelma. Ministerikomitean suositus jäsenvaltioille

Euroopan neuvoston ministerikomitean vammaispolitiikkaa käsittelevässä suosituksessa (1992)¹¹ vammaisten kuntoutus nimetään yhteisön velvollisuudeksi ja yhdeksi sosiaalipolitiikan tärkeimmistä tehtävistä. Epäonnistuminen vammaisten ihmisoikeuksien turvaamisessa yhtäältä loukkaa ihmisarvoa ja toisaalta tuo mukanaan raskaan taloudellisen painolastin. Vammaispoliittisen kokonaisohjelman päämääränä on turvata vammaisten mahdollisuudet toimia täysiarvoisina kansalaisina. Tämä koskee kaikkia vammaisia ikään, etnisyyteen, sukupuoleen ja vamman laatuun tai alkuperään katsomatta.

Vammaispoliittisen kokonaisohjelman VIII luvussa "Social Integration and Environment" pohditaan vammaisten sijoittumista ympäröivään yhteiskuntaan. Onnistuneen kuntoutuksen tuloksena on itsenäinen, fyysisesti, psyykkisesti ja taloudellisesti riippumaton sosiaalisen yhteisön jäsen. Vammaisella henkilöllä on oikeus saavuttaa tai säilyttää itsemääräämisoikeutensa sekä elää niin normaalia ja sosiaalisesti täyttä elämää kuin mahdollista.

Kuntoutuksen tavoitteiden toteutuminen edellyttää julkisten rakennusten, yksityisten kotien, kulkuvälineiden ja kommunikaation sekä urheilu-, kulttuuri- ja vapaa-ajan toiminnan saavutettavuutta. Tämä tarkoittaa sekä konkreettista liikkumisen helppoutta että suotuisaa asenteellista ilmapiiriä. Avainasemassa on tiedotus, jota tulee suunnata niin vammaisille, heidän parissaan työskenteleville kuin muillekin yhteisön jäsenille. Suosituksessa kehoitetaan ottamaan vammaiset ja vammaisjärjestöt mukaan päätöksentekoon sen kaikilla tasoilla, jotta eri näkökohdat tulisivat huomioon otetuiksi mahdollisimman monipuolisesti.

Mainitun luvun kappaleessa 8 tarkastellaan lähemmin vapaa-aikaa ja kulttuuritoimintaa. Vammaisille vaaditaan pääsyä kaikkiin kulttuuritapahtumiin sekä loma- ja vapaa-ajan toimintaan. Lisäksi toivotaan varta vasten vammaisille suunnattuja tilaisuuksia. Vammaisia tulisi kehottaa osallistumaan aktiivisesti kulttuuriseen, sosiaaliseen ja poliittiseen toimintaan ja tiedottaa mahdollisuudesta toimia näillä aloilla ammattimaisestikin. Saavutettavuuden rakenteelliset, tekniset, fyysiset ja asenteelliset esteet tulisi poistaa. Liikkumisen helpottaminen on yksi tärkeä tekijä, mutta myös esimerkiksi museoiden, teattereiden ja turistikohteiden henkilökunta tarvitsee informaatiota vammaisista asiakkaista.

Ministerineuvosto toivoo, että yleisissä turisti- ja kulttuuriopaskirjoissa otettaisiin laajasti huomioon myös vammaiset asiakkaat, joiden tulisi saada tietoa liikkumisesta, hotelleista, ravintoloista ja urheilupalveluista. Opasta olisi syytä julkaista paitsi monikielisenä, myös eri vammaisryhmien tarpeita ajatellen esimerkiksi pistekirjoituksena ja nauhoitteena. Kulttuuri- ja vapaa-ajan palveluita suunniteltaessa tulisi käyttää kaikkia keinoja, joilla palveluita saadaan mahdollisimman monille vammaisille saavutettavammiksi ja miellyttävämmiksi. Näitä keinoja ovat mm. kulttuuritapahtumien joustavat istumapaikkajärjestelyt, viittomakielen ja äänitteiden käyttö sekä erilaiset kartat, kaaviot ja kohokuvat. Yleisestä "saavutettavuuskartasta" olisi paljon hyötyä, etenkin jos sellaisen olemassaolosta tiedotettaisiin julkisesti.

¹¹ Coherent Policy for People with Disabilities, 1992.

Vammaispoliittisessa kokonaisohjelmassa tahdotaan antaa kulttuuripalvelujen saavutettavuuden helpottaminen valtion laitoksien sekä kulttuuri- ja vapaa-ajan järjestöjen tehtäväksi. Suosituksen mukaan näiden tulee luoda vammaisia asiakkaitaan palvelevia kokonaisvaltaisia toimenpideohjelmia, joiden avulla voidaan parantaa kulttuurin saavutettavuutta merkittävästi ja pysyvästi.

Syrjästä esiin

Euroopan neuvosto antoi oman panoksensa UNESCO:n vuosina 1993–1995 työskennelleen Kulttuurin ja kehityksen maailmankomission työlle tuottamalla raportin *Syrjästä esiin. Puheenvuoro kulttuurista ja kehityksestä Euroopassa* (1996, suom. 1998)¹². Raportin on laatinut riippumaton asiantuntijaryhmä ja se toimii täydentävänä lisäosana maailmankomission omaan raporttiin *Moninaisuus luovuutemme lähteenä* (1995).

Syrjästä esiin -raportissa pyritään selventämään kahta toisiinsa kytkeytyvää aihetta – kuinka miljoonat köyhät ja syrjityssä asemassa olevat eurooppalaiset voidaan tuoda yhteiskunnan syrjästä esiin ja kuinka kulttuuripolitiikka voidaan tuoda hallinnollisen tärkeysjärjestyksen reuna-alueelta keskustaan.

Raportin "Syrjäytymisen väestötiedettä" -luvussa käsitellään mm. syrjäytymistä sairauden ja vammaisuuden johdosta. Osallistumismahdollisuuksia luovaan toimintaan tulisi ennen kaikkea kehittää saattamalla "tavalliset" kulttuuripalvelut myös sairaiden ja vammaisten ulottuville mm. rakennussuunnittelun, erilaisten teknisten ratkaisujen ja apuvälineiden sekä tulkkien avulla. Huomiota tulisi muun ohella kiinnittää vammaisten oikeuteen ilmaista omia kokemuksiaan taiteen välityksellä.

On myös tärkeää kytkeä kulttuuripolitiikka yhteen muiden kansallisten politiikan lohkojen kanssa. Raportissa todetaan: "Syynä siihen, että vammaisille suunnatut taideprojektit eivät saa taloudellista tukea, on aivan liian usein taipumus mieltää vammaisille tuotettu/vammaisten tuottama/vammaisten kanssa tuotettu taide terapiana ja siten sijoittaa se sosiaali- ja terveysministeriöiden vastualueille. Nämä taas puolestaan katsovat sen kuuluvan kulttuuripolitiikan tehtäväpiiriin."

Kehittämisehdotuksissa pidetään välttämättömänä rahoitusvastuun selkeyttämistä kulttuuri- ja terveysministeriöiden kesken. Lisäksi hyvien käytäntöjen seuranta ja levittämistä maasta toiseen tulisi parantaa.

3.3 Euroopan unioni

Vammaisten teemavuosi 2003

Euroopan unioni on julistanut vuoden 2003 EU:n vammaisten teemavuodeksi. Teemavuoden tavoitteena on mm. lisätä tietoisuutta vammaisten oikeuksista, vammaisuuden monista ilmenemismuodoista ja toisaalta vammaisten ihmisten kokemasta syrjinnästä. Tarkoituksena on rohkaista pohdiskelua ja keskustelua toimenpiteistä, joita tarvitaan vammaisten yhtäläisten mahdollisuuksien edistämiseksi Euroopassa, ja edistää kokemusten vaihtoa hyvistä

¹² *Syrjästä esiin*, 1998.

toimintatavoista ja tehokkaista strategioista, joita on kehitetty paikallisella, kansallisella ja eurooppalaisella tasolla.

Suomessa teemavuoden kansallisena koordinaattorina toimii valtakunnallinen vammaisneuvosto (VANE). Valtakunnalliset vammaisten oikeuksien puolesta toimivat tahot, vammaisjärjestöt ja -yhdistykset sekä kunnalliset vammaisneuvostot voivat hakea tukea teemavuoteen liittyviin hankkeisiinsa. Erilaiset vammaisten omat kulttuurihankkeet soveltuvat hyvin tuettaviksi tarkoitukseen osoitetusta määrärahasta, vaikka kulttuuria ei ole erikseen mainittu teemavuoden tavoitteissa.

Yhteisöaloiteohjelma EQUAL

EQUAL-yhteisöaloiteohjelman tavoitteena on kehittää kansainvälisen yhteistyön avulla keinoja, joilla torjutaan syrjäytymistä ja kaikenlaista syrjintää ja eriarvoisuutta työmarkkinoilla. EQUAL-ohjelman avulla pyritään erityisesti vaikuttamaan kaikkein heikoimmassa työmarkkina-asemassa olevien ja vaikeasti työllistettävien työllistymiseen. Tähän vaikutetaan myös välillisesti kehittämällä menetelmiä henkilöiden osaamisen, elämänhallinnan ja -laadun sekä omaehtoisuuden lisäämiseksi.

EQUAL-ohjelman kohderyhmänä voivat olla esimerkiksi heikosti koulutetut pitkäaikaistyöttömät tai vanhentuneen ammattitaidon omaavat ikääntyneet miehet ja naiset, erityisryhmien nuoret, mielenterveyskuntoutujat ja päihdeongelmaiset sekä vajaakuntoiset ja vammaiset. Kokonaisvaltaisista yhteistyöverkostoista koostuvissa yhteistyöhankkeissa tulee olla mukana kohderyhmien ongelmien kannalta keskeiset toimijat. Kohderyhmä on mukana vaikuttamassa toiminnan suunnitteluun, toteutukseen, arviointiin ja päätöksentekoon.

EQUAL-ohjelmaa rahoittaa Euroopan sosiaalirahasto (ESR). Ohjelman rahoituskehys ohjelmakaudelle 2000–2006 on noin 165 miljoonaa euroa, ja sitä toteutetaan koko Suomen alueella lukuun ottamatta Ahvenanmaan maakuntaa.

Suomesta EQUAL-toimenpidekokonaisuuteen on päässyt mukaan mm. kolmivuotinen TARU-projekti (2001–2004). TARU on kulttuurimarkkinointia ja -koulutusta kehittävä hanke, joka esittelee kiinnostavia, mutta mediassa vähälle huomiolle jääneitä vähemmistötaiteilijoita – myös vammaistaiteilijoita – ja heidän tuotantoaan. Hanketta kuvataan tarkemmin luvussa 5.2 (s. 42).

eEurope 2002 – tietoyhteiskunta kaikille

eEurope 2002 -toimintasuunnitelman (2000) tavoitteen 2 (Investoinnit ihmisiin ja taitoihin) osiossa "Kaikille mahdollisuus osallistua tietotalouteen" kiinnitetään erityistä huomiota julkisen sektorin verkkosivujen saavutettavuuteen ja todetaan, että ne on jo alun perin suunniteltava niin, että vammaisilla on pääsy tietoihin ja kaikki mahdollisuudet hyötyä sähköisistä viranomaispalveluista.

Vuoden 2002 loppuun mennessä toteutettaviin toimenpiteisiin sisältyvät mm. Design for All -standardien julkaiseminen, verkkopalveluiden käytettävyyden suuntaviivojen laatiminen ja Design for All -osaamiskeskusten verkoston perustaminen.

Näitä tavoitteita edistämään perustetun eAccess-asiantuntijatyöryhmän työhön osallistuu Suomesta Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes (ks. tarkemmin luku 4.3.3, s. 34).

3.4 Pohjoismaiden ministerineuvosto

Pohjoismainen vammaispoliittinen neuvosto (Nordiska Handikappolitiska Rådet NHR) on vuonna 1997 perustettu neuvoa-antava ja poliittisia linjauksia valmisteleva Pohjoismaiden ministerineuvoston alainen elin. Se rakentaa toimintaansa paljolti "hyvän esimerkin voimaan" ja haluaa näin inspiroida vammaispoliittista työtä kaikkialla Pohjoismaissa mm. järjestämällä avoimia kilpailuja. Vuoden 2001 kilpailun teemana oli Saavutettava museo. Palkinto myönnettiin Ateneumin taidemuseolle Suomeen.

Vammaispoliittisen neuvoston kulttuurityöryhmässä toimii Suomen edustajana kirjastonjohtaja Marketta Ryömä Näkövammaisten kirjastosta.

Saavutettavuuskysymys on yksi *Pohjoismaisen museokomitean* toiminnan painopisteistä. Komitea vuodesta 1999 lähtien rahoittanut yhdessä Pohjoismaisen vammaispoliittisen neuvoston kanssa museoiden saavutettavuusprojektia Museer för alla. Projektia kuvataan tarkemmin luvussa 6.2.1 (s. 49).

4. VAMMAISET JA KULTTUURI SUOMEN JULKISHALLINNOSSA

4.1 Lainsäädäntö ja ohjelmat

Suomen perustuslaki takaa jokaiselle Suomen kansalaiselle sivistykselliset oikeudet. Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu. Perustuslaki kieltää syrjinnän terveydentilan tai vammaisuuden perusteella samoin kuin syrjimisen mm. alkuperän, iän, sukupuolen, uskonnon ja vakaumuksen perusteella. Kielto koskee perusteluiden mukaan sekä välitöntä että välillistä syrjintää. Lisäksi perustuslaissa mainitaan erikseen viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkitsemis- ja käännösapua tarvitsevien oikeudet (17 §: oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin).

Paavo Lipposen II hallituksen ohjelman (1999) yhtenä tavoitteena on kehittyvä yhteiskunta, joka takaa kaikille mahdollisuuden oman elämänsä hallintaan ja aktiiviseen osallistumiseen. Vammaiset mainitaan erityisryhmänä ainoastaan sosiaali- ja terveystieteitä koskevassa osassa. Samassa yhteydessä viitataan esteettömyyteen korjausrakentamisessa ja uuden informaatioteknologian hyödyntämisessä:

"Vammaisten henkilöiden täyttä integroitumista yhteiskuntaan edistetään parantamalla heidän työ- ja toimintakykyään.

--

Esteettömyyden toteuttamista joukkoliikenteessä, korjausrakentamisessa sekä uuden informaatioteknologian hyödyntämisessä edistetään informaatio-ohjauksella ja tarvittaessa lainsäädännön tarkistuksilla."

Ihmisyystavallisen ja kestävän tietoyhteiskunnan luominen on keskeinen tavoite hallitusohjelman koulutusta, tiedettä ja tasa-arvoa koskevassa osassa. Tähän pyritään mm. kehittämällä sähköisiä palveluja sekä kulttuuri- ja tietosisältöjä helppokäyttöisiksi ja turvallisiksi kaikille.

Suomen *kulttuurilaitoksia* koskevassa lainsäädännössä ei Näkövammaisten kirjastoa Celiaa lukuun ottamatta mainita erikseen erityisryhmiä palveluiden tarvitsijoina. Tästä johtuen näiden ryhmien palvelussa voi olla suuriakin eroja laitoksesta ja kunnasta riippuen. Säädösten mukaan palvelut on kuitenkin tarkoitettu kaikille, ja säädöksiä tulee noudattaa perusoikeusmyönteisesti.

Sosiaali- ja terveyssektorin lainsäädäntöä sekä *rakentamista koskevaa lainsäädäntöä* ja *määräyksiä* kuvataan luvuissa 4.3.1 ja 4.5.1 (s. 32 ja s. 36).

Kohti yhteiskuntaa kaikille – vammaispoliittinen ohjelma

*Vammaispoliittinen ohjelma*¹³ on syntynyt valtakunnallisen vammaisneuvoston aloitteesta. Sen pohjana ovat olleet YK:n yleisohteet vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamisesta (ks. luku 3.1.). Ohjelmassa todetaan taiteesta ja kulttuurista mm. seuraavaa:

¹³ *Vammaispoliittinen ohjelma*, 1995.

"Vammaisten pääsyä taidealojen opetuksen piiriin tulisi helpottaa taideoppilaitosten pääsykokeita mukauttamalla ja asenneilmapiiriä myönteisemmäksi muokkaamalla. Nykyisellään vammaisten pääsy taideopintojen pariin on pääsykokeiden luonteen vuoksi mahdotonta.

Myös vammaisten oman taiteen asema on tunnustettava tasavertaisena muiden taiteen muotojen kanssa. Sitä on tuettava samalla tavoin kuin kaikkia muitakin taiteen lajeja tuetaan. Myös vammaisvähemmistöjen on annettava tehdä omaa kulttuuriaan ja taidettaan tunnetuksi suurelle yleisölle. Kulttuurihallinnon ja vammaisjärjestöjen yhteistyötä tarvitaan vammaisten vähemmistökulttuurin integroimiseksi suomalaiseen kulttuurielämään.

Täyden osallistumisen varmistamiseksi on edistettävä vammaisten esteetöntä pääsyä paikkoihin, joissa järjestetään kulttuuriesityksiä ja tuotetaan kulttuuripalveluja. Näitä paikkoja ovat mm. teatterit, museot, elokuvat, kirjastot, kirkot jne. Myös Suomessa tulee aloittaa erityistekniikoiden kehittäminen ja käyttöönotto eri kulttuurin ja taiteen muotojen tuomiseksi vammaisten henkilöiden ulottuville, heille sopivassa muodossa."

Saavutettavuutta käsittelevässä luvussa kiinnitetään huomiota ns. näkymättömiin esteisiin. Näkymättömien esteiden taustalla ovat useimmiten ihmisten asenteet, jotka johtavat siihen, että erilaisuuden aiheuttamia vaatimuksia ei huomioida riittävästi mm. fyysisen ympäristön suunnittelussa ja toteutuksessa. Tuloksena on portaita ja hissittömiä taloja. Näkymättömistä esteistä tulisi tehdä asennemuokkauksella näkyviä, jotta ne voidaan poistaa. Tässä tehtävässä keskeisessä asemassa ovat vammaiset itse.

"Yhteiskunnan toiminnallista avoimuutta ja saavutettavuutta voidaan parantaa rakentamalla tavanomaisten järjestelmien sisään se "erityinen", jota tarvitaan esteiden poistamiseksi. Tämän ei tule tapahtua eri kustannuksin tai fyysisesti eri paikassa toteutettuna toimintana. "Eriytyinen" ei siis saa olla mitään sellaista, minkä kustannukset maksaa joku muu kuin palvelun tai toiminnan tavanomainen järjestäjä. Kunnan palveluiden tulee olla kaikkien kuntalaisten saatavilla."

Ohjelmassa mainitaan neljä *fyysisen ympäristön* liikuntaesteettömyyteen liittyvää näkökohtaa:

1. normien, ohjeiden ja tarvittaessa lainsäädännön kehittäminen,
2. arkkitehtien, insinöörien ja muiden ammattisuunnittelijoiden informointi liikuntaesteettömyyden periaatteista ja soveliaista toimista sen takaamiseksi,
3. liikuntaesteettömyysvaatimusten sisällyttäminen suunnitteluun ja rakentamiseen suunnitteluprosessin alusta lähtien, ja
4. turvautuminen vammaisjärjestöjen konsultointiapuun normeja laadittaessa ja näiden järjestöjen paikallinen osallistuminen julkisiin rakennusprojekteihin.

Tiedonsaantiin ja kommunikointiin liittyvien esteiden poistamiseksi tulisi mm. lisätä selkokielisten ohjelmien määrää sekä radiossa että televisiossa. Tämän ohella tulisi lisätä tekstitettyjen ja viittomakielisten ohjelmien osuutta kaikista televisio- ja videoesityksistä.

Itsenäinen selviytyminen – vammaispolitiikan haasteet

Sosiaali- ja terveysministeriön esitesarjassa vuonna 1999 ilmestyneessä julkaisussa *Itsenäinen selviytyminen – vammaispolitiikan haasteet* kulttuurikysymyksiä sivutaan harrastuksia ja vapaa-aikaa (luku 8) sekä liikkumismahdollisuuksia ja tiedonsaantia (luku 9) käsittelevissä luvuissa, edellisessä lähinnä liikuntakulttuurin osalta.

Jälkimmäisessä luvussa pohditaan rakennettua ympäristöä, viitataan rakentamismääräyksiin ja todetaan, että hyvästä suunnitelmasta on vielä monta vaihetta toimivaan valmiiseen rakennukseen. Huonot ja toimimattomat ratkaisut ovat usein seurausta tietämättömyydestä ja lisäkustannusten pelosta.

Vammaisten tiedonsaantiin liittyen luvussa mainitaan lyhyesti viittomakieliset uutiset ja tekstitelevision uutistarjonta sekä Kuurojen Liiton valmistama kuukausittain ilmestyvä videotiedote. Esimerkkinä mainitaan myös maan suurimman sanomalehden verkkoversio, jota näkövammaisenkin voi lukea henkilökohtaisesti soveltuvalla tekniikalla. Lisäksi huomiota kiinnitetään Näkövammaisten kirjaston tuottamaan aineistoon, selkokieliseen kirjallisuuteen ja säännöllisesti ilmestyvään selkosanomalehteen.

Ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi

Opetusministeriö asetti 5.7.2001 toimikunnan, jonka tehtäväksi annettiin laatia ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi. Toimikunta sai työnsä valmiiksi 28.5.2002.

Ohjelmaehdotuksessa¹⁴ kiinnitetään huomiota myös liikkumis- ja toimimisesteisiin kulttuurisen tasa-arvon kannalta. Kaikille ihmisille tulee luoda mahdollisuudet paitsi kulttuuripalvelujen vastaanottamiseen, myös omaan taiteelliseen toimintaan. Kulttuurinen tasa-arvo edellyttää, että huomiota kiinnitetään julkisten kulttuurilaitosten ja muidenkin kulttuuritoimijoiden tarjonnan saavutettavuuteen ja esteettömyyteen. Esteettömyydellä tarkoitetaan tässä yhteydessä fyysisen ympäristön ohella selkokieelisyyttä ja muita saavutettavuutta lisääviä asioita.

Toimikunta katsoo, ettei Suomessa ole kiinnitetty riittävästi huomiota siihen, miten vammaisten ihmisten oikeus hyvään kulttuurielämään toteutuu ja ehdottaa, että opetusministeriö laatisi toimenpideohjelman kulttuurin saavutettavuuden lisäämiseksi julkisissa taide- ja kulttuurilaitoksissa. Lisäksi ehdotetaan, että ministeriö organisoi vammaiskulttuurin edistämistoimet valtionhallinnossa ja että ministeriölle tulee varata erityisresursseja kohdennettavaksi alueen oman kulttuuritoiminnan edellytysten parantamiseksi.

4.2 Tukitoimet opetusministeriön hallinnonalalla

Opetusministeriössä vammaisten kulttuuritoiminnan ja erityisryhmien liikunnan edistäminen kuuluvat kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osaston vastuualueeseen. Esittelyvastuu ja käytettävissä olevat määrärahat jakautuvat osaston sisällä eri yksiköille; vammaisjärjestöjen

¹⁴ *Taide on mahdollisuuksia*, 2002.

kulttuuritoimintaan myönnettävät tuet jakaa taide- ja kulttuuriperintöyksikkö, Näkövammaisten kirjaston toiminnasta vastaa kulttuuri- ja viestintäyksikkö ja erityisryhmien liikuntaan liittyvistä kysymyksistä liikuntayksikkö.

Tukea yksittäisille taiteilijoille myöntävät valtion ja alueelliset taidetoimikunnat.

Koulutukseen liittyvät kysymykset hallinnoidaan opetusministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osastolla. Tässä muistiossa keskitytään työryhmän toimeksiannon mukaisesti kuitenkin pääasiassa vammaisten kulttuuritoimintaan ja kulttuurin saavutettavuuskysymyksiin ja jätetään kulttuurialan koulutukseen liittyvät kysymykset vähemmälle huomiolle.

4.2.1 Taide- ja kulttuurihallinnon tukitoimet

Näkövammaisten kirjasto Celia

Näkövammaisten kirjasto Celia on opetusministeriön hallinnonalaan kuuluva valtion erikoiskirjasto, joka tuottaa ja tarjoaa asiakkaiden tarpeet huomioon ottavaa erityisaineistoa, kuten ääni- ja pistekirjoja, elektronisia kirjoja, koskettelukirjoja ja kohokuvia. Kirjaston tarkoituksena on luoda näkövammaisille ja muille lukemisesteisille mahdollisuus tiedonsaantiin, opiskeluun, kirjallisuuden ja taiteen harrastukseen ja virkistykseen. Näkövammaisten kirjasto palvelee kaikkia lukemisesteisiä: sokeita, heikkonäköisiä, kuurosokeita, afaattikkoja, kehitysvammaisia, lihastautia sairastavia ja vaikeasti lukihäiriöisiä ihmisiä.

Kirjaston erityistehtävänä on tuottaa näkövammaisten koululaisten ja opiskelijoiden tarvitsemat oppikirjat. Kirjasto toimii myös ääni- ja pistekirjapalveluiden asiantuntijakeskuksena ja valtakunnallisena keskuskirjastona, josta muut kirjastot voivat lainata aineistoa lukemisesteisiä asiakkaitaan varten. Näkövammaisten kirjaston toimintaan on varattu vuoden 2002 talousarviossa 4 669 000 euroa.

Tuki selkokielisen kirjallisuuden edistämiseen

Opetusministeriö perusti vuonna 1988 selkokielen tarvitsijoita edustavien sosiaali- ja terveysjärjestöjen aloitteesta selkokielityöryhmän, jonka tehtävänä on edistää selkokielisen kirjallisuuden julkaisemista sekä alan tutkimusta, koulutusta ja tiedotusta maassamme. Työryhmään kuuluu kohderyhmien¹⁵ edustajien lisäksi kirjailijoita ja kirjastolaitoksen edustaja. Tuettavien hankkeiden arvioinnissa käytetään apuna myös kuvitusasiantuntijoita. Työryhmän sihteerin tehtävät hoidetaan Kehitysvammaliiton yhteydessä toimivassa Selkokeskuksessa.

Selkokielityöryhmä tekee vuosittain opetusministeriölle esityksen selkokielisen kirjallisuuden edistämiseen varatun määrärahan jakamisesta. Määrärahasta on jaettu avustuksia selkokirjojen kirjoittajille, kääntäjille, kustantajille ja kuvittajille sekä myönnetty tukea alan tutkimustyöhön. Työryhmä myöntää myös selkotunnuksia kirjoille ja lehdille, jotka täyttävät selkokielisen edellytykset. Työryhmä on mukana erilaisten seminaarien ja koulutustilaisuuksien

¹⁵ Selkokielen tarvitsijoihin kuuluvat eri vammaisryhmien lisäksi useat vanhukset, lukihäiriöiset ja Suomeen eri syistä tulleet ulkomaalaiset. Kohderyhmät ovat varsin heterogeenisia, ja ryhmienkin sisällä kielelliset valmiudet vaihtelevat yksilökohtaisesti.

järjestämisessä, myöntää joka toinen vuosi selkokirjallisuuden Seesam-palkinnon sekä jakaa selkotunnuksia kirjoille ja lehdille, jotka täyttävät selkokielen edellytykset.

Selkokielen kirjallisuuden tukea on myönnetty lähinnä nuorten ja aikuisten kirjoihin. Vuonna 1998 käytettävissä olevaa määrärahaa kasvatettiin, jotta tuen piiriin saatiin myös lastenkirjallisuus. Määräraha selkokielen kirjallisuuden tukemiseen on vuonna 2002 suuruudeltaan 42 050 euroa.

Tuki vammaisten kulttuuritoimintaan

Opetusministeriö on myöntänyt säännöllistä tukea Kuurojen liitolle (83 253 €¹⁶) ja Näkövammaisten kulttuuripalvelu ry:lle (18 500 €) niiden kulttuuritoimintaan. Lisäksi pienempiä avustuksia on myönnetty useina vuosina mm. Kynnys ry:lle (5 247 €) ja Suomen EUCREA ry:lle niiden kulttuuritoimintaan (7 000 €). Kertaluonteisia projekti- ja matka-avustuksia on myönnetty muillekin vammaisjärjestöille.

Vuoden 2002 talousarviossa vammaisjärjestöille säännöllisesti myönnetyistä avustuksista on koottu uusi määräraha vammaisten kulttuuritoimintaan (112 000 €). Projektiluonteista tukea on mahdollista myöntää edelleenkin tapauskohtaisesti erikseen.

Valtionosuudet

Kuurojen liiton ylläpitämä Kuurojen museo saa valtionosuutta toimintaansa yhden henkilötyövuoden verran eli 12 645 euroa. Kuurojen Teatteri ei ole toistaiseksi päässyt valtionosuuksien piiriin.

Taidetoimikuntalaitos

Taidetoimikuntalaitos koostuu taiteen keskustoimikunnasta, yhdeksästä valtion taidetoimikunnasta ja kolmestatoista alueellisesta taidetoimikunnasta. Toimikunnat myöntävät apurahoja ja avustuksia ammattitaiteilijoille, työryhmille ja yhteisöille.

Valtion taiteilija-apurahoja käsittelevän lain (734/69) mukaan taiteilija-apurahoja myönnetään luovan suorituskyykynsä osoittaneille taiteilijoille sekä nuorille tai uransa alussa oleville taiteenharjoittajille. Erillistä kiintiötä vammaistaiteilijoille ei ole, mutta valtion taiteilija-apurahoista annetun asetuksen (845/69) mukaan mm. kielelliset näkökohdat otetaan huomioon myönnettäessä taiteilija-apurahoja ja kohdeapurahoja, jolloin viittomakielisten taiteilijoiden erityisasema on mahdollista huomioida.

Vammaistaiteelle ei ole erityistä määrärahaa, mutta taidetoimikuntalaitos on tukenut myös erityisryhmiä. Vuonna 2001 taiteen keskustoimikunta myönsi Sülvi Sarapuulle ja työryhmälle 2 500 euron kohdeapurahan näkövammaisille suunnattujen koskettelukirjojen valmistuskuluihin. Taiteilija Heljä Liukko-Sundströmille myönnettiin vuonna 1982 lastenkulttuurin valtionpalkinto Jäniksenpoika-kuvakirjasta ja keramiikkaveistosnäyttelystä, jotka oli tarkoitettu erityisesti sokeille lapsille.

¹⁶ Summat ovat vuodelta 2002.

4.2.2 Liikuntahallinnon toimenpiteet erityisryhmien liikunnan edistämiseksi

Opetusministeriö asetti vuonna 1980 toimikunnan tekemään kansallisen suunnitelman vammaisten ja muiden erityisryhmien liikuntatoiminnan edistämiseksi. Erityisryhmien liikuntatoimikunnan mietinnön (KM 1981:44) ehdotusten mukaisesti toteutettiin 1980-luvulla muun muassa seuraavia keskeisiä toimenpiteitä, joilla on merkittävästi lisätty vammaisten ja muiden erityisryhmien osallistumista ja osallistumismahdollisuuksia liikunta- ja urheilutoimintaan.

1) Kuntien liikuntatoimen piiriin palkattiin liikuntalain muutoksen perusteella erityisryhmien liikunnanohjaajia, joiden tehtävänä on organisoida ja toteuttaa vammaisten, pitkäaikaissairaiden ja ikäihmisten liikuntatoimintaa. Erityisryhmien liikunnanohjaajan virkoja tai toimia on 1980-luvun lopulta lähtien ollut noin 90:ssä kunnassa eli lähes kaikissa yli 10 000 asukkaan kunnissa.

2) Liikunta-alan opintoihin on sisällytetty 1990-luvun alusta lähtien erilliset erityisryhmien liikunnan erikoistumisopinnot. Opetusministeriö on tehnyt yhteistyötä Jyväskylän yliopiston liikuntatieteellisen tiedekunnan sekä liikunnanohjaajia valmistavien urheiluopistojen kanssa, jotta tällaiset erikoistumisopinnot saatiin käyntiin. Erityisliikunnan erikoistumisopinnot ovat Jyväskylässä vuoden kestoiset ja liikunnan koulutuskeskuksissa yhden lukukauden kestoiset. Tätä kautta on saatu kuntiin, kouluihin sekä järjestöihin soveltavan liikunnan asiantuntijoita.

3) Opetusministeriö on rahoittanut noin kolmenkymmenen erityisryhmien liikunnan oppikirjan, erikoisteoksen tai tutkimusraportin tuottamisen. Liikuntatilojen esteettömyyttä koskevat teokset ovat vaikuttaneet merkittävästi vammaisille henkilöille soveltuvien liikuntatilojen lisääntymiseen maassamme.

4) Opetusministeriö on lisännyt vammais- ja erityisliikunnan valtakunnallisten järjestöjen valtionavustuksia noin 1,5 miljoonan euron vuositasolle. Tätä kautta vammais- ja erityisliikunnan järjestöt ovat voineet lisätä niiden piirissä olevien liikunnanharrastajien määrää moninkertaisesti siten, että ko. järjestöjen piirissä harrastaa nykyisin säännöllisesti liikuntaa lähes 100 000 eri lailla vammaista tai pitkäaikaissairasta henkilöä.

5) Opetusministeriöön perustettiin vuoden 1988 alusta erityisryhmien liikunnan pysyvä asiantuntijaelin. Nykyisin valtion liikuntaneuvoston erityisliikunnan jaostona toimiva 9-jäseninen asiantuntijaelin seuraa erityisryhmien liikuntatoimintaa ja tekee sitä koskevia aloitteita ja esityksiä. Yhteistyö sosiaali- ja terveysministeriön suuntaan on ollut jatkuvaa.

Vuonna 1981 valmistuneelle erityisryhmien liikuntatoimikunnan mietinnölle tehtiin jatkokseurantaa koskeva uusi mietintö vuonna 1996 (KM 1996:15), ja uutta kehittämisohjelmaa valmistellaan parhaillaan. Yllämainituilla toimenpiteillä on lisätty vammaisten, pitkäaikaissairaiden sekä ikäihmisten liikuntaharrastusta siten, että säännöllisen harrastuksen piirissä on nykyisin hieman yli 200 000 soveltavan liikunnan harrastajaa.

Erityistarpeet ovat liikuntakulttuurin piirissä osittain erilaiset kuin muun kulttuuritoiminnan alueilla, minkä vuoksi liikunnan puolella toteutettujen ratkaisujen kopiointi sellaisenaan taiteen ja kulttuurin puolelle ei ole mielekästä tai edes mahdollista. Yhteistä molemmille sektoreille on esimerkiksi esteettömien tilojen tarve.

Erityisliikunnan kokonaisrahoitus opetusministeriön liikuntabudjetista vuonna 2002 on noin 4,1 miljoonaa euroa. Tästä summasta 1,85 miljoonaa euroa myönnetään kuntien

liikuntatoimelle, 1,8 miljoonaa euroa vammais- ja erityisliikunnan järjestöille¹⁷, 0,3 miljoonaa euroa erityisliikunnan tutkimukseen sekä 0,2 miljoonaa euroa muihin kohteisiin.

4.3 Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonala

Sosiaali- ja terveysministeriön tehtävänä on ohjata sosiaaliturvan sekä sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädännön ja palvelujen kehittämistä. Hallinnonalan avustustoiminnasta vastaa Raha-automaattiyhdistys.

Sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toimii *Valtakunnallinen vammaisneuvosto*, jossa on 18 jäsentä. Se on eri viranomaisten ja vammaisjärjestöjen yhteistyöelin, joka mm. antaa asiantuntijalausuntoja, sovittaa yhteen eri tahojen näkemyksiä, valmistelee esityksiä ja vastaa vammaiskysymyksiin liittyvästä tiedotustoiminnasta.

Kunnallisia vammaisneuvostoja on kaikkiaan noin 220. Niissä eri hallinnonalat ja järjestöt tekevät yhteistyötä paikallistasolla.

4.3.1 Sosiaali- ja terveydenhuollon vammaispalvelut

Sosiaalihuollon vammaispalvelujen tarkoituksena on tukea vammaisia henkilöitä toimimaan yhteiskunnassa sen eri osa-alueilla: työssä, opiskelussa, harrastuksissa ja kulttuurissa.

Vastuu palvelujen järjestämisestä on kunnilla. Kunnat voivat tuottaa palvelut itse tai ostaa ne muilta palvelujen tuottajilta. Valtio osallistuu palvelujen kustantamiseen maksamalla kunnille laskennallisin perustein määräytyvää valtionosuutta. Kustannukset jakautuvat lähtökohtaisesti siten, että valtion osuus kustannuksista on noin 25% ja kuntien osuus 75%.

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista

Lain vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987), eli vammaispalvelulain, tarkoituksena on edistää vammaisen henkilön edellytyksiä elää ja toimia muiden kanssa yhdenvertaisena yhteiskunnan jäsenenä sekä ehkäistä ja poistaa vammaisuuden aiheuttamia haittoja ja esteitä. Esteiden poistaminen edesauttaa osaltaan vammaisten osallistumista kulttuuritoimintaan.

Vammaisuuden aiheuttamien esteiden ja haittojen poistamiseen kuuluu olennaisesti liikkumismahdollisuus. Tämän turvaamiseksi kunnilla on kuljetuspalveluiden järjestämisvelvollisuus vaikeasti vammaiselle henkilölle. Kuljetuspalveluiden yhteydessä voidaan järjestää tarvittaessa myös niihin liittyviä saattajapalveluita vammaisen henkilön omatoimisuuden tukemiseksi. Työssä käymisen ja opiskelun yhteydessä tarvittavien kuljetuspalvelujen lisäksi vaikeavammaisilla henkilöillä on subjektiivinen oikeus vähintään 18 yhdensuuntaiseen asiointi- tai virkistysmatkaan kuukaudessa asuinkunnassaan tai lähikunnissa. Harrastuksiin ja kulttuuripalveluiden käyttöön liittyvänä oikeus kuljetuspalveluihin on turvattu tähän laajuuteen saakka vaikeavammaisille henkilöille.

Vammaispalvelulain nojalla voidaan lisäksi myöntää taloudellista tukea henkilökohtaisen avustajan palkkaamiseksi, jos henkilö vammansa tai sairautensa vuoksi tarvitsee runsaasti

¹⁷ Summa on 5% valtakunnallisten liikuntajärjestöjen kokonaisavustuksista.

toisen henkilön apua. Henkilökohtainen avustaja voi olla tarvittava apu osallistumisessa kulttuuripalvelujen käyttämiseen.

Kuulovammaisella tai vaikeasti puhevammaisella henkilöllä on lisäksi oikeus kunnan järjestämiin tulkkipalveluihin, joita voidaan suorittaa viittomakielellä tai muilla kommunikaatiota selventävillä menetelmillä (kuten sormittamalla¹⁸, pistekirjoituksella tai henkilön äänenä toimimalla). Tulkkipalveluiden laajuus vaihtelee vamman laadun ja vaikeuden mukaisesti. Tulkkipalvelun käyttötarkoitusta ei ole rajattu, joten palvelua voi käyttää kulttuuriin osallistumiseen annettujen tuntimäärien rajoissa.

Apuvälineistä

Vammaisten henkilöiden toiminnan, harrastusten ja työn mahdollistamiseksi tarvitaan usein erilaisia apuvälineitä. Suurin osa tarvittavista apuvälineistä on vammaisten henkilöiden jokapäiväistä elämää helpottavia välineitä. Apuvälineiden hankkiminen ja kustantaminen on useiden viranomaisten vastuulla, ja lainsäädäntö on tästä johtuen pirstaleinen.

Vapaa-aikana tapahtuvaan kulttuuripalveluiden käyttöön tarvittavista apuvälineistä säädetään muun muassa laissa vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista. Kyseisen lain perusteella kunta voi korvata vammaisen henkilön päivittäisissä toimissaan tarvitsemia välineitä, koneita ja laitteita tai antaa niitä korvauksetta hänen käyttöönsä. Kunta avustaa mm. harrastusvälineiden hankintaa tarkoitukseen varatun määrärahan puitteissa.

Vammainen henkilö voi saada tarvittavia apuvälineitä myös *kansanterveyslain* ja *erikoissairaanhoidon lain* nojalla. Tämän lisäksi apuvälineistä on säädetty *kansaneläkelaitoksen järjestämästä kuntoutuksesta annetussa laissa*. Lain mukaiset apuvälineet ovat ajankohtaisia lähinnä niille vammaisille opiskelijoille, jotka opiskelevat valmistuakseen kulttuurin alan ammattiin. Lain mukaan kansaneläkelaitoksen on järjestettävä ammatillisena kuntoutuksena vaikeavammaiselle henkilölle sellaiset työssä tai opiskelussa tarvittavat apuvälineet, jotka ovat kalliita ja vaativia. Tällaisia apuvälineitä voivat olla esimerkiksi erilaiset tietotekniset laitteet, kuten pistenäyttö, puhetta tukevat laitteet ja tekstipuhelin.

Lakisääteisenä ammatillisena kuntoutuksena voidaan edellä mainitun lain perusteella lisäksi myöntää kulttuurin parissa varsinaisesti työskenteleville vammaisille *elinkeinotukea* yrityksen perustamisvaiheessa tai elinkeinotukea toimivaan yritykseen sellaisten henkilökohtaisten työvälineiden hankintaan, jotka helpottavat hakijan työskentelyä.

4.3.2 Raha-automaattiyhdistys vammaisten kulttuurin rahoittajana

Raha-automaattiyhdistys (RAY) hankkii pelitoiminnalla varoja vapaaehtoisten sosiaali- ja terveysjärjestöjen työn tukemiseen. Pelitoimintaa valvoo sisäasiainministeriö ja avustustoimintaa sosiaali- ja terveysministeriö. RAY:n avustukset ovat harkinnanvaraisia. Painopistealueista päättää vuosittain yhdistyksen hallitus. Valtioneuvosto tekee sosiaali- ja terveysministeriön esittelystä lopullisen päätöksen RAY:n rahojen jakamisesta.

RAY:n jakamilla avustuksilla tuetaan sosiaalista ja terveydellistä hyvinvointia edistäviä hankkeita. Raha-automaattivaroin ei tueta vammaisten tai muidenkaan kansalaisryhmien

¹⁸ Sormittaminen on puhutun kielen sanojen esittämistä viittomalla kirjaimia vastaavien sormiaakkosten avulla.

kulttuuri-, taideharrastus- tai taidetoimintaa sinällään. Sen sijaan RAY:n avustuskohteina on ollut hankkeita, joissa taiteen keinoin kehitetään esimerkiksi uudenlaista päivä- ja työtoimintaa tai kuntouttavaa toimintaa vaikeavammaisille tai muille erityisryhmille. Pääpaino avustusharkinnassa on siis sosiaalinen ja terveydellinen hyvinvointi, ei kulttuuritoiminta.

Vuonna 2002 tukea on myönnetty mm. Tähdenlentoja ry:lle erityisryhmien elokuva-työpajatoiminnan kehittämiseen ja elokuvatapahtuman järjestämiseen (84 000 €) ja Kaarisilta ry:lle laulu- ja näytelmätoimintaan (50 000 €) sekä taidetyöpaja-toimintaprojektiin osana ESR-rahoitteista hanketta (67 000 €).

Näkövammaisten Keskusliiton rakenteilla oleva näkövammaisten palvelukeskushanke sisältää Näkövammaisten kirjaston tilat. Näiden tilojen perustamiskustannusten rahoituksessa RAY tulee olemaan mukana 70%:n avustusosuudella.

Näkövammaisten Kulttuuripalvelu ry on ainoa kulttuuripalveluja tuottava järjestö, joka saa RAY:n yleisavustusta. Yleisavustus kohdentuu järjestön hallinnon ja taloushallinnon kulujen peittämiseen. Vuonna 2002 avustusta myönnettiin 52 000 €.

4.3.3 Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes

Stakes on sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalalla toimiva tutkimus- ja kehittämislaitos, joka vaikuttaa informaatio-ohjauksen kautta yhteistyössä ministeriöiden, kuntasektorin, kansalaisyhteiskunnan ja muiden toimijoiden kanssa. Stakes edistää kaikkien ihmisten terveyttä ja hyvinvointia sosiaalisesti kestävänsä kehityksen periaatteiden mukaisesti. Stakes toimii kaikkien palvelujen saavutettavuuden turvaamiseksi.

Vuodesta 1992 lähtien Stakesissa on toiminut Yhteiskunta kaikille -hanke. Hanke ajaa tämän periaatteen toteutumista sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla, myös kulttuuripalveluissa.

Kansainvälisellä tasolla Stakes on mukana Euroopan unionin eEurope – tietoyhteiskunta kaikille -hankkeessa osallistuen muun muassa siihen kuuluvaan eAccess-asiantuntijatyöryhmään. Asiantuntijatyöryhmän tehtävänä on edesauttaa kaikkien ihmisten osallisuutta tietoyhteiskuntaan mm. lainsäädännön arvioinnin, Design for All -standardien julkaisemisen, verkkopalveluiden saavutettavuuden kehittämisen ja Design for All -osaamiskeskusten verkoston perustamisen avulla.

Viimeaikaisin konkreettinen sovellus Stakesin työstä eEurope-hankkeessa on Design for All -osaamiskeskusverkoston perustaminen Suomeen. Verkosto kokoaa yhteistyöhön suomalaisia Design for All -toimijoita mm. koulutus-, tutkimus- ja kehittämislaitoksista, järjestöistä ja talouselämästä ja vaikuttaa myös kulttuurin saavutettavuuteen näiden toimijoiden kautta.

4.4. Kunnat ja vammaiskulttuuri

Kuntien kulttuuritoiminnan järjestämiselle perustan antaa *laki kuntien kulttuuritoiminnasta* (728/1992). Sen mukaan kulttuuritoiminnalla tarkoitetaan taiteen harjoittamista ja harrastamista, taidepalvelujen tarjontaa ja käyttöä, kotiseututyötä sekä paikallisen kulttuuriperinteen vaalimista ja edistämistä. Kuntien kulttuuripalveluja koskevat myös *museolaki* (729/1992), *teatteri- ja orkesterilaki* (730/1992) ja *laki taiteen perusopetuksesta* (633/1998).

Kuntien kulttuuritoiminta on kymmenen viime vuoden aikana muuttunut. Kulttuurityön ymmärretään yhä enemmän läpäisevän kunnan eri hallintosektorit. Yhteistyötä tehdään toisaalta eri hallintokuntien kesken ja toisaalta esimerkiksi järjestöjen ja yritysten kanssa. Euroopan unionin projektirahoituksen myötä maakuntien liittojen merkitys on kasvanut ja seudullinen kehittämistyö lisääntynyt.

Yleisenä suuntauksena kunnissa on ollut virkojen väheneminen. Varsinaisia kulttuurivirkoja, kuten kulttuuritoimenjohtajan ja kulttuurisihteerin virkoja, on enää alle puolessa kunnista. Erilaisia yhdistelmävirkoja (esimerkiksi kulttuuri/nuoriso tai kulttuuri/kirjasto) on sen sijaan paljon.

Vuonna 1995 voimaan astuneen kuntalain myötä valtuustojen rooli kunnan strategisessa johtamisessa on kasvanut. Kunnissa laaditaan nykyisin paljon erilaisia "poikkihallinnollisia" toimintaohjelmia, mm. vammaispoliittisia ohjelmia. Vammaispoliittisten ohjelmien esiin tuomat mahdolliset puutteet ja toimenpide-ehdotukset saavat näkyvyyttä valtuustokäsittelyn yhteydessä. Ohjelmien avulla pystytään myös mahdollisesti sitouttamaan päätöksentekoa ja resursseja niiden päämääriin. Vammaispoliittiset ohjelmat toimeenpannaan hallintokuntien välisenä yhteistyönä.

Yksittäisen kunnan kulttuuritoimen toiminta-ajatuksessa saatetaan korostaa "edellytysten luomista kulttuurin ja taiteen tekemiselle ja kokemiselle kaikille kuntalaisille". Toiminta-ajatusta voidaan konkretisoida esimerkiksi palvelusitoumuksilla, joissa kerrotaan, mitä kulttuuripalveluja kunta järjestää, ja yksilöidään eri palveluista vastaavat henkilöt. Suomen Kuntaliiton mukaan palveluseteli voisi olla yksi mahdollinen erityisryhmien kulttuuripalvelujen rahoitustapa, mutta toistaiseksi se ei juuri ole käytössä. Myös kulttuuripalvelujen asiakaspalautejärjestelmiä olisi syytä kehittää, jotta saataisiin tietoa siitä, millaisina kuntalaiset kuntansa tarjoamia palveluita pitävät.

Kunnallisten kulttuuripalvelujen lisäksi kunnat pyrkivät luomaan edellytyksiä omaehtoiselle taiteen ja kulttuurin harrastustoiminnalle tukemalla mm. paikallisten kulttuuriharrastusjärjestöjen ja -yhdistysten toimintaa. Toistaiseksi ei ole olemassa järjestelmällisesti koottua tietoa siitä, miten esimerkiksi vammaisjärjestöjen omia kulttuurihankkeita tuetaan. Esimerkkinä kuntien tukemista hankkeista mainittakoon erilaiset kulttuuritapahtumat, kuten Vammaisten kulttuuriviikko Vammalassa ja vuosittain eri puolilla Suomea järjestettävät Kuurojen kulttuuripäivät.

4.5 Julkisten kulttuuritilojen ja -rakennusten uudis- ja korjausrakentaminen

4.5.1 Rakentamista koskevat säädökset

Suomessa on pyritty parantamaan rakennetun ympäristön liikkumisesteettömyyttä ja tätä kautta myös elinympäristön sosiaalista toimivuutta vammaisten ja vanhusten kannalta rakennuslainsäädännön avulla jo vuodesta 1973. Aluksi lainsäädännön piiriin tulivat julkiset yleisötilat ja myöhemmin 1990-luvun alussa myös liike- ja palvelurakentaminen sekä asuntorakentaminen. Liikkumisesteetöntä rakentamista koskevia määräyksiä ja ohjeita on annettu Suomen rakentamismääräyskokoelmassa 1970-luvun lopulta. Rakentamista koskevien säädösten valmisteluvastuu on ympäristöministeriöllä.

Vuoden 2000 alussa voimaan tullessa *maankäyttö- ja rakennuslaissa* (132/1999) säädetään niin alueiden käytön suunnittelulle kuin rakentamisen ohjauksellekin tavoitteeksi turvallisen, terveellisen, viihtyisän ja sosiaalisesti toimivan sekä eri väestöryhmien, kuten lasten, vanhusten ja vammaisten tarpeet tyydyttävän ja tarpeita palvelevan elin- ja toimintaympäristön luominen. Laissa säädetään myös rakentamiselle asetettavista vaatimuksista. *Maankäyttö- ja rakennusasetuksessa* (895/1999) säädetään liikkumisesteettömän rakentamisen perusteista.

Esteettömän rakennuksen ja rakennetun ympäristön tavoitteiden toteutumiseksi on ensiarvoista, että rakennussuunnittelu on ammattitaitoisen ja ongelmien ratkaisuun kykenevän suunnittelijakunnan sekä tavoitteista tietoisten rakennuttajien käsissä. Uuden lain säätämisen yhteydessä tarkastettiin viranomaisvalvontaa ja rakennuksen suunnittelijoina toimiville ja työsuorituksista vastaaville asetettiin aiempaa tarkemmat pätevyysvaatimukset. Perusajatuksena on, että kunnan viranomaisvalvonta kannustaisi rakennushankkeeseen ryhtyvän pyrkimystä parhaaseen mahdolliseen rakennussuunnitteluun ja rakentamiseen.

Vuonna 1997 tulivat voimaan uusitut *Suomen rakentamismääräyskokoelman* määräykset ja ohjeet *Liikkumisesteetön rakentaminen* (RakMk F1). Normi koskee hallinto- ja palvelurakennusten sekä liike- ja palvelutilojen rakentamista. Normissa määrätään mm. hissin tai muun soveltuvan tasonvaihtojärjestelmän rakentamisesta, kulkukelpoisen luiskan enimmäiskaltevuudesta, oven leveydestä, kynnyksen korkeudesta sekä liikkumisesteiselle tarkoitetun wc- ja pesutilan mitoituksista.

4.5.2 Valtion omistamat kulttuurirakennukset

Valtion omistamat kulttuurirakennukset ovat vuonna 1995 aloitetun valtion kiinteistöuudistuksen mukaisesti Senaatti-kiinteistöjen hallinnassa. Senaatti-kiinteistöt ylläpitää rakennuksia ja tekee niihin käyttäjien tarvitsemat muutokset sekä toteuttaa uudisrakennukset. Käyttäjälaitokset maksavat tiloista Senaatti-kiinteistöille kohtuullisen markkinaehtoisien vuokran opetusministeriön myöntämistä vuosittaisista toimintamäärärahoista.

Kulttuurilaitosten toimintamäärärahojen suuruudesta sovitaan niiden ja opetusministeriön kesken vuosittain käytävissä tulosneuvotteluissa. Toimintamenoihin sisältyvät myös toimitilojen kehittämistarpeet. Ratkaisevassa asemassa toimitiloille asetettavien esteettömyys- ja saavutettavuustavoitteiden osalta ovat käyttäjälaitokset. Senaatti-kiinteistöt huolehtii kiinteistöjen pitkän tähtäimen elinkaaritavoitteista, ja tässä yhteydessä se voisi nostaa esiin rakennusten yleisen saavutettavuuden pitkän tähtäimen käyttökelpoisuutta lisäävänä ominaisuutena.

Lakien ja asetusten määrittelemien esteettömyysvaatimuksien täyttämisestä aiheutuvat kulut sisältyvät rakennusten normaaleihin ylläpito- ja investointikustannuksiin, ja ne on siten huomioitu Senaatti-kiinteistöille maksettavassa vuokrassa. Normaalialta tasoa korkeammat tavoitteet sekä uusissa toimitilaratkaisuissa että vanhojen toimitilojen kunnostamisessa tulisi ottaa huomioon jo käyttäjien ja opetusministeriön välisissä tulosneuvotteluissa.

4.5.3 Kunnat kulttuurirakennusten ylläpitäjinä ja toteuttajina

Useat kunnat ovat ottaneet käyttöön valtion tavoin sisäisen vuokrajärjestelmän. Tämä kasvattaa kulttuurilaitosten roolia kulttuurikiinteistöjen kehittämisessä ja uusien kulttuurilaitoshankkeiden tavoiteasettelussa. Säädösten edellyttämää saavutettavuusastetta korkeampien tavoitteiden määrittely kulttuurilaitosten sisällä ja hankkeissa on ollut toistaiseksi kuitenkin vähäistä.

4.5.4 Kulttuurihistoriallisesti ja rakennustaiteellisesti arvokkaat rakennukset

Museovirasto määrittelee kulttuurihistoriallisesti ja rakennustaiteellisesti arvokkaissa rakennuksissa sallittavat muutostyöt. Rakennusten käytettävyyden ylläpito on ainoa keino suojeltujen rakennusten säilymiselle. Tällöin rakennuksissa on voitava tehdä taloteknisiä parannuksia, joihin saavutettavuutta parantavat toimenpiteetkin kuuluvat.

Vanhojen rakennusten korjausrakentaminen on erityisen haastavaa, sillä rakennussuojelu ja esteettömyysvaatimus joutuvat usein vastakkainasetteluun, kun muutostöitä vaaditaan. Museoviranomaisten linjaukset ovat vaihdelleet käytettävyyttä parantavien toimenpiteiden toteuttamiskysymyksissä. Ratkaisuja kuitenkin pyritään löytämään yhteistyössä korjaussuunnitelmien tekijöiden kanssa.

4.5.5 Rakentamis- ja peruskorjausmäärärahat

Opetusministeriö myöntää valtionavustuksia ja -osuuksia erilaisiin rakentamis- ja peruskorjaushankkeisiin:

Avustukset kulttuuritilojen peruskorjauksiin ja perustamishankkeisiin on tarkoitettu kuntien kulttuuritoimintalain mukaisten kulttuuritoimintaa varten tarvittavien tilojen, valtionosuutta saavien museoiden, teattereiden ja orkestereiden sekä muiden valtakunnallisesti merkittävien kulttuuritilojen perustamis- ja peruskorjaushankkeisiin. Tuettavan hankkeen arvioitujen kokonaiskustannusten on oltava vähintään 80 000 euroa. Tarkoitukseen käytettävissä oleva määräraha on suuruudeltaan 2 422 000 euroa vuonna 2002.

Avustuksia myönnetään myös *seurantalojen korjaukseen*. Valtionosuusjärjestelmän ulkopuolella olevat museot sekä kulttuurihistoriallisesti arvokkaat rakennusten entistämiskohteet voivat hakea valtionavustusta *Museovirastolta*.

Opetusministeriö myöntää vuosittain valtionosuutena tukea kunnille *kirjastojen perustamishakkeisiin ja kirjastoautojen hankintaan*. Tuen piiriin kuuluvat sekä uudisrakennukset että vanhojen rakennusten saneeraukset. Rakentamishankkeiden arvioitujen kokonaiskustannusten on oltava vähintään 320 000 euroa, jotta ne voisivat saada valtionosuutta. Tarkoitukseen on käytettävissä vuosittain 5 miljoonaa euroa.

5. VAMMAISTEN OSALLISTUMINEN KULTTUURIIN

5.1 Esimerkkejä vammaisjärjestöjen kulttuuritoiminnasta

Kuurojen Liitto ry:n Kulttuurikeskus

Viittomakielinen kulttuuritoiminta aloitettiin Kuurojen Liitto ry:ssä jo vuonna 1976. Kulttuurisihteerin toimi vakinaistettiin vuonna 1984 opetusministeriön asettaman kuurojen kulttuurityöryhmän (1982–1985)¹⁹ aloitteesta ja opetusministeriön rahoituksen turvin. Kulttuurikeskus perustettiin liiton toimipaikan siirtyessä Helsingin Haagassa sijaitsevaan Valkeaan taloon vuonna 1987. Kulttuurikeskuksen aikaansaamisen ja kulttuuripalvelujen kehittämisen kannalta ratkaisevaa on ollut se, että työryhmän muistiossa tunnustettiin kuurojen olevan sekä kieli- että kulttuurivähemmistö.

Kulttuurikeskus kuuluu kuurojen ja viittomakielisten yhdistysten ja teatteriharrastusyhdistysten keskusjärjestöön Kuurojen Liitto ry:een. Kulttuurikeskuksen pääalue on viittomakielinen kulttuuritoiminta, johon kuuluu neljä toimialaa – kirjasto ja tietopalvelu, kulttuurituotanto, Kuurojen museo sekä Kuurojen Teatteri. Kulttuurikeskuksessa on tällä hetkellä noin 10 työntekijää.

Kulttuurikeskuksen toimialat järjestävät erilaisia kulttuurikursseja, tapahtumia ja kilpailuja sekä työpajoja. Ne tuottavat myös näyttelyitä, teatteriesityksiä ja erilaista kulttuuriin liittyvää materiaalia sekä tarjoavat tietoa kuurojen kulttuurista. Kuurojen liitto ry:n Kuurojen valtakunnalliset kulttuuripäivät on yksi keskeisistä tapahtumista. Kulttuuripäivät järjestetään joka toinen vuosi eri puolilla Suomea yhteistyössä paikallisyhdistysten kanssa. Kulttuuripäivien järjestelyihin ja rahoitukseen osallistuu myös tapahtumapaikkana oleva kaupunki.

Kulttuurikeskuksella on kansallisen toiminnan lisäksi runsaasti kansainvälistä kulttuuritoimintaa. Keskus osallistuu yhteistyöhön muiden maiden kuurojen kulttuuritoimijoiden kanssa mm. järjestämällä teatteri- ja kulttuuritapaamisia ja osallistumalla kansainvälisiin tapahtumiin niin Euroopassa kuin Euroopan ulkopuolellakin. Kuurojen pohjoismainen kulttuurifestivaali pidetään joka neljäs vuosi, Suomessa festivaali pidettiin viimeksi vuonna 1994. Euroopan maiden kuurojen lasten draama- ja videoleiri järjestettiin Suomessa kesällä 2002 Lusissa Heinolan maalaiskunnassa.

Näkövammaisten Kulttuuripalvelu ry

Näkövammaisten Kulttuuripalvelu ry on perustettu vuonna 1931. Yhdistyksen tavoitteena on luoda näkövammaisille näkevien kanssa tasa-arvoiset mahdollisuudet taide- ja kulttuuriharrastuksiin sekä opiskeluun.

Yhdistyksessä on 770 jäsentä, joista näkövammaisia on 650. Näkövammaisten kulttuuripalvelu ylläpitää musiikki-, teatteri- ja kuvataideryhmiä sekä tukee harrastajakirjoittajien ja opiskelijoiden toimintaa. Yhdistys järjestää kursseja, seminaareja, yleisötilaisuuksia, jäsentapaamisia, taidetapahtumia ja -kilpailuja. Yhdistys tuottaa myös oppi-, ammatti- ja harrastusmateriaalia näkövammaisille soveltuvassa muodossa, muuntaa pistekirjoitusta ja pistenuottikirjoitusta tavalliseksi tekstiksi ja päinvastoin. Lisäksi se tukee

¹⁹ Ks. *Kuurojen kulttuurityöryhmän muistio*, 1985.

apurahoin opiskelijoita ja taideharrastajia sekä edistää asiantuntemuksellaan näkövammaisten osallistumista yleiseen kulttuuritoimintaan.

Yhdistyksen kamarikuoro Kontrapunkti on toiminut vuodesta 1975, ja kuoron vahvuus on lähes 30 laulajaa. Näkövammaisteatteri on perustettu vuonna 1978, ja harrastuksen piiriin kuuluu noin 20 näkövammaista. Teatteri valmistaa vuosittain ainakin yhden näytelmän.

Käden taitojen, muotojen, suhteiden ja värien käytön hallinta vaatii näkövammaiselta rohkeutta ja ennakkoluulottomuutta. Yhdistys järjestää kuvataiteen harrastajille kursseja ja tukee heitä näyttelyiden järjestelyissä.

Kynnys ry

Kynnys ry on 1970-luvulla perustettu vammaisten ihmisten kansalaisoikeusjärjestö, jolla on 1990-luvulta lähtien ollut lisääntyvästi myös kulttuuritoimintaa. Kynnys ry:llä on Itsenäisen Elämän Keskuksia kuudella paikkakunnalla, Helsingissä, Tampereella, Turussa, Joensuussa, Jyväskylässä ja Oulussa. Näistä aktiivista kulttuuritoimintaa on Helsingissä, Turussa ja Tampereella.

Kynnys ry:n kulttuuritoiminta on maailmanlaajuisen vammaisten taidejärjestön VSA artsin (Very Special Arts) Suomen osasto. TAIKA eli TAide KAikille on Kynnys ry:n ylläpitämä yhteysverkosto ja tietokanava taiteesta kiinnostuneille. Kynnys ry on myös Kulttuuriyhdistys Suomen EUCREA ry:n jäsenjärjestö.

Kynnys ry järjestää näyttelyitä, kursseja, kirjallisuustapaamisia jne. Yksi näkyvin tapahtuma on joka toinen vuosi Valtion taidemuseon Ateneum-salin kanssa yhteistyössä järjestettävä KynnysKINO-elokuvafestivaali. Viimeksi festivaali järjestettiin 18.–22.4.2001.

Kulttuuriyhdistys Suomen EUCREA ry

Kulttuuriyhdistys Suomen EUCREA ry²⁰ aloitti toimintansa 1997 ensimmäisenä eri vamma ryhmien yhteisenä, pelkästään kulttuuriin keskittyvänä järjestönä Suomessa. Yhdistys edistää vammaisten ihmisten aktiivisuutta kulttuurielämässä, saattaa monipuolisia kulttuuripalveluja eri tavoin vammaisten ihmisten ulottuville ja tekee vammaisten omaa kulttuuria tunnetuksi kulttuurielämän vaikuttajille ja yleisölle. Yhdistys lisää tietoisuutta niistä ongelmista ja voimavaroista, joita vammaisilla ihmisillä on taiteen tuottajina ja kuluttajina.

Kulttuuriyhdistys Suomen EUCREA ry on osa kansainvälistä EUCREAn katto-organisaatiota. Yhdistys on avoin kaikille taiteen aloille. Suomen EUCREAn kuuluu sekä henkilö- että yhteisöjäseniä ja yhdistys pyrkii keräämään mm. vammaisjärjestöjen kulttuuritoimijoita yhteen. Yhdistys harjoittaa yhteistyötä taiteen eri alojen edustajien ja instituutioiden sekä vammaisten yksilöiden ja ryhmien kanssa niin kotimaassa kuin kansainvälisestikin. Useimmat toimijat ovat vammaisia ihmisiä.

Yhdistys on ollut pääjärjestäjänä useissa monitaiteellisissa vammaiskulttuuritapahtumissa kuten nykytaiteen museo Kiasmassa pidetyissä euCrea!-tapahtumassa (1999) ja Kipufestivaali-teatteritapahtumassa (2001). Yhdistys on vuonna 2001 julkaissut vammaisten ihmisten kirjoituksista antologian *Kiiltomadon aura* ja jo aiemmin vuonna 2000 Kiasman

²⁰ EUCREA on lyhenne sanoista European Association for Creativity by and with Disabled persons.

kanssa yhteistyössä vammaisia kulttuurivähemmistönä käsittelevän *euCrea!*-julkaisun. Vuonna 2001 yhdistys mm. osallistui vaikeavammaisille suunnatun kuvataidekurssin järjestämiseen Vammalan kulttuuripäivien yhteydessä.

Taiteilijaryhmä Once-more

Once-more -taiteilijaryhmä on yhteisö, joka koostuu eri tavoin vammautuneista ja terveistä taiteilijoista, pääosin visuaalisen taiteen tekijöistä. Ryhmän tarkoituksena on tukea taiteilijoita heidän työssään mm. näyttelyjen järjestämisessä, opetuksen saamisessa ja apurahojen hakemisessa. Taiteilijaryhmä Once-more pyrkii tekemään yhteistyötä eri taide- ja kulttuuriorganisaatioiden kanssa. Sen tavoitteena on myös osallistua taide- ja kulttuuripoliittiseen keskusteluun vammaisten taiteentekijöiden näkökulmaa edustaen.

Once-more -ryhmä valitsee uudet jäsenet hakijoiden työnäytteiden ja ansioiden perusteella. Jäsenille pyritään antamaan tietoa erilaisista osallistumismahdollisuuksista, projekteista ja tapahtumista.

Tanssiyhteisö Rajat'on

Rajat'on -tanssiyhteisö on toiminut vuodesta 1994. Yhteisön tavoitteena on etsiä erilaisia ihmisiä yhdistävää tanssi-ilmaisua. Mukana Rajattomissa on eri tavoin liikkuvia, vammaisia ja ei-vammaisia tanssin ammattilaisia ja harrastajia. Rajat'on järjestää jatkuvasti erilaisia tanssikohtaamisia – tanssipajoja ja esityksiä – yhteistyössä eri tahojen kanssa. Se toimii yhteistyössä sekä ulkomaisten että kotimaisten tanssitaiteilijoiden kanssa mm. lyhytkurssien järjestämisessä. Alkusysäyksenä toiminnalle olivat 1990-luvun alussa Kynnys ry:n ja Turun taiteen ja viestinnän oppilaitoksen järjestämät kontakti-improvisaatiokurssit.

5.2 Muita toimijoita vammaiskulttuurin alalla

Kaarisilta ry/Erstan Taide- ja Toimintakeskus

Vuonna 1986 perustettu Kaarisilta ry ylläpitää Erstan Taide- ja Toimintakeskusta Nastolassa. Kaarisillan päivätoiminta on tarkoitettu perusopintonsa päättäneille eri tavoin vammaisille ja pitkäaikaissairaille nuorille. Päivätoiminnan lisäksi toimintakeskuksessa on kerho- ja leiritoimintaa sekä koulutustilaisuuksia ja seminaareja vammaistyön parissa työskentelevälle henkilöstölle. Kotimaisten ja kansainvälisten taide- ja kulttuuritapahtumien järjestäminen on myös osa Kaarisilta ry:n toimintaa.

Taide- ja Toimintakeskus tarjoaa nuorille mahdollisuuden opiskella ja kehittää taitojaan. Keskeisellä sijalla ovat taide, kulttuuri, liikunta ja yleissivistävät aineet. Lisäksi ohjelmaan kuuluu päivittäisiä työtoimintoja, kuten kotitaloustyötä ja puutarhan hoitoa. Taideopetus on taideopettajien johdolla tapahtuvaa ryhmätyöskentelyä, jossa nuorten henkilökohtaiset ominaisuudet ja mahdolliset rajoitukset huomioidaan. Monipuolisen taidekasvatuksen keskeisiä tavoitteita ovat kunkin osallistujan persoonallisuuden ja luovan ilmaisun kehittäminen.

Kaarisilta ry on hyvien kokemustensa pohjalta tehnyt aiesuunnitelman ammatillisen taideopetuksen käynnistämiseksi toimintakeskuksessaan. Tavoitteena on antaa vammaisille henkilöille mahdollisuus saada tavoitteellista ammattiin tähtäävää opetusta taiteen eri alueilla. Yhdistys ylläpitäisi toisen asteen erityisammattioppilaitosta, joka saisi valtionapua erityistä tukea tarvitsevien oppilaiden valmentavaan ja kuntouttavaan opetukseen sekä loppututkintoon tähtäävään varsinaiseen ammattiopetukseen.

TARU-projekti

TARU-projekti (2001–2004) on kulttuurimarkkinointia ja -koulutusta kehittävä hanke, joka esittelee kiinnostavia, mutta mediassa vähälle huomiolle jääneitä vähemmistötaiteilijoita ja heidän tuotantoaan. Projektin ensisijaiseen kohderyhmään kuuluvat taiteilijat ovat maahanmuuttajia, pienten vähemmistökulttuurien edustajia ja vammaisia. Projekti ei kuitenkaan sulje pois muutoin heikossa asemassa olevia taiteilijoita. TARU-projektin tavoitteena on nostaa heidän taiteensa tasa-arvoiseksi osaksi suomalaista kulttuuria.

Projektiin mukaan valittavilla taiteilijoilla on ammattimainen lähestymistapa taiteensa tekemiseen ja halu työllistyä taiteensa kautta tulevaisuudessakin. Projekti nostaa heidän työtään suuremman yleisön tietoisuuteen käyttäen hyväksi median keinoja, mm. televisiota, Internetiä, mobiilipalveluja ja digitaalista painamista.

TARU-projekti kartoittaa tiedottamisen ja kulttuurimarkkinoinnin kansainvälisiä malleja ja kehittää niistä uusia työvälineitä kotimaisen kulttuurin markkinointiin. Markkinointikeinoja testataan konkreettisissa tuotannoissa esittävän taiteen alalla, ja markkinointikampanjoiden kokemukset kootaan käytännön työkaluiksi ja infopaketeiksi Internetiin. Lisäksi TARU-projekti kerää Internetiin kohderyhmien taiteilijoita ja heidän tuotantoaan esittelevän rekisterin, jonka tarkoituksena on toimia kohtaamispaikkana kulttuuriosajille ja kulttuurin kysynnälle.

TARU-projekti järjestää myös koulutusta kohderyhmän taiteilijoille sekä heidän taidetuotannoissaan toimiville pyrkien siten lisäämään kulttuurituotteiden myyntiä ja taiteilijoiden työllistymistä.

Kolmivuotisen TARU-projektin toteuttavat Lasipalatsin Mediakeskus, Yleisradio, Teatterin tiedotuskeskus ja Försti-Filmi. Hanke kuuluu Euroopan Sosiaalirahaston (ESR) rahoittamaan EQUAL-toimenpidekokonaisuuteen.

5.3 Vammaisjärjestöjen ja niiden jäsenten kulttuuritoiminnan kartoitus

5.3.1 Järjestökysely

Kulttuuria kaikille -työryhmä lähetti 29:lle vammaisjärjestölle niiden kulttuuritoimintaa kartoittavan kyselyn. Kyselyyn vastasi 11 järjestöä: Aivohalvaus- ja dysfasialiitto, Förbundet Finlands svenska hörselskadade, Epilepsialiitto, Iholiitto, Kehitysvammaisten Tukiliitto, Kulttuuriyhdistys Suomen EUCREA, Kynnys, Munuais- ja siirtopotilaiden liitto, Näkövammaisten keskusliitto, Parkinson-liitto sekä Vammaisten lasten ja nuorten tukisäätiö. Joidenkin vammaisjärjestöjen, kuten Kuurojen liiton, Me Itse ry:n ja Näkövammaisten kulttuuripalvelun, kokemuksia on saatu työryhmän käyttöön kuulemistilaisuuksissa.

Kyselyn tuloksia tarkasteltaessa on syytä muistaa, että vastaajia oli varsin vähän. Saatujen vastausten perusteella ei ole mahdollista luoda täysin kattavaa kokonaiskuvaa vaan antaa lähinnä suuntaa-antava kuvaus vammaisjärjestöjen kulttuuritoiminnasta.

Useimmilla (3/4) vastanneista järjestöistä on omaa kulttuuritoimintaa. Yli puolet niistä järjestää erilaisia tapahtumia, kursseja ja kilpailuja. Lisäksi jäsenille tarjotaan harrastusryhmiä, järjestetään retkiä ja harjoitetaan näyttely- ja julkaisutoimintaa. Jotkut järjestöt jakavat myös stipendejä kulttuuritarkoituksiin. Niillä valtakunnallisilla järjestöillä, joilla on paikallisyhdistyksiä, on kulttuuritoiminnassa liitto- ja paikallistasolla erilaiset roolit: liittotasolla järjestetään isompia valtakunnallisia tapahtumia ja alueyhdistyksissä jäsenitoimintaa.

Yleisintä on, että työntekijät ja vapaaehtoiset vastaavat yhdessä järjestöjen kulttuuritoiminnasta. Ongelmana on varojen niukkuus ja paljolti vapaaehtoisvoimin toteutetun työn hajanaisuus. Palkattu työvoima mahdollistaisi pitkäjänteisemmän työn.

Järjestöt rahoittavat kulttuuritoimintaansa osana yhdistyksen yleiskuluja, opintotoiminnan keskusliiton avustuksella, pääsylippu-, osallistumis- ja jäsenmaksuilla, opetusministeriön avustuksella ja apurahoilla kulttuuria rahoittavilta säätiöiltä. Usein erilaisiin projekteihin tai produktioihin haetaan apurahoja ja avustuksia peruskulttuuritoiminnan jäädessä kokonaan tai lähes täysin vaille rahoitusta.

Järjestöt ovat varsin tyytyväisiä jäsentensä osallistumisaktiivisuuteen. Tyytyväisyyttä varjostavat kuitenkin niukat resurssit. Vastauksissa todetaan muun muassa, että jäsenistö osallistuisi varmasti enemmänkin, mikäli olisi voimavaroja tarjota kulttuuritapahtumia. Ongelmana on myös se, että aktiiviset vapaaehtoiset tahtovat uupua. Suuri osa järjestöistä haluaisi laajentaa ja monipuolistaa kulttuuritoimintaansa.

Järjestöt harjoittavat eniten yhteistyötä muiden järjestöjen, mutta myös muiden kulttuuritoimijoiden kanssa. Kansainvälisiäkin yhteistyökumppaneita on runsaasti: kansainväliset kattojärjestöt sekä pohjoismaiset ja eurooppalaiset sisarjärjestöt. Yhteistyö on luonteeltaan tiedottamista, tapahtumia, kokouksia, vierailuja ja esiintymismatkoja.

5.3.2 Jäsenkysely

Vammaisjärjestöjä pyydettiin osana kartoitusta lähettämään erillinen kysely noin 20 jäsenelleen. Kyselyllä pyrittiin selvittämään jäsenistön omia taide- ja kulttuuriharrastuksia. Jäsenkyselyyn saatiin annettuun määräaikaan mennessä 43 vastausta.

Saaduista vastauksista käy ilmi, että järjestöjen jäsenet osallistuvat monipuolisesti kulttuuriharrastuksiin. Toisaalta puutteellinen saavutettavuus nähdään esteenä. Muusiikkiin liittyvää toimintaa harrastaa suurin osa, noin 60 prosenttia vastanneista. Kuva-aidetta ja kirjallisuutta, kuten myös käsitöitä, harrastaa noin puolet. Näyttämötaide ja tanssi ovat harrastuksena neljäsosalla ja kulttuuriperinne noin viidenneksellä vastanneista.

Muina kulttuuriharrastuksina on lueteltu television katselu, radio, yleinen kulttuurityö, monikulttuurisuus, elokuvan tekeminen, videokuvaus, valokuvaus, oman yhtyeen esiintymiset, posliininmaalaus, puu- ja lasimaalaus, kuivakukkatyöt, vanhat huonekalut ja esineet, sukututkimus ja postimerkkien keräily.

Miltei puolet vastanneista osallistuu järjestöjen ja yhdistysten järjestämään kulttuuri-toimintaan. Tätä selittää osaltaan se, että kysely lähetettiin vastaajille järjestöjen kautta. Toisaalta asiaan saattaa vaikuttaa myös järjestöjen toiminnan hyvä soveltuvuus juuri vammaisille harrastajille. Seuraavaksi suosituimpia ovat kansalais-, työväen- ja aikuisopistot. Harrastuksensa muiden kuin edellä mainittujen kulttuurilaitosten palveluista löytää 19%. Muita käytettyjä toiminnan tai tarjonnan järjestäjiä ovat kaupungit ja kunnat, toimintakeskukset, yksityiset henkilöt ja työpaikat. Myös seurakunta ja urheiluseura mainitaan. Lisäksi itseksensä harrastetaan paljon.

Kyselyyn ovat vastanneet kulttuurista kiinnostuneet ihmiset. Kaikki vastaajat käyttävät julkisia kulttuuripalveluja, joista eniten kirjastoa, 88%. Teatterissa käy 74%, konserteissa 67%, taidemuseoissa 58%, muissa museoissa 33% vastaajista. Oopperassa ja tanssia seuraamassa käy 19%. Muita vastaajien mainitsemia kohteita ovat elokuvateatterit, yksityiset galleriat, taideyhdistysten näyttelyt, rock- ja pop-konsertit, historialliset miljööt sekä erilaiset tapahtumat, kuten Taiteiden yöt.

5.3.3 Näkemyksiä osallistumisen esteistä

Tehdyn kyselyn perusteella järjestöillä ja niiden yksittäisillä jäsenillä on varsin yhteneväiset näkemykset osallistumisen esteistä, ja parannusehdotukset ovat samansisältöisiä. Kulttuuripalvelujen tuottajien osaamisessa tai motivaatiossa todetaan olevan puutteita. Seuraavassa on kyselyyn vastanneiden kommentteja ja kehittämissuhteita.

** Vammaiskulttuurin käsite tulisi määritellä ja organisaatiota kehittää ruohonjuuritasolta ministeriötasolle asti.*

Vammaiskulttuuri olisi ymmärrettävä omaksi kulttuurimuodokseen, joka on vammaisväestölle tärkeää identiteetin ja itsenäisen elämän kannalta. Vammaiset voidaan nähdä kulttuurivähemmistönä. Vammaisten ihmisten tuottamaa kulttuuria pitäisi tuoda nykyistä enemmän esille ja arvostaa sitä osana muuta kulttuuria. Kulttuuripalvelujen aiheita tulisi etsiä vammaisten ja pitkäaikaissairaiden arkielämästä: jos aihe on läheinen, ehkä kiinnostuskin on suurempaa. Vammaiskulttuuritoimijoiden yhteistyötä eri tasoilla on kehitettävä.

** Osallistumisen esteitä halutaan poistaa sekä taiteen tuottamisen että kuluttamisen tieltä.*

Arkkitehteille tulisi antaa esteettömyyskoulutusta ja vammaisneuvostot ottaa mukaan rakennussuunnitteluun alusta asti. Taidetarjonnan saavutettavuutta näkö- ja kuulovammaisille halutaan parantaa. Näkövammaiset palvelujen käyttäjät toivovat kuvailutulkkauksia ja mahdollisuutta tutustua esimerkiksi teatterissa lavasteisiin ja pukuihin etukäteen. Taidenäyttelyissä tulisi olla kosketeltavia esineitä ja yksityiskohtaista esittelyä oppaalta tai äänitteestä.

Kuulovammaiset toivovat kulttuuritiloihin tele/induktiosilmukoita ja enemmän huomiota niiden kunnossapitoon. Myös tiedon käytettävissä olevista apuvälineistä tulisi olla hyvin esillä. Suuret tekstityslaitteet ja videotaulut helpottavat huonokuuloisia esittävän taiteen seuraamisessa. Vaikeavammaisten kannalta keskeinen on avustajakysymys. Avustajien saamiseen tulisi keksiä lisäkeinoja, esimerkiksi oppilaitosten opetusohjelmiin voitaisiin sisällyttää avustaminen. Tarvitaan myös lisää kuljetus- ja tulkkipalveluja.

** Tietoa mahdollisuuksista on oltava paremmin saatavilla.*

Kulttuuripalvelujen tuottajat eivät tiedota riittävästi saavutettavuudesta ja liikkumiseesteettömyydestä. Tieto ei myöskään ole aina saavutettavassa muodossa, esimerkiksi riittävän

selkokielistä tai näkövammaisten ihmisten kannalta ymmärrettävää. Tiedottamista voitaisiin kehittää esimerkiksi eri tapahtumien yhteisen informaatiokanavan ja tiedottajien kouluttamisen avulla.

** Taloudelliset tekijät vaikuttavat osallistumiseen.*

Vammaisuudesta ei tulisi aiheutua lisäkustannuksia. Oppaan tai avustajan tulee päästä tilaisuuksiin ilmaiseksi, jotta vältetään kaksinkertaiset lippu- tai osallistumismaksut. Teatteri- ja konserttiliput maksavat niin paljon, että pienituloiset tulisi huomioida erikseen.

Pienituloiset, joita vammaisten joukossa on paljon, kaipaavat matalavuokraisia gallerioita ja maksuttomia tai edullisia työtiloja. Apurahoja tulisi myöntää myös niille, jotka ovat jääneet ilman muodollista taidekoulutusta, mutta antaneet näyttöä osaamisestaan. Vammaisten tuottamalle taiteelle toivotaan tuettua myyntitoimintaa. Taiteen myynnistä saadut tulot eivät saisi pienentää eläkkeitä. Järjestöjen kulttuuritoimintaan ja vapaaehtoistoimintaan tarvitaan rahoitusta. Kuntien tulisikin kohdentaa kulttuurin tukea myös vammaiskulttuurille.

** Taloudellisilla toimilla voidaan pyrkiä ohjaamaan kulttuuritoimijoita.*

Saavutettavuus tulisi lainmuutoksella asettaa ehdoksi verovaroista maksettaville avustuksille. Toinen palvelujen tuottajia ohjaava keino voisi olla liikkumisestevero. Niiltä palveluntuottajilta, jotka eivät huolehdi saavutettavuudesta, kerättäisiin määräprosentti vuotuisesta budjetista tai liikevaihdosta. Kertyneillä varoilla voitaisiin tukea esteiden poistamiseen tähtääviä hankkeita.

** Laaja-alaisempia kouluttautumismahdollisuuksia toivotaan lisää.*

Ammattitaitoinen opetus hyvien kulkuyhteyksien päässä olisi ihanne. Paikkakunnan omia opetuslaitoksia voitaisiin käyttää hyväksi. Maksuttomia opiskelumahdollisuuksia tulisi olla vammaisille ikään katsomatta. Tarvitaan lisää hyviä vetäjiä, jotka osaavat ohjata esimerkiksi puhumattomia. Joka kuntaan tulisi saada vapaa-ajan ohjaaja erityisryhmille. Opetuksessa tulisi ottaa huomioon ihmisten yksilölliset tarpeet. Opetusta mm. apuvälineiden käytöstä taideharrastuksissa kaivataan. Opetuksen järjestäjiä voisivat olla vaikkapa vammaisjärjestöt.

** Ihmisten aktivoiminen tulee olla tavoitteena.*

Joskus ongelmia saattaa aiheuttaa sairaudesta, vammasta tai korkeasta iästä johtuva oman aktiivisuuden ja aloitekyvyn puute. Organisaattorin palkkaaminen ja muut vastaavat keinot lisäävät palvelujen käyttöä. Kulttuuriin voi tutustuttaa järjestämällä eri aihealueisiin liittyviä harrastuskursseja tai kutsukilpailuja, retkiä yms. Keinoina nähdään erilaiset kohdennetut tilaisuudet sekä kulttuurin vieminen sinne, missä ihmiset muutenkin liikkuvat. Toisaalta työssäkäyvät vammaiset kokevat ongelmakseen ajanpuutteen. Integroitua toimintaa kaivataan myös.

** Alueellista tasa-arvoa tulee tavoitella.*

Vammaiskulttuurista ja vammaisten ihmisten mahdollisuuksista on huolehdittava muuallakin kuin Helsingissä. Tapahtumia ja alan seminaareja tulisi järjestää eri puolilla Suomea, myös maaseudulla. Nuoret tulisi huomioida nykyistä paremmin.

** Toisaalta tyytyväisyyttäkin on.*

Joidenkin vastaajien mielestä kulttuuripalvelut ovat jo hyvin saavutettavissa. Toinen toteaa kaiken riippuvan henkilöstä itsestään, sillä mahdollisuuksia osallistumiseen on. Kirjastojen kotipalvelua kehitetään. Ateneum ja Kiasma mainitaan hyvinä esimerkkeinä esteettömyydestä.

5.3.4 Johtopäätökset kyselyistä

Kyselyihin annetut vastaukset osoittavat, että vammaisten keskuudessa on aktiivista suuntautumista kulttuuriin. Vaikuttaa myös siltä, että vammaisten ihmisten kansalaisoikeudet eivät aina toteudu palveluiden ja elämysten äärelle pääsemisessä. Osittain vastauksista heijastuvat ongelmat ovat samoja kuin vammaisilla ihmisillä muutenkin yhteiskuntaelämäänsä osallistumisessa: onko riittävästi apua tarjolla, miten pääsee liikkumaan paikasta toiseen, onko teknisiä apuvälineitä hyödynnettävissä ja tarpeellista tietoa saatavilla, onko informaatio ymmärrettävässä muodossa ja niin edelleen?

Osa osallistumisen esteistä – kuten taloudelliset tekijät, alueelliset erot ja työssäkäyvien ajanpuute – on luonnollisesti samoja kuin monilla muillakin väestönosilla. Osa taas on sellaisia, että niiden poistamiseen voidaan vaikuttaa käänteentekevästi oikeilla järjestelyillä. Samalla korostuu tarve löytää ratkaisuja, joissa huomioidaan yksilöiden erilaisuus.

Kehittämistarpeita on palvelujen saavutettavuuden ja esteettömyyden eri osa-alueilla, muun muassa tiedotuksessa. Kouluttautumismahdollisuudet ja taloudelliset kysymykset pohdituttavat vastaajia. Joissakin vastauksissa esiin nostettu vammaiskulttuurin yleinen tunnistamattomuus ja määrittelemättömyys saattaa olla yksi syy siihen, että vammaisilla ei vielä ole ollut selkeää roolia kulttuuritoimijoina.

6. JULKISTEN KULTTUURIPALVELUJEN SAAVUTETTAVUUS

Tässä luvussa kuvataan lyhyesti yleisten kirjastojen ja museoiden saavutettavuutta sekä kulttuuripalveluiden saavutettavuutta tietoverkoissa. Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projektia (1999–2001) kuvataan yksityiskohtaisemmin esimerkkinä kulttuuritasa-arvoa edistävästä pilottihankkeesta. Muut julkiset kulttuurilaitokset, esimerkiksi teatterit ja konserttitalit, on kokonaan jätetty tarkastelun ulkopuolelle johtuen lähinnä siitä, että niistä ei ole ollut saatavilla valmiiksi koottua, aiheeseen liittyvää tietoa. Museoista saadut tiedot perustuvat Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projektin yhteydessä tehtyyn valtakunnalliseen kyselyyn.

Lopuksi esitetään näkemyksiä kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen liittyvistä ongelmista ja esille nousseita ehdotuksia ongelmien ratkaisemiseksi. Nämä näkemykset perustuvat muun muassa työryhmän järjestämiin kuulemisiin, vammaisjärjestöille ja niiden jäsenille tehtyyn kyselyyn sekä Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projektin yhteydessä saatuihin kokemuksiin.

6.1 Yleiset kirjastot ja erityisryhmät

Kirjastolaki (904/1998) säättää kirjasto- ja tietopalvelut kunnan lakisääteiseksi tehtäväksi. Sen mukaan kirjastotoiminnan tavoitteena on edistää väestön yhtäläisiä mahdollisuuksia sivistykseen, kirjallisuuden ja taiteen harrastukseen, jatkuvaan tietojen, taitojen ja kansalaisvalmiuksien kehittämiseen, kansainvälistymiseen ja elinikäiseen oppimiseen. Vaikka kunnallisten kirjastojen verkko on 1990-luvun mittaan harventunut, se on edelleen melko tiheä. Kunnallisia pää-, lähi- ja laitoskirjastoja on yhteensä noin 950, lisäksi on noin 200 kirjastoautoa. Pienissä kunnissa kirjasto on usein kaikkein tärkein kulttuuripalvelu.

Valtaosa kirjastoista on vienyt aineistorekisterinsä Internetiin, pienistäkin kunnista yli 60 prosenttia. Jos asiakkaalla on käytettävissään Internet-yhteys, hän voi tutustua kirjastojen tarjontaan vaikkapa kotoa käsin. Yhä useammin on mahdollista uusia lainoja tai varata lainassa olevaa aineistoa Internetin välityksellä. Etätietopalvelu on näin niidenkin käytettävissä, joiden on vaikea liikkua.

Osa kuntien kirjastoista järjestää kotipalvelua niille, jotka eivät iän, sairauden tai vamman vuoksi voi itse käyttää kirjastopalveluja. Perinteiset laitoskirjastopalvelut hoidetaan usein nykyisin niin sanottujen siirtokirjakokoelmien avulla. Kirjasto lainaa laitokseen valikoiman kirjoja ja muuta aineistoa, jotka vaihdetaan uusiin tietysin välein.

Monien kirjastojen kokoelmiin kuuluu äänikirjoja ja isotekstisiä kirjoja, samoin kuin selkokielisiä kirjoja ja lehtiä. Vaasan kaupunginkirjastossa toimii erityisryhmien tietotekniikkakeskus Datero, jossa järjestetään erityisryhmille ja ammattihenkilöille ATK-apuvälineiden kokeilua, hankintaa ja käytön ohjausta. Näkövammaisten kirjasto Celia palvelee kaikkia yleisiä kirjastoja kaukopalvelun avulla. Joihinkin kirjastoihin on perustettu lukivaikeuksista kärsiville lukikeskuksia tai järjestetty lukiryhmiä. Kirjallisuuskerhot kuuluvat kirjastojen perinteisiin toimintamuotoihin, ja eräässä kirjastossa on kokoontunut jo muutaman vuoden kehitysvammaisten aikuisten kirjallisuuskerho. Kirjastoissa työskentelee myös kirjallisuusterapiaan erikoistuneita kirjastoammattilaisia. Viimeksi mainitut erityispalvelut ovat kirjastoissa kuitenkin melko harvinaisia, ja ne ovat tässä esimerkkinä erityisryhmien kirjastopalvelujen monista kehittämismahdollisuuksista.

Kulttuuria kaikille -työryhmän vammaisjärjestöjen jäsenille tekemään kyselyyn vastanneet käyttivät kulttuuripalveluista eniten kirjastopalveluja.

6.2 Museoiden saavutettavuus

6.2.1 Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projekti

Projektin tausta ja tavoite

Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projektin (1999–2001) tavoitteena on ollut parantaa palveluja kaikille ja etenkin poistaa esteitä, joita toimimisesteiset asiakkaat kohtaavat museoympäristössä. Museon saavutettavuus on projektissa nähty laajana, monia osa-alueita käsittävänä kehittämiskohteena: mukana on ollut fyysinen, tiedollinen, taloudellinen, asenteellinen ja kulttuurinen saavutettavuus. Projektista vastasi Valtion taidemuseon Museopedagoginen yksikkö. Museo rahoitti projektin lähes kokonaisuudessaan itse. Valtion taidemuseoon kuuluvat Ateneumin taidemuseo, Nykyaikaisen taiteen museo Kiasma ja Sinebrychoffin taidemuseo.

Projektin yhteistyökumppanit

Yhteistyö Suomen museoliiton kanssa on tuonut Saavutettavuus-projektille vahvan valtakunnallisen ulottuvuuden. Museot ovat saaneet kirjallista informaatiota saavutettavuudesta, niistä on osallistuttu koulutuksiin ja saatu kouluttajia. Museoliiton kanssa tehtiin myös Suomen museoiden saavutettavuudesta kartoitus, jonka tuloksia kuvataan seuraavassa luvussa.

Saavutettavuus-projektin keskeinen kansainvälinen osuus on toteutettu Suomen, Ruotsin, Tanskan ja Norjan kesken pohjoismaisessa Museer för alla -projektissa. Pohjoismaiden ministerineuvosto on ollut päärahoittaja hankkeessa, jonka tuloksista usean maan museot saavat konkreettista hyötyä. Yhteistyössä luotiin yksityiskohtainen kunkin maan lainsäädäntöön perustuva kysely, jonka avulla museot voivat kartoittaa saavutettavuuttaan. Kyselyä testattiin toteuttamalla pohjoismaiden museoiden saavutettavuuskartoitus.

Museoiden käyttöön tehtiin käsikirja, *Museer för alla i Norden. Om tillgänglighet för människor med funktionshinder*. Suomessa Ateneum-salissa pidettiin kansainvälinen museoammattilaisia ympäri Eurooppaa ja kauempaakin houkutellettu Museums for all -konferenssi. Kiertävä valokuvanäyttely Opening hours on myös osa pohjoismaista yhteistyötä. Näyttely on esillä ensi kerran Tanskan valtion taidemuseossa toukokuussa 2002.

Projektin vastaanotto ja jatkuvuus

Saavutettavuus-projektin uusia näkökulmia kulttuuripalveluihin avaava ote on tuonut sille paljon myönteistä palautetta. Projekti sai vuonna 2000 kaksi tunnustuspalkintoa kulttuurisen tasa-arvon edistämisestä, Selkouutisilta ja taiteilijaryhmä Kiilalta. Vuonna 2001 Pohjoismaiden ministerineuvoston alainen Nordiska Handikappolitiska Rådet nimesi Ateneumin Pohjoismaiden museoiden saavutettavuuskilpailun voittajaksi. Ulospäin näkyviä aikaansaannoksia projektissa on syntynyt, sillä monet museotyötä tekevät sitoutuivat omalla panoksellaan ottamaan huomioon yleisön monenlaiset tarpeet.

Projekti on osoittanut, että kulttuuritarjonnan ulottaminen kaikille vaatii paneutumista ja siihen osoitettuja varoja. Rohkaisevaa on se, että kun resursseja ja tietotaitoa käytetään yhdenvertaisuuden lisäämiseen, palveluja myös käytetään laajemmin.

Jatkona Valtion taidemuseon 2,5 vuotta kestäneelle Saavutettavuus-projektille on käynnistetty vuonna 2002 valtakunnallinen Esteetön museo -projekti. Projektia hallinnoidaan Valtion taidemuseosta osana Taidemuseoalan kehittämissyksikön Kehyksen toimintaa. Jyväskylän ja Salon taidemuseoissa vuoden 2002 alussa alkanut projekti on koulutus- ja konsultointiprojekti, johon molempien paikkakuntien yhteistyöverkostot osallistuvat laajasti puolen vuoden ajan. Projekti jatkuu loppuvuoden Kuopion ja Rovaniemen taidemuseoiden kanssa. Kiinnostusta palveluiden kehittämiseen on paljon. Projektia rahoittaa Museovirasto museoiden innovatiivisiin hankkeisiin tarkoitetuista määrärahoista.

Koska yhteistyö museoiden kesken on osoittautunut hedelmälliseksi, ovat Museovirasto, Kansallismuseo ja Valtion taidemuseo suunnittelemassa jatkohankkeita kulttuuriperinnön saavutettavuuden edistämiseksi.

6.2.2 Kysely museorakennusten saavutettavuudesta

Suomen museoliitto ja Valtion taidemuseo kartoittivat keväällä 2000 osana Saavutettavuus-projektia Suomen ammatillisesti hoidettujen museoiden tilannetta. Kyselyn tuloksena saatiin 138 museon ja niiden alaisten museoyksiköiden tiedot. Kyselyssä kartoitettiin museorakennusten saavutettavuutta liikkumisesteisille kävijöille, museonäyttelyiden saavutettavuutta näkö-, kuulo tai liikkumisesteisille henkilöille, saavutettavuuden huomioimista tiedotuksessa, palveluita, yhteistyötä eri vammaistahojen kanssa ja turvallisuutta.

Tavoitteena oli myös antaa museoille tietoa saavutettavuudesta ja herättää ne huomioimaan erilaisia kävijäryhmiä sekä parantamaan palvelujaan. Museoita myös kannustettiin käyttämään kyselyn avulla kartoittamia tietoja hyväksi omassa tiedottamisessaan. Kyselyn mukana museoille jaettiin yleistajuinen Valtakunnallisen vammaisneuvoston julkaisema opas ympäristön ja palvelujen esteettömyydestä.

Kyselyn 22 kysymystä jaoteltiin seuraaviin kokonaisuuksiin: (1) paikalle pääsy, (2) sisäänkäynti ja sisällä liikkuminen, (3) opastukset, näyttelyt, tapahtumat, (4) yleisölle tiedottaminen sekä (5) liikkumis- ja toimimisesteisten huomioiminen kiinteänä osana museon toimintaa ja palveluja.

Yhteenvetona saaduista tuloksista voidaan todeta, että saavutettavuus on suuri haaste museoille. Vain vähän yli puoleen vastanneista museoista oli liikkumisesteetön sisäänkäynti. Muiden vammaisryhmien tarpeita huomioi selvästi alle puolet museoista, eivätkä nekään kattavasti kaikkia ryhmiä. Kysely osoitti, ettei saavutettavuudesta tiedoteta, vaikka museo olisikin hyvin saavutettavissa. Vaikka yli puolella kyselyyn vastanneista museoista on pyörätuolille soveltuva sisäänkäynti, siitä mainitsee esitteissään ja muussa tiedotuksessaan vain viisi museota.

Saavutettavuuskyselyn viimeisessä kohdassa pyydettiin esittämään kommentteja, huomioita ja toivomuksia. Yleisenä kommenttina oli, että kysely museoiden saavutettavuudesta auttoi huomaamaan puutteita, jotka tullaan mahdollisuuksien mukaan huomioimaan museoiden tulevassa toiminnassa. Useat museot aikovat parantaa saavutettavuuttaan museoiden tulevien peruskorjaustöiden yhteydessä.

Ongelmana pidettiin vanhoja museorakennuksia, jotka koettiin hankaliksi tai mahdottomiksi tehdä saavutettaviksi liikuntaesteisille. Liikuntaesteisen sisäänkäynnin edistämiseksi on Helsingin kaupunginmuseon Hakasalmen huvilassa ja Hämeenlinnan Vankilamuseossa käytössä porraskiipijä. Laitteen käyttöön tarvitaan kaksi avustavaa henkilöä. Useissa museoissa materiaalistien varustusten puuttuessa liikkumisesteisiä autettiin mm. nostamalla pyörätuoleja portaissa.

Kiertävän saavutettavuuskonsultin palkkaamista ehdotettiin, jotta kuntien päättäjien asenteet muuttuisivat saavutettavuuden edistämiseksi myönteisiksi.

6.3 Kulttuuripalvelujen saavutettavuus tietoverkoissa

Internetin välityksellä on toisaalta saatavissa tietoja kulttuuri- ja taidetarjonnasta ja toisaalta verkossa on varsinaista tarjontaa, kuten esimerkiksi mahdollisuuksia tutustua museoiden kokoelmiin. Käynnissä on monia kotimaisia ja kansainvälisiä hankkeita, joiden avulla pyritään lisäämään verkkopalvelujen tuottajien tietoisuutta siitä, miten palveluista voitaisiin tehdä mahdollisimman käytettäviä ja saavutettavia myös toimimisesteisille. Tällaisia hankkeita ovat Yhdysvalloista lähtöisin oleva www-konsortio W3C, eEurope ja eParticipation Euroopan unionissa, Taideteollisen korkeakoulun Medialabin sekä Jyväskylän avoimen yliopiston koulutushankkeet.

Käytännössä verkkopalveluita toteutetaan edelleen kirjavasti siten, että sisällöissä ja teknisissä toteutuksissa on saavutettavuuden näkökulmasta usein epävarmuutta. Ongelmia tuottaa esimerkiksi sellainen www-sivujen suunnittelu, joka ei huomioi näkövammaisten tietokoneissa käyttämien apulaitteiden asettamia teknisiä vaatimuksia. Sivujen sisältämät tiedot kulttuuritarjonnasta ovat sikäli usein puutteellisia, että kohteen esteettömyydestä ja saavutettavuudesta toimimisesteisten kannalta ei anneta tietoja.

Suosituksella tietoverkkojen saavutettavuuden huomioimiseen ohjaavat mm. julkisen hallinnon suositukset (JHS). Näillä JHS-suosituksilla standardoidaan tietohallintoa. Keskeisiksi yleisperiaatteiksi www-sivuston laadinnassa määritellään sivujen saavutettavuus (esteettömyys), löydettävyys, palvelevuus ja osallistuvuus.

Saavutettavuutta voidaan suosituksen mukaan arvioida sen perusteella, minkälaisia rajoituksia sivujen käyttö asettaa käyttäjälle esimerkiksi selainten ja erilaisten käyttäjäryhmien tarpeiden ja edellytysten suhteen. Jokaisen sivun toimivuuden testausta usealla selaimella eri käyttöjärjestelmissä suositellaan. Suosituksissa kerrotaan www-sivuilla saatavista ohjelmistoista, jotka tarkistavat koodin oikeellisuuden ja ohjaavat hyviksi havaittuihin käytäntöihin (Bobby ja Lehtori). Lisäksi suosituksissa kerrotaan www-konsortio W3C:n laatimista ohjeista.

Tietoa saavutettavien verkkopalvelujen toteuttamisesta on siis jo saatavilla, mutta käytännössä kuluu ehkä vielä vuosia, ennen kuin suunnittelijoiden kouluttamisen kautta saadaan hyvän suunnittelun periaatteet kattavammin käyttöön. Olisi ehkä syytä pohtia, miten kulttuuripalvelujen saavutettavuuden kannalta oleellista tietoa saataisiin lisää Internetiin ja mikä voisi olla opetusministeriön rooli tässä tehtävässä. Nyt jo lakkautettua opetusministeriön omaa Internet-palveluhanketta, Kulttuurisampoa, olisi hyvinkin voitu kehittää edelleen saavutettavuusnäkökulma huomioiden.

Esimerkkejä tietoverkkojen tarjoamista mahdollisuuksista

Tietoverkko tarjoaa viittomakielisille uusia vuorovaikutus- ja kouluttautumismahdollisuuksia. Kuuroja on lukumääräisesti vähän ja viittomakieliset pienenä vähemmistönä eristyvät helposti muusta yhteisöstä kommunikaatiovaikeuksien vuoksi. Yliopistot ja muut oppilaitokset voisivat huomioida viittomakielisten opiskelijoiden tarpeet tarjoamalla tilat ja välineet virtuaalista yhteydenpitoa varten. Esimerkiksi luentoja olisi mahdollista välittää viittomakielelle tulkattuina – tai mille tahansa erityisryhmälle sovitetussa muodossa – virtuaalisesti niin, että huippuluennoitsijaa voidaan seurata maantieteellisesti hyvinkin etäältä. Virtuaaliyliopisto mahdollistaisi myös yhteiskurssien järjestämisen kuuroille.

Myös kirjastojen käyttäjät voivat hyödyntää monipuolisesti Internetiä. Pääkaupunkiseudulla vaikeavammaiset ihmiset voivat tilata kaikki materiaalit tuotavaksi kotiin. Helsingin, Espoon, Vantaan ja Kauniaisten kaupunginkirjastojen yhteisestä aineistohausta on mahdollista hakea teoksia kirjastojen tietokannasta. Aineistohausta näkee myös haluttujen teosten ajan tasalla olevat saatavuustiedot.

Tietoverkko tarjoaa mahdollisuuden kehittää palveluja, jotka sopivat erityisen hyvin toimimisesteistenkin käyttöön. Ranskassa Louvren taidemuseossa on käynnissä näkövammaisia asiakkaita palveleva taidekasvatuksellinen virtuaalihanke. Suomessa Valtion taidemuseossa on tehty verkkoon etenkin näkövammaisille suunnattu virtuaalinäyttely Hugo Simbergin teoksista. Käyttämällä ääntä, sanallista kuvailua ja editoituja kuvia on pystytty tarjoamaan tietoa, joka on mahdollisimman monen käytettävissä eikä nojaudu pelkästään visuaaliseen informaatioon. Kehitysvammaliiton Papunet-sivusto²¹ on puhetta tukevan ja korvaavan kommunikoinnin interaktiivinen palveluverkko. Sivusto välittää puhevammaisille ja selkokieltä käyttäville henkilöille tietoa heidän omilla kommunikointikeinoillaan. Sivusto jakautuu yleiskielisiin, selkokieliin, bliss-kieliin²² sekä kuvilla toteutettuihin sivuihin.

6.4 Saavutettavuuteen liittyviä ongelmia

Suomen lainsäädäntö ja kansainväliset suositukset edellyttävät palvelujen saavutettavuutta kaikille väestöryhmille. Käytännössä kulttuuripalvelujen saavutettavuus ei kuitenkaan toteudu Suomessa säännönmukaisesti eikä tasalaatuisesti, vaan palvelujen tasossa on suuriakin vaihteluja. Yksittäisten ihmisten ja kulttuurilaitosten kiinnostus ja valveutuneisuus on tuottanut hyviä esimerkkejä ja käytäntöjä. Rahoittajien harjoittama säännönmukainen valvonta tai hyviin ratkaisuihin kannustaminen on kuitenkin ollut varsin vähäistä.

Käytännössä vammaisten ihmisten on ollut vaikea vedota oikeuksiinsa saada kulttuuripalveluja. Tiedossa ei esimerkiksi ole oikeuskäsittelyjä, joissa yksittäinen asiakas olisi lähtenyt vaatimaan tasavertaisia kulttuuripalveluja ja sitä kautta kulttuuripalvelujen tuottajille pakotteita soveltaa palvelujaan myös toimimisesteisille. Esteitä saavutettavuudelle muodostavat palvelujen tuottajien tiedon ja osaamisen puutteet, resurssipula, vanhojen rakennusten esteet, kuten portaat, kynnykset ja hissittömyys, sekä myös vammaisten ihmisten osaamattomuus käyttää kulttuuripalveluja. Luottamusta kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen

²¹ <http://www.papunet.net/>

²² Bliss-kieli on puhetta tukeva ja korvaava kommunikaatiomenetelmä. Bliss-symboleja voidaan käyttää mm. osoittamalla sormella kuvasivuilta haluttuja asioita tai tietokoneeseen yhdistetyltä kuvanäppäimistöltä. Symboleista voidaan muodostaa kokonaislauseita.

ja tottumusta niiden käyttämiseen ei ole syntynyt, kun palvelujen taso on toimimisesteisten kannalta ollut heikko ja epävarma.

Kulttuuripalvelujen tuottajat eivät ole kiinnittäneet aktiivista huomiota palvelujen saavutettavuuteen toimimisesteisten kannalta eivätkä saavutettavuuteen liittyviin osatekijöihin. Eniten on keskitytty rakennusten fyysisten esteiden aiheuttamiin ongelmiin. Kuitenkin liikkumisesteisessäkin rakennuksessa tapahtuva tarjonta voidaan suunnitella mahdollisimman esteettömäksi esimerkiksi kuulovammaisten, näkövammaisten ja allergisten ihmisten kannalta. Myös tiedottaminen on yksi osa-alue, jota voidaan kehittää joka tapauksessa, vaikka suuriin rakennuksen muutostöihin ei olisikaan mahdollisuutta.

Esteetöntä rakentamista edellyttävä rakennuslainsäädäntö toimii nykyään selkeästi esteettömyyteen ohjaavasti, mutta suunnitteluvirheitä tapahtuu, kun rakennusvalvontaprosessissa ei pyydetä asiantuntijalausuntoja esteettömyyteen perehtyneiltä tahoilta. Uuden valtionavustuslain (2001) myötä luovuttiin rakentamiseen liittyvistä yleisohjeista. Tilalle tarvittaisiin uudet yleisohjeet, jotka ohjaisivat rahanjakajia vaatimaan esteettömyyden huomioimista. Rakennushankkeissa tulisi esimerkiksi painottaa tilaajan velvollisuutta valita ammattilaisia, joiden ammattitaito muun ohella riittää myös esteettömään suunnitteluun ja rakentamiseen.

Esteettömyysasiantuntijoina voitaisiin nykyistä enemmän käyttää vammaisneuvostoja ja Invalidiliiton Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelua (VYP). VYP on taho, joka kerää ja välittää tietoa esteettömyydestä, tarjoaa asiantuntemusta ja ottaa toimeksiantoja. Siinä on mukana Invalidiliiton lisäksi muita vammaisjärjestöjä sekä mm. Kuntaliitto, Stakes ja ympäristöministeriö. Vaikka vammaisneuvostoja löytyy useista kunnista ympäri maata ja niiden asiantuntemusta on hyvä ottaa käyttöön, ei vammaisneuvostojen vastuulle voi kuitenkaan säilyttää vaativien rakennushankkeiden esteettömyyden tarkastamista. Avainasemassa ovat viime kädessä rakennuslautakunnat ja rakennustarkastajat.

Vanhojen rakennusten korjausrakentaminen on erityisen haastavaa, sillä rakennussuojelu ja esteettömyysvaatimus joutuvat usein vastakkainasetteluun, kun muutostöitä vaaditaan. Toisaalta rakennuksille halutaan käyttöä, toisaalta niiden kulttuurihistoriallista arvoa ei haluta tuhota. Museovirastossa, jossa myönnetään luvat arvokkaiden kulttuurikohteiden muutostöihin, on aitoa halua ratkaista ongelmia yhteistyössä suunnittelijoiden ja rakennuttajien kanssa. Onnistuneista ratkaisuista on jo olemassa esimerkkejä, kuten hiljattain korjattu Kansallismuseo.

Arkkitehti Maija Könkkölä on kirjoittanut korjausrakentamisesta teoksen *Ongelma vai haaste? Julkisten rakennusten liikkumisesteiden poistaminen* vuonna 1994²³. Aiheeseen liittyvälle kirjalliselle informaatiolle olisi edelleen tarvetta. Sopiva aineiston tuottaja voisi olla esimerkiksi ympäristöministeriö.

Kulttuurin saavutettavuuden kannalta varsin keskeinen asia on myös vammaisia ihmisiä avustavien ja hoitavien ihmisten tiedot ja osaaminen. Usein esimerkiksi sosiaali- ja terveysalan lähityötä tekevät ammattilaiset eivät tiedä riittävästi vapaa-aika- ja kulttuuritoiminnan mahdollisuuksista eivätkä vammaisten ihmisten tarpeista tässä suhteessa. Koulutuksessa keskitytään hoito- ja huolenpitotyöhön. Kuitenkin esimerkiksi kotipalvelussa ja -sairaanhoidossa juuri lähityöntekijät ovat niitä, jotka voisivat johdatella kulttuuriharrastuksiin, tukea, kannustaa ja mahdollistaa asioita sekä viedä vammaisten ihmisten tarpeita esimerkiksi kunnissa kulttuuritoimesta vastaavien ja palveluja järjestävien

²³ Könkkölä, 1994. Teos on päivitetty vuonna 1997.

tietoon. Tähän seikkaan tulisikin kiinnittää erityistä huomiota sosiaali- ja terveysalan tutkinnon perusteita valmisteltaessa ja vahvistettaessa.

7. VAMMAISKULTTUURIN EDISTÄMISTOIMET ERÄISSÄ MUISSA MAISSA

Kulttuuria kaikille -työryhmä lähetti vuoden 2001 loppupuolella kyselyn vammaiskulttuurin tukimuodoista ja kulttuurin saavutettavuudesta kaikille EU-maille sekä Norjalle ja Islannille. Kyselyyn vastasivat Ruotsi, Norja, Tanska, Iso-Britannia, Itävalta ja Saksasta Berliinin osavaltio. Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti tilannetta Isossa-Britanniassa, Ruotsissa ja Tanskassa, joissa toimintaesteisten asemaan kulttuurielämässä on kiinnitetty viime aikoina erityistä huomiota.

7.1 Iso-Britannia

Isoa-Britanniaa voidaan hyvällä syyllä pitää edelläkävijänä vammaiskulttuurikysymyksissä Euroopassa. Vammaisten asemaan taide-elämässä on kiinnitetty erityistä huomiota Isossa-Britanniassa jo 1980-luvun alkupuolella. Euroopan neuvoston *Syrjästä esiin* -raportin mukaan arvioinnin yhteydessä laadittu ns. Attenborough-raportti vuodelta 1985 johti lopulta siihen, että Englannin taideneuvosto (the Arts Council for England, ACE) suunnitteli yhteistyössä muiden brittiläisten taideneuvostojen kanssa taidejärjestöille suunnatun hyvien käytäntöjen säännöstön ja siihen liittyviä tukitoimenpiteitä.

Isossa-Britanniassa vammaiskulttuuriasioista vastaa Kulttuuri-, media- ja urheiluosasto (Department for Culture, Media and Sport, DCMS)²⁴ yhdessä Englannin taideneuvoston kanssa.

Yksi Kulttuuri-, media- ja urheiluosaston keskeisistä tavoitteista on saavutettavuuden lisääminen. DCMS edellyttää, että myös Englannin taideneuvoston tekemät sopimukset sen rahoittamien organisaatioiden kanssa ovat linjassa osaston määrittelemien suuntaviivojen kanssa. Taideneuvoston jakamien veikkausvoittovarojen (National Lottery) saaminen edellyttää sekin saavutettavuusaspektin huomioimista suunnitelmissa.

Englannin taideneuvosto päättää yksittäisten organisaatioiden ja projektien rahoituksesta. Se jakaa avustuksia kulttuurin saavutettavuuteen liittyviin hankkeisiin mm. New Audiences -ohjelman ja Creative Partnerships -aloitteen puitteissa. Näistä jälkimmäisen avulla pyritään tukemaan nuorten työskentelyä taide- ja kulttuurilaitoksissa ja alan ammattilaisten kanssa 16:lla pilottialueella. Kohderyhmään kuuluvat myös oppimisvaikeuksista kärsivät nuoret.

Kulttuurin saatavuutta informaatio- ja tietotekniikan kautta tuetaan useista rahastoista ja ohjelmista. Culture on Line -ohjelma tukee sekä kulttuurin virtuaalista että fyysistä saatavuutta tarjoamalla mm. erilaisia on-line -palveluita. Disability Arts Online -pilottiprojektin tarkoituksena on perustaa vammaistaiteelle oma Internet-sivusto.

Community Access to Lifelong Learning -rahasto tukee julkisten kirjastojen tietotekniikkahankintoja ja kirjastojen henkilökunnan koulutusta opastamaan asiakkaita päätteiden käytössä. Kulttuuri-, media- ja urheiluosaston asettamana tavoitteena vuonna 2002 on lisätä vammaisten tietotekniikan käyttöä kirjastoissa.

²⁴ Isossa-Britanniassa Department vastaa Suomen 'ministeriötä'.

Edellä mainittuihin tukiohjelmiin ja -rahastoihin käytetyt määrärahat ovat suuruudeltaan kymmeniä miljoonia puntia. Kyse on kuitenkin varsin laajoista, useammalle kohderyhmälle suunnatuista tukimuodoista. Kyselyyn saadusta vastauksesta ei käy ilmi se, kuinka suuri osa tuesta kohdistuu toimimisesteisten hyväksi.

7.2 Ruotsi

Ruotsissa valtion kulttuurineuvosto (Statens kulturråd) kartoitti hallituksen toimeksiannosta vammaisten osallistumista kulttuurielämään ja laati siihen liittyvän toimintaohjelman vuonna 1998.²⁵ Kaksi vuotta myöhemmin keväällä 2000 Ruotsin valtiopäivät hyväksyi hallituksen vammaispoliittisen toimintasuunnitelman *Från patient till medborgare. En nationell handlingsplan för handikappolitiken*²⁶, joka kulttuuripolitiikan osalta tähtää kulttuurielämän saavutettavuuden laajentamiseen ja YK:n suositusten toteuttamiseen.

Syksyllä 2001 voimaantulleessa asetuksessa veloitetaan valtion viranomaisia huolehtimaan siitä, että vammaisilla on mahdollisuus osallistua yhteiskunnalliseen elämään ja että heille taataan yhdenvertaiset elinolosuhteet muiden ihmisten kanssa. Erityistä huomiota kiinnitetään viranomaisten toimitilojen, toiminnan ja tiedon saavutettavuuteen. Kulttuurisektorilla saavutettavuuskysymyksistä vastaavat valtion kulttuurineuvosto ja Riksentikvarieämbetet (vrt. Museovirasto Suomessa).

Valtion kulttuurineuvosto jakaa tukea hankkeisiin, joilla pyritään parantamaan kulttuurin saavutettavuutta toimimisesteisille, erillisestä määrärahasta. Määräraha nousi vuonna 2001 kahdesta miljoonasta 9,5 miljoonaan kruunuun (n. 1 milj. €).

Valtionavustuksia jaetaan myös kirjallisuuden ja median sovittamiselle eri tavoin vammaisten käyttöön. Vuonna 2001 myönnettiin noin 204 miljoonaa kruunua (22,6 milj. €) äänikirja- ja pistekirjoituskirjastolle (Talboks- och punktskriftsbiblioteket), selkokielikeskukselle (LL-stiftelsen/Centrum för lättläst) ja puheaikakauslehtikomitealle (Taltidningsnämnden) radio- ja kasettilehtiä varten. Vuodesta 2000 lähtien viittomakielisten ohjelmien tuottamista on rahoitettu tv-maksuilla.

Muita valtion kulttuurineuvoston avustuskohteita ovat mm. äänikirjojen postitus, Riksteaternin yhteydessä toimiva kuurojen teatteri Tyst teater, lehtien kasettijulkaisut ja erilaiset projektit sekä Näkövammaisten keskusliiton (Synskadades Riksförbund) julkaisemat lehdet näkövammaisille ja kuurosokeille.

Myös osa kansansivistystyöhön osoitetuista määrärahoista sekä asumis-, rakentamis- ja suunnitteluviraston (Boverket) kulttuuritiloille myöntämästä tuesta koituu vammaisten hyväksi.

7.3 Tanska

Tanskan kulttuuriministeriössä on valmisteltu toimintasuunnitelma vammaisten ihmisten huomioon ottamiseksi kulttuuritarjonnassa²⁷ (1999). Toimintasuunnitelman tarkennus

²⁵ Funktionshindrades tillgång till kultur, 1998.

²⁶ Från patient till medborgare, 2000.

²⁷ Handlingsplan for handicappedes adgang til kulturen 1999.

valmistui joulukuussa 2001. Toimintasuunnitelmassa edellytetään kulttuuriministeriöltä ja sen alaisilta laitoksilta erilaisia yleisiä ja laitoskohtaisia toimenpiteitä kulttuurin saavutettavuuden parantamiseksi. Huomiota kiinnitetään sekä kulttuuritilojen fyysiseen saavutettavuuteen että vammaisten mahdollisuuksiin osallistua kulttuuritoimintaan.

Kulttuuriministeriön toimialalla ei ole erillistä organisaatiota, joka vastaisi vammaiskulttuuriin ja kulttuurin saavutettavuuteen liittyvistä kysymyksistä. Toimintasuunnitelman toteutumista seurataan kulttuurilaitosten tulosohjauksen puitteissa. Tarkoitukseen varattu erillinen määräraha on suuruudeltaan 5 miljoonaa kruunua (n. 673 000 €).

Kirjastoilta edellytetään fyysisten tilojen parantamisen lisäksi tiedon saatavuuden helpottamista Internetin ja muun tietotekniikan avulla. Tietoa kulttuuri-instituutioista ja niiden saavutettavuudesta on saatavilla Kulttuuriministeriön kulttuuriportaalista (Kulturnet Danmark²⁸). Erityistä huomiota on kiinnitetty siihen, että sivut ovat soveliaat myös vammaisten käytettäväksi esimerkiksi grafiikkansa puolesta. Julkisen palvelun radiolta ja televisiolta edellytetään ohjelmien saavutettavuuden lisäämistä mm. tekstityksen ja viittomakielisen tulkkauksen avulla.

Saavutettavuuden parantaminen on yksi valtionavun saamisen kriteereistä myönnettäessä tukea museoille ja teattereille. Huomiota kiinnitetään sekä liikuntaesteisten sisäänpääsyyn rakennuksiin että museoiden näyttelyiden suunnitteluun.

²⁸ <http://www.kulturnet.dk>

8. YHTEENVETO JA KESKEISET ONGELMAT

Edellisissä luvuissa on tuotu esiin useita kulttuurin saavutettavuuteen ja vammaisten omaehtoiseen kulttuuritoimintaan liittyviä puutteita ja esteitä. Seuraavassa esitellään lyhyesti keskeisimmät ongelmakohdat:

☐ **vammaisten oman kulttuuritoiminnan rahoitus**

Vammaisten kulttuuritoiminta on usein mielletty terapiaksi ja sen tukemisen on oletettu kuuluvan sosiaali- ja terveysministeriön pikemminkin kuin opetusministeriön hallinnonalalle. Vammaisten kulttuurin tukimuodot ovat olleet hajanaisia ja määrärahat pieniä. Tieto avustusten myöntökriteereistä ei ole täysin tavoittanut vammaisten kulttuuritoiminnan parissa toimivia.

☐ **hallinnossa ilmenneet puutteet**

Kulttuurihallinnolta puuttuu vammaiskulttuurin osalta poliittinen linjanveto, jossa selkiytettäisiin kohderyhmä ja sen tukitoimet. Opetusministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön välinen työnjako on selkeä, mutta se ei ole ollut vammaisten kulttuuritoiminnan osalta täysin ilmeinen. Ministeriöiden välistä yhteistyötä ja koordinaatiota tarvitaan enemmän. Vammaisten oman asiantuntemuksen käyttäminen on olennaista vammaiskulttuuritoimintaa kehitettäessä, mutta sen hyödyntämiseen ei ole opetusministeriössä ollut kanavaa.

☐ **rakentamis- ja peruskorjaushankkeiden valvonta**

Rakennushankkeita ei valvota riittävästi siten, että saavutettavuus ja esteettömyys toteutuisivat luotettavasti säädösten edellyttämällä tavalla. Asiantuntijoiden käytölle esteettömyysasioissa ei ole kattavia käytäntöjä ja organisaatiota. Uuden valtionavustuslain astuttua voimaan on luovuttu rakentamista koskevista yleisehdoista, joita voitaisiin käyttää rakentamisen ohjaamiseen haluttuun suuntaan.

☐ **eri asiantuntijatahojen puutteellinen tietämys**

Monet ammattikunnat ovat keskeisiä vaikuttajia, kun luodaan saavutettavia kulttuuripalveluja: arkkitehdit, rakennustarkastajat, kulttuurisihteerit, taideopettajat, tuottajat jne. Näiden ammattilaisten koulutus ei valmenna heitä riittävästi huomioimaan omassa työssään saavutettavuuteen liittyviä seikkoja. Myöskään kirjallista ohjemateriaalia ei ole riittävästi. Asiantuntijajärjestelmän kehittämistä tarvitaan. Vastaavasti sosiaali- ja terveysalan koulutuksessa tulisi kiinnittää huomiota myös kulttuuripalvelujen käyttöön.

☐ **kulttuuripalveluista tiedottaminen**

Vammaisten kulttuuripalvelujen käyttäjien on vaikea saada tietoa kulttuuripalvelujen saavutettavuudesta. Kulttuuripalvelujen tarjoajat harvoin tiedottavat palvelujensa sopivuudesta toimimisesteisille ihmisille. Käytössä ei ole yhtenäistä merkitsemisjärjestelmää, jonka kriteerit ja symbolitunnukset olisivat yhteisesti sovittuja.

Saavutettavuuden periaatteet toteutuvat epävarmasti myös sen osalta miten tiedotetaan. Tieto ei aina tavoita vammaisia palvelujen käyttäjiä ellei sitä tarjota soveltuvassa muodossa.

Esimerkiksi www-sivuja eivät kaikki pysty käyttämään ellei teknisessä toteutuksessa ole huomioitu apulaitteiden asettamia vaatimuksia. Visuaalisen ja sanallisen viestinnän selkeys helpottaisi tiedon saantia samoin kuin vammaisten omien tiedotuskanavien käyttäminen.

9. TYÖRYHMÄN EHDOTUKSET

Opetusministeriön toimeksiannon mukaisesti Kulttuuria kaikille -työryhmän tehtävänä oli selvittää, miten vammaisten oman kulttuuritoiminnan edellytyksiä voitaisiin parantaa ja kulttuurin saavutettavuutta edistää julkisissa kulttuurilaitoksissa, sekä tehdä ehdotus siitä, miten vammaiskulttuurin edistämistoimet tulisi organisoida valtionhallinnossa. Työryhmä esittää seuraavaa:

9.1 Vammaisten oman kulttuuritoiminnan edellytysten parantaminen

Vammaisten oman kulttuuritoiminnan kehittäminen edellyttää olemassa olevien määrärahojen kasvattamista. Lisäksi eri tahojen myöntämien avustusten käyttötarkoituksesta tulee tiedottaa nykyistä aktiivisemmin hakijoille

Kulttuuria kaikille -työryhmä katsoo, että Raha-automaattiyhdistyksen tuen piiriin sopivat edelleenkin parhaiten vammaisjärjestöjen hankkeet joissa on mukana kuntoutuksellinen elementti. Vammaisten omaa kulttuuritoimintaa tuetaan luontevimmin opetusministeriön kulttuurimäärärahoista. Työryhmä esittää, että

1) opetusministeriö nostaa vammaisten kulttuuritoimintaan osoitetun määrärahan (29.90.50.10) nykyisestä 112 000 eurosta 300 000 euroon vuoteen 2007 mennessä.

Määrärahaa tulee kasvattaa seuraavien viiden vuoden aikana vähitellen siten, että tavoitetaso saavutetaan vuonna 2007. Samalla tukimuodolle on luotava yhtenäiset myöntökriteerit.

Työryhmä esittää edelleen, että

2) Raha-automaattiyhdistyksen kuntouttavaan kulttuuritoimintaan myönnettävien avustusten kokonaissumma nostetaan 450 000 euroon vuoteen 2007 mennessä.

Erityistä huomiota tulee kiinnittää avustusten myöntökriteereihin ja niistä tiedottamiseen.

9.2 Yleiseen kulttuuritoimintaan liittyvien esteiden poistaminen

Yleiseen kulttuuritoimintaan osallistumisen tiellä on monenlaisia esteitä, joita on kuvattu tässä muistiossa. Esteiden poistaminen tulee käynnistää eri kulttuurilaitosten ja toimijoiden omana toimintana yhteistyössä vammaisjärjestöjen kanssa. Tämän työn tukemiseksi on tarpeen jatkaa Valtion taidemuseossa käynnissä ollutta Saavutettavuus-projektia siten, että se voisi tukea muita tahoja vastaavassa työssä mm. koulutuksen ja erilaisten toimintamallien avulla.

9.2.1 Nykyisten tukimuotojen kehittäminen

Työryhmä esittää opetusministeriölle seuraavien tukimuotojen kehittämistä kulttuurin saavutettavuuden parantamiseksi:

3) avustukset kulttuuritilojen peruskorjauksiin ja perustamishankkeisiin (29.90.52.28)

- * Nykyinen 2 422 000 euron määräraha korotetaan 2 622 000 euroon vuoden 2004 alusta.
- * Avustusten saamisen yhdeksi kriteeriksi lisätään liikkumisesteiden poistaminen ja saavutettavuuden lisääminen.
- * Määrärahan lisäys (200 000 euroa) varataan kulttuuritilojen rakenteellisten esteiden poistamiseen. Avustuksia voitaisiin käyttää mm. erilaisten yhteishankkeiden toteuttamiseen. Hakijoina voisivat olla esimerkiksi kunnat siten, että niiden oma osuus hankkeen kuluista olisi 50%.

4) kuntien kulttuuritoiminta; avustukset kehittämis- ja kokeilutoimintaan (29.90.52.16.2)

- * Nykyinen 106.000 euron määräraha nostetaan 156 000 euroon vuoden 2004 alusta.
- * Määrärahan lisäys (50 000 euroa) osoitetaan hankkeisiin, joissa vammaiset ihmiset ovat aktiivisesti mukana toimijoina.

6) valtionosuudet kirjastojen perustamishankkeisiin (29.90.34)

Lisätään perustamishankkeiden hankesuunnitelmien laatimista koskevaan ohjeistukseen erillinen kohta, jossa edellytetään saavutettavuusnäkökulman huomioimista suunnitelmissa.

Lisäksi opetusministeriön valtionavustuskäytäntöä tulee kehittää siten, että

7) avustusten hakijoilta pyydetään hakemusten yhteydessä suunnitelma siitä, miten ne aikovat muuttaa toimintansa paremmin saavutettavaksi viiden vuoden siirtymäajan kuluessa.

On hyvin monenlaisia toimia, joilla erilaisia kulttuuripalveluja voidaan tehdä vammaisten ihmisten ja toimimisesteisten kannalta paremmin saavutettaviksi. Kunkin alan palvelujen tuottajat tuntevat itse oman toimintansa parhaiten. Heidän kiinnostustaan palvelujen saavutettavuuden kehittämiseen voitaisiin tällä keinolla ohjata.

Työryhmä on edellä esittänyt useiden nykyisten tukimuotojen kehittämistä siten, että osa määrärahoista varataan erityisryhmien osallistumismahdollisuuksien parantamiseen tähtääviin hankkeisiin. Tavoitteena tulee kuitenkin olla se, että palvelujen tuottajat huomioivat tulevaisuudessa osallistumisesteiden poistamisen talousarvioissaan automaattisesti.

Vammaisten ihmisten osallistumisesta kulttuuritarjontaan aiheutuu helposti enemmän kuluja kuin muun väestön osallistumisesta. Tämä johtuu siitä, että osallistumisen mahdollistamiseksi tarvitaan erilaisia sovelluksia ympäristössä ja välineistössä sekä joskus myös lisäpalveluja,

kuten esimerkiksi tulkkeja, avustajia ja kuljetuksia. On kuitenkin tärkeää, että vammaiset pääsevät kulttuuripalvelujen äärelle integroituneesti siellä, missä muutkin ja samanaikaisesti muiden kanssa.

Vaikka erilliskorjauksista erilaisille kulttuuripalvelujen käyttäjille luovuttaisiinkin, on rahoituksessa huomioitava muuttunut kulurakenne tehtäessä olemassa olevista palveluista saavutettavia myös toimimisesteisille. Näitä kuluja ei tule työryhmän näkemyksen mukaan nähdä lisäkuluina vaan osakustannuksina laadukkaiden palvelujen tuottamisessa. Nykytilanteessa saavutettavuuden lisäämiseksi osoitettu erillisasiointi edistää parhaiten palvelujen tuottajien tietoisuutta näkymättömistä esteistä.

9.2.2 Muut kehittämistoimenpiteet

Työryhmä esittää lisäksi, että

8) kunnat ottavat huomioon vammaiset erityisryhmänä myös kulttuuritoimen alueella sekä avustuksia ja apurahoja myöntäessään.

9) opetusministeriö valmistelee uuden valtionavustuspäätöksiin liitettävän rakentamista koskevan yleisohjeen, jossa kiinnitetään erityistä huomiota tilojen saavutettavuuteen.

10) valtionhallinto, kulttuurilaitokset ja vammaisjärjestöt kiinnittävät erityistä huomiota saavutettavuuskysymyksistä tiedottamiseen ja neuvontapalvelujen kehittämiseen.

Valtion taidemuseon Saavutettavuus-projektista saatujen kokemusten pohjalta voitaisiin kehittää kaikille kulttuurialan toimijoille suunnattu pysyvä neuvontapalvelu. Fyysisen ympäristön suunnittelun konsulttina voisi toimia Invalidiliitossa toimiva Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP).

11) opetusministeriö käynnistää uudelleen Kulttuuri-Sammon tai kehittää uuden kulttuuriportaali-hankkeen, joka Tanskan kulttuuriportaalin mallin mukaisesti toteutetaan vammaisille soveltuvassa muodossa. Kulttuurilaitosten on myös itse kiinnitettävä huomiota siihen, että niiden verkkopalvelut ovat vammaisille sopivassa muodossa.

12) vammaisjärjestöt ja kulttuurilaitokset kehittävät yhteistyössä asennemuokkaukseen tähtäävää toimintaa.

Suunnitellaan ja valmistellaan esimerkiksi vammaisten teemavuonna 2003 käynnistettävä kampanja tai projekti, jolle voidaan hakea julkista tukea.

Järjestetään (OPM, Taideteollinen korkeakoulu, Design Forum, vammaisjärjestöt ja -kulttuurilaitokset) muotoilukilpailu, jonka tavoitteena on löytää uusia ratkaisuja vammaisten elämän helpottamiseksi.

Perustetaan palkinto, joka myönnetään vammaisten elämää helpottaneesta työstä tai vammaisten elämän tunnetuksi tekemisestä. Palkinnon myöntää perustettava Vammaiset ja kulttuuri -toimikunta tai opetusministeriö toimikunnan esityksestä.

13) opetushallitus ottaa sosiaali- ja terveysalan tutkinnon perusteita valmistellessaan ja niitä uusiessaan huomioon myös kulttuurinäkökulman.

Kaikkeen koulutukseen, joka antaa valmiuksia tehdä lähi- ja suunnittelutyötä vammaisten ihmisten kanssa, tulee sisällyttää myös perehdyttäminen vapaa-aika- ja kulttuuritoiminnan tarjoamiin mahdollisuuksiin ja vammaisten ihmisten erityistarpeisiin kulttuuritarjonnan suhteen.

Lisäksi työryhmä pitää tärkeänä, että

14) kaikessa kulttuurialan ja rakentamiseen liittyvässä koulutuksessa otetaan vammaisten näkökulma huomioon.

9.3 Vammaiskulttuurin ja kulttuurin saavutettavuuden edistämistoimien organisointi valtionhallinnossa

Kulttuuria kaikille -työryhmä katsoo, että säännöllinen yhteydenpito vammaisjärjestöjen ja eri viranomaisten välillä on ehdoton edellytys vammaisten kulttuuritoiminnan kokonaisvaltaiselle edistämiseksi ja osallistumisen esteiden poistamiselle. Tästä johtuen työryhmän työskentelyn aikana syntyneen keskusteluyhteyden säilyminen ja kehittyminen tulee taata. Työryhmä ehdottaa, että

15) opetusministeriö asettaa "vammais- ja kulttuuri" -toimikunnan vuosiksi 2003–2007.

Toimikunta olisi neuvoa-antava asiantuntijaelin ministeriölle ja tarvittaessa myös muille viranomaisille ja se voisi jatkaa nyt aloitettua työtä mm. tässä muistiossa tehtyjen kehittämis ehdotusten eteenpäin viemiseksi.

Työryhmän käymissä keskusteluissa nousivat esiin myös seuraavat vaihtoehtoiset mallit vammaiskulttuurin edistämistoimien organisoimiseksi:

- *Taiteen keskustoimikunnan* yhteyteen perustetaan erillinen jaosto vammaiskulttuurikysymyksiä varten. Mallina voisi olla valtion liikuntaneuvoston alainen erityisryhmien liikuntajaosto. Työryhmä katsoi kuitenkin, että perustettavan asiantuntijaelimen toimenkuvan tulisi ulottua perinteistä taide- ja taiteilijapolitiikkaa huomattavasti laajemmalle alueelle ja sen tulisi mm. vastata ministeriöiden välisestä koordinoinnista. Tästä johtuen opetusministeriötä pidettiin sopivampana sijoituspaikkana.

- *Valtakunnallisen vammaisneuvoston (STM)* yhteyteen perustetaan kulttuurijaosto. Ongelmana olisi kuitenkin irrallisuus opetusministeriön hallinnonalasta, mikä vähentäisi mahdollisuuksia osallistua kulttuurin rahoituksesta käytävään keskusteluun.

Opetusministeriön yhteydessä toimivan toimikunnan tehtävänä voisi mm. olla:

1. tehdä opetusministeriölle ehdotus toimenpideohjelmaksi kulttuurin saavutettavuuden lisäämiseksi julkisissa taide- ja kulttuurilaitoksissa,
2. laatia opetusministeriölle vuosittain esitys vammaisten kulttuuritoimintaan osoitetun määrärahan jakamisesta,
3. antaa eri tahoille (mm. OPM, taidetoimikunnat) lausuntoja kulttuuriin liittyvissä asioissa, joissa edellytetään vammaisnäkökulman huomioimista,
4. kehittää vammaiskulttuurin hallintoa ja verkostoitumista,
5. edistää kulttuurin saavutettavuutta yhteistyössä kulttuuripalvelujen tuottajien ja rahoittajien kanssa sekä tilojen että toimintojen osalta,
6. luoda yhteyksiä vammaisten omiin kulttuuri- ja taideyhteisöihin ja tehdä niiden kanssa yhteistyötä saavutettavuuden edistämiseksi ja vammaisten oman kulttuuritoiminnan kehittämiseksi,
7. käynnistää projekti joidenkin keskeisten kulttuurilaitosten kanssa vammaiskulttuurin integroimiseksi yleiseen kulttuuritoimintaan sekä
8. luoda yhteyksiä eri maiden kulttuurihallintojen kanssa parhaiden käytäntöjen paikallistamiseksi.

Jotta helpotettaisiin tiedonkulkua ja linjanvetoa rahoittajatahojen välillä, tulee toimikunnassa olla mukana myös Raha-automaattiyhdistyksen edustus.

KÄYTETYT LÄHTEET

Aktuellt i Norden. Handikappfrågor inom kulturpolitiken. NSH - Nordiska samarbetsorganet för handikappfrågor. Stockholm: Nordiska Handikappolitiska Rådet, 2000.

Coherent Policy for People with Disabilities. Recommendation No. R (92) 6, Committee of Ministers to Member States. Adopted by the Committee of Ministers on 9 April 1992 at the 474th meeting of the Ministers' Deputies. Council of Europe, 1992.

Esteetön rakennus ja ympäristö. Kaikille soveltuva liikkumis- ja toimimisympäristö. Suunnitteluopas. Helsinki: Rakennustieto Oy, 1998.

Från patient till medborgare. En nationell handlingsplan för handikappolitiken. Proposition 1999/2000:79. Stockholm: Riksdagen, 2000.

Funktionshindrades tillgång till kultur. Kartläggning och handlingsprogram. Rapport från Statens kulturråd 1998:3. Stockholm, 1998.

Handlingsplan för handicappedes adgang til kulturen. København: Kulturministeriet, 1999.

Hyppönen, Hannele: *Hyvä suunnittelu ulottaa teknologian edut kaikille.* Artikkelisarjassa *Vammaiset – haaste yhteiskunnalle.* Helsinki: Valtakunnallinen vammaisneuvosto, 2000.

Itsenäinen selviytyminen – vammaispolitiikan haasteet. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 1999:5. Helsinki, 1999.

Kaitavuori, Kaija (toim.): *euCrea! Vammaiset kulttuurivähemmistönä.* Kiasma, Nykyaikaisen taiteen museo. Helsinki: Edita, 2000.

Kohti yhteiskuntaa kaikille. Vammaispoliittinen ohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriö & Valtakunnallinen vammaisneuvosto. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1995:10. Helsinki, 1995.

Kuurojen kulttuuriryöryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1985:32. Helsinki, 1985.

Könkkölä, Maija: *Ongelma vai haaste? Julkisten rakennusten liikkumisesteiden poistaminen.* Invalidiliitto ry & Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelu (VYP). Helsinki, 1994.

Nouko-Juvonen, Susanna (toim.): *Pyörätuolitango. Näkökulmia vammaisuuteen.* Helsinki: Edita, 1999.

Renard, Jacques: *Suomen kulttuuripolitiikka. Eurooppalaisen asiantuntijaryhmän raportti.* Euroopan neuvosto, kulttuuriyhteistyön neuvosto, 1996.

Saraste, Heini: *Mikä nainen! Kuusi tarinaa vammasta ja naiseudesta.* Helsinki: Valtakunnallinen vammaisneuvosto, 2000.

Syrjästä esiin. Puheenvuoro kulttuurista ja kehityksestä Euroopassa. Eurooppa-työryhmän raportti Euroopan neuvostolle. Euroopan neuvosto ja taiteen keskustoimikunnan tutkimus- ja tiedotusyksikkö. Helsinki, 1998.

Taide on mahdollisuuksia. Ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi. Taide- ja taitelijapoliittinen toimikunta TAO. Helsinki: Opetusministeriö, 2002.